

Printed in Turkey

ԹԵՈՒԱՌՆԵՐ

Թարգմ. Գ. ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

Է. ՀԱՏՈՐ

84

Z-66

1927p

Հ - 66

20 APR 2008

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Մ. ՏԷՐ ՍԱՀԱԿԵԱՆ 19 NOV 201

ՎԻՔԹՕՐ ՀԻՒԿՕ

ԹՇՈՒԱՌՆԵՐ

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ ՄԵԾ ՎԷՊ

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԵՕԹԵՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐ

Տպագր. Մ. ՏԷՐ ՍԱՀԱԿԵԱՆ

Կ. ՊՈԼԻՍ, 1937

12.06.2013

6431

Գ Լ Ո Ի Խ Ա.

Կ Ը Հ Ա Ն Ք Չ Ի Ն

Մարիուս Բօնմէրսի ընկերական աշխարհի մէջ
Տիկին Թ...ի առաջնորդ յաճախող անձերու ակումբէն
զատ ոչ ոք և ոչ ինչ կը ճանչնար:

Այն էր միայն իր պատուհանը ուրկէ կրնար նա-
յիլ աշխարհի:

Տխուր էր այս պատուհանը որմէ Մարիուս աւելի
ցուրտ քան թէ ջերմութիւն, աւելի խաւար քան թէ
լոյս կը ստանար:

Այս պատանին՝ երբ սկսաւ յաճախել այն ժող-
ովեացի ակումբը՝ ուրախութիւն և լոյս էր, քիչ ժա-
մանակի մէջ տրամութիւն, և որ աւելի ներհակ է
այս հասակին՝ ծանրաբարոյութիւն մը առաւ: Ան-
խռով զարմանքով կը նայէր այն ամէն պատկանե-
լի և տարօրինակ անձերուն որոնց մէջ կը գլու-
նուէր ինք:

Ամէն ինչ մէկտեղ եկած էր անոր այս շուարումը
աւելցնելու համար:

Տիկին Թ...ի սրահին մէջ խիստ պատկանելի աղ-
նուական պառաւներ կային որոնք Մատան, Նոյ,
Լէվի կ'անուանէին, այս անունները քիչ մը տարբե-
րութեամբ կ'արտաբերուէին, ինչպէս Քամպի անունը
Քամպի կ'արտասանուէր: Այս հինաւուրց զէմքերն
ու աստուածաշնչային անունները պատանին մտքին

3854-74

մէջ հին կառավարանին հետ կը խառնուէին զոր գոց կը սովորէր:

Պառաւնեքը ամէնքն ալ ժողովելով երբ գրեթէ մարած կրակի մը բոլորտիքը կը նստէին՝ հազիւ հազ լուսաւորուելով կանաչագոյն ծածկոցի տակ վառող ճրագէ մը, երբ Մարիուս այսպէս կը տեսնէր անոնց պէնէնատեսիլ կիսադէմքը, ալեւոր կամ սպիտակ մազերը, ուրիշ ժամանակի մը յատուկ երկայն բոպաները որոնց սոսկալի գոյները միայն կ'որոշուէին. երբ մերթ ընդ մերթ և խիստ քիչ անգամ վեհ ու միանգամայն անողոք խօսքեր կ'ընէին այն պառաւնեքը, Մարիուս ահաբեկ նայուածքով մը կը գիտէր զանոնք, կարծելով թէ նահապետութիւններ և մոգուհիներ, և չէ թէ կիներ, ուրուականներ և չէ թէ իրական անձեր կը տեսնէ:

Այս ուրուականներուն հետ կը խառնուէին բազմաթիւ եկեղեցականներ, որոնք այս հին սրահին յառաջնորդներն էին, և քանի մը ազնուատոհմ մարդիկ, Տը Սառ... մարքիզը, որ Տիկին տը Պէրիի առաջին քարտուղարն էր, Տը Վալ... դերկոմսը, որ «Շարլը Անթուա» կեղծ ստորագրութեամբ միայնագողեր կը հրաաարակէր, Տը Պոֆ... իշխանը որ եւրիտասարգ հասակին մէջ ալեւոր գլուխ մը և աղւոր ու խելացի կին մը ունէր, կին մը որուն ծիրանեգոյն թաւիչէ և մերկաձեւ բոպայէն և ասոր սկզբէն աղբներէն կը խրաչէր այս խաւարամած ակումբը. Տը Ս... Տէ... մարքիզը որ «համեմատական քաղաքավարութիւնը» ամենէն աւելի դիպցողն էր Ֆրանսայի մէջ, Տ'Ամ... կոմսը, բարեսէր կզակ ունեցող պարզամիտ մը, որ Բօր տը Կիւյի ասպետ և թագաւորին դահլիճը ըստուղ Լուվրի թանգարանին մոյթն էր. Պարոն տը Բօր տը Կիւյ որ չիկագէմ և աւելի հինցած քան թէ ձերայած էր, կը պատմէր թէ 1793ին երբ

առանձնիկ տարեկան էր, իբր ապստամբ թիարանը նետուած և չլթայուած էր ութսունամեայ ծերի մը հետ որ Միրբոյի եպիսկոպոսն էր և որ անոր պէս ապստամբ էր, բայց իբր եկեղեցական ապստամբ էր, մինչդեռ ինքն իբր զինուոր: Թուլօնի թիարանը դըրուած էին:

Իրենց պաշտօնն էր գիշերը երթալ և կառափնաւորին վրայէն ժողովել ցորեկը կտրուած գլուխները և մարմինները. չալկելով կը տանէին այս արիւնաթաթաւ մարմինները, և իրենց թիապարտի կարմիր կրկնոցին ետեւը դրօշակէն վրայ արիւնային կեղեւ մը ունէին որ աստուծոյն չոր կ'ըլլար և գիշերը խոնաւ: Այսպիսի բիւր կսկծալի պատմութիւններ կը պատմուէին տիկին Թ...ի սրահը, ուր այնքան կ'անիծուէր Մարա որ վերջապէս կը ծախահարուէր Թրէսթայլեօնի համար:

Միշտ կառավարութեան կողմը բռնող քանի մը ազգային երեսփոխաններ ուրաք կը խաղային, ինչպէս են Պ. Թիպօր տիւ Շայար, Պ. Տըմարզան տը Կօմիգուր, և Պ. Գօրնէ Տէնգոն, որ երեւելի էր իբր ազգային պատգամատունի աջակողմեան երեսփոխանները ծաղրող:

Ֆէրէթի դատաւորը՝ իր կարճ վարտիքովն ու վտիտ սրունքներովը երբեմն այս սրահէն կ'անցնէր Պ. տը Թալէյրանի տունը երթալու ժամանակ:

Զբօսանքի մասին Պարոն Տարթուա կոմսին ընկերը եղած էր, և Արիստոտէլին հակառակ որ Գամբասըի վրայ կ'ծկուած էր՝ Լա Կիմար անուն անուանի պարուհին չորս թաթի վրայ քալել տուած և այսպիսի փրկստփայի մը վրէժին դատաւորի մը չնորհիւ լուծուիլը ցուցուցած էր դարերու:

Իսկ Տիկին Թ...ի սրահին եկեղեցական յաճախորդներն էին Հալմա արքան որու կ'ըսէր Պ. Լարօս

իր «Լա Ֆուարը» լրագրին խմբագրակիցը՝ Վալ. քե-
րեւս քանի մը անվտանգներ եթե բացառուիւն սե-
պեմք, միքե ամեն մարդ յիսնամեայ չե՞:

Լրթուրնէօր արքան որ թագաւորին քարոզիչն
էր, Յրէյսինու արքան որ տակաւին ոչ կոմս, ոչ ե-
պիսկոպոս, ոչ պաշտօնեայ, ոչ ատենակալ էր, և որ
առանց կոճակի հին պատմութեան մը կը հագնէր, և
Քէրավընան արքան որ Սէն-ժէրմէն-ալ-Ռիէ եկեղե-
ցիին աւագներէցն էր, նաեւ բարին նուիրակը որ այն
ատեն գերապայծառ Մագգի Նիսիպի եպիսկոպոս էր,
որ ետքը կարտինալ եղաւ, և որ նշանաւոր էր իր
երկայն և խոհուն քիթովը. ուրիշ գերապայծառ մըն
ալ կար որ էր Բալմիէրի արքան, սա՛, եկեղեցան ըն-
տանի առաջնորդ, սուրբ աթոռին մասնակցող եօթը
գարապետներէն մէկը, յիպերեան հոյակապ մայր ե-
կեղեցիին կանոնիկոսը, և սուրբերու փաստարանն
էր. այս պաշտօնը եկեղեցականաց սրբաւորութեան
խնդիրներուն կը յարաբերի և դրեթէ կը նշանակէ.
«Դիւանապետ Դրախտի պաշտօնատան. վերջապէս եր-
կու ալ կարտինալ, որոնց մէկն էր Պ. ալ Լա Լիւ-
գէրն, և միւսը Պ. ալ Գլ...—Թ...:

Պ. ալ Լա Լիւգէնի կարտինալը գրագէտ մըն էր,
և քանի մը տարիէն ետք «Գօնսէրվաթէօր» լրագրին
մէջ յօդուածները ստորագրեց Շաթօպրիանին հետ քով
քովի. Պ. ալ Գլ... Թ... Թուլ...ի արքեպիսկոպոս
և սեպ Ռարիգ կուգար օգտփոխութեան համար և իր
եղբորորդին Տը Թ... սեպուհին տունը կ'իջնէր, Տը
Թ... սեպուհը ծովային գործոց և պատերազմի պաշ-
տօնեայ եղած է:

Տը Գլ...—Թ... կարտինալը զուարթ ծերուկ մըն
էր որու կարճ պատմութեանին տակէն կարմիր գուլպա-
ները կ'երեւային. իր յատկութիւնն էր Հանրագրա-
րանը տան և գնդախաղ խաղալ մոլեգնապէս և այն

միջոցներուն անոնք որ տմառ երեկոները Մ... փո-
ղոցէն կ'անցնէին, ուր էր Տը Գլ...—Թ...ի ապա-
րանքը, կանգ կ'առնէին գունդերուն ընդհարումը և
կարտինալին սուր ձայնը լսելու համար, որ զգարմ-
ալօլ բրի, նշանակէ՛, արքա», կը պոռաք դերապայծառ
Գօթրէին. Գօթրէ անոր ետեւէն Գօնդալ կ'երթար և
Գարիսթի եպիսկոպոս էր՝ ախղորոսով, Տը Գլ...—Թ...
կարտինալը Տիկին Թ...ի աղմբային սրահը մտած էր
իւր մտերիմ բարեկամ Պը Բօդըլօրի շնորհիւ որ Սանլիի
վաղեմի եպիսկոպոս Աքատէմիի քառասուն անմահեա-
րէն մէկն էր. Պ. Տը Բօդըլօր իր բարձր հասակովը և
Ագատէմիէն ընտելակալովը երեւելի էր. այն ժա-
մանակները Ագատէմիի անդամները թանգարանին մէջ
նիստ կ'ընէին, և հետաքրքիրները այս թանգարանին
մօտակայ սրահին ապակեաւոր դուռնէն կրնային ամէն
հինգշաբթի օրեր Սանլիի վաղեմի եպիսկոպոսին նա-
յիլ ահնայիչ, որ օովորաբար ոտքի վրայ կանգուն կը
կենար, որուն մագերուն վրայ փռի ցանուած էր, ու-
րուն գուլպաները մանիշակագոյն էին, և որ կոնակը
դուռին կը դարձնէր. թերեւս իր փողկապը աւելի ա-
ղէկ ցուցնելու համար:

Այս ամէն կրօնաւորները, որոնց մեծագոյն մասը
պալատական ու միանգամայն եկեղեցական էր, տի-
կին Թ...ի սրահին շուրջ կ'աւելցնէին, որահ մը,
որու իշխանական տեսքին չնշտերը կը սեպուէին Յը-
րանսայի հինգ ատենակալներ, այսինքն Տը Վիպ...
մարքիլը, Տը Թալ... մարքիլը, Թ'երպ... մարքիլը,
Տամպ... գերկոմսը և ալ Վալ դուքսը:

Այս ալ Վալ դուքսը, —Թէեւ Մօն...ի իշխան,
այսինքն օտար վեհապետ մը—, այնքան մեծ համա-
րում ունէր Ֆրանսայի և անոր ատենակալներուն
վրայ, որ ամէն բան անոնց մէջէն կը տեսնէր: Գար-
տինալները Հոմին Ֆրանսայի ատենակալներն են,

լորտերը ինկիլթէրային Ֆրանսայի տտենակալներն են» կ'ըսէր:

Բայց այս աւատական ակումբին, ինչպէս ըսինք արդէն, քաղքենի ժր կը տիրէր, վասնզի ներկայ դարուս մէջ պէտք է որ յեղափոխութիւնը ամենուրեք ըլլայ:

Տիրողն էր Պ. Ժիլնօրման:

Այս Տիկին Թ...ի սրահին մէջ կը գումարուէր ահա բարիգեան անբիծ ընկերութեան էական և ազնուագոյն մասը:

Հոչակաւոր անձերու, արքայական հոչակաւորներուն անգամ գոց էր այս սրահին դուռը: Հոչակը միշտ անիշխանութիւն կը պարունակէ. Շաթօպրիան եթէ հոն մտնելու ըլլար, Բէր Տիւչէնի ազդու մը պիտի ունենար:

Սակայն կային քանի մը անձեր, որոնք անոնց հետ միացած ըլլալով թոյլտուութեամբ կը մտնէին այս ուղղափառ ընկերութեան մէջ: Պէօկ... կոմսը այս ակումբին մէջ կ'ընդունուէր՝ զգաստութեան դաս առնելու համար:

Մեր ժամանակի «ազնիւներու» ակումբները այս ակումբներուն չեն նմանիր ա'լ: Հիմակուան Սէն-Ժէրմէնի թաղը հերոսութիւն կը հոտի: Արդի արքայականները՝ ի ջատագովութիւն անոնց կ'ըսենք թէ ռամկավարներ են:

Տիկին Թ...ի տունը ակմբողները երեւելիներ ըլլալով, բնորելագոյն քաղաքավարութեան մը հետ ընտիր և սէգ ճաշակ մը ունէին:

Այս ակումբին սովորութեանց ներքի էին ամէն տեսակ ակամայ նրբութիւնները, որոնք բուն հին ընկերութեան բարքը կը կազմէին, բարք որ թաղուած այլ տակաւին կենդանի է: Այս սովորութեանց մէկ քանին այլանդակ կ'երեւային, մանաւանդ խօսքի մէջ:

Հարեւանցի հմուտներ թերեւս գաւառական սովորութիւն կարծէին ինչ որ հնութիւն էր միայն: Զօրապետի կինը «տիկին զօրապետուհի» կ'անուանուէր:

«Տիկին գնդապետուհի» յուրովին անգործածեւի չէր:

Շնորհալին տիկին Տըլէօն՝ անշուշտ ի յիշատակ Վօնկուի և Շըվրէօզ՝ դասուհիներու՝ իր իշխանուհիի տիտղոսէն աւելի վեր կը սեպէր «տիկին գնդապետուհի» տիտղոսը:

Տը Գրէզի մարքիզուհին նոյնպէս «տիկին գնդապետուհի» կ'անուանէր:

Այս պզտիկ երեւելիները Թիւրլըրի պալատին մէջ թագաւորին հետ մտերմաբար խօսելու առթիւ՝ փոխանակ «ձեր վեհափառութիւնը» ըսելու, երբորդ զէմքով միշտ «թագաւորը» ըսելու քաղաքավարական նրբութիւն՝ հնարեցին, վասնզի «յափշտակիչը» (նաբոլէոն) աղտոտած էր «Ձեր վեհափառութիւն» խօսքը:

Այս ակումբին մարդերը իրերը և մարդիկը կը դատէին:

Դարը կը ծաղրէին, հեաւաբար հարկ չունէին հասկնալու անոր ոգին. ամենքն ալ իրարու զարմանք կուտային. մէկը միւսին կը հաղորդէր որքան լոյս որ ունէր. էթիմէնիտ Մաթիւոզէմէն ուսում կ'առնէր. կոյրը խուլէն տեղեկութիւն կը ստանար:

Անվաւեր կը սեպուէր այն ժամանակը որ ազնուականներուն կօպլէնց գաղթելէն ի վեր անցած էր: Ինչպէս Լուի ԺԼ. առանց իշխած ըլլալու՝ Աստուծոյ շնորհիւ իր թագաւորութեան քսանըհինգերորդ տարին հասած էր, նոյնպէս և վտարանդիների ըստ իրաւանց՝ իրենց չափահասութեան քսանըհինգերորդ տարին նոր մտած ըլլալ կը կարծէին:

Ամէն բան ներդաշնակութիւն ունէր, չկար բան

մը որ չատ ապրէր. խօսքը հազիւ թէ չունէ մըն էր. լրագիրը՝ որ սրահի ակումբներու հետ համամիտ էր, կարծես թէ պապիրոս մըն էր:

Երիտասարդներ կային, բայց սակաւ ինչ մեռած էին: Նախասենեակը կեցող սպասաւորներուն համազգեստները ձերի համազգեստներ էին: Բոլորովին անցելոյն վերաբերող այս անձերու ծառայութիւնն ընողներն ալ իրենց տէրոջը պէս անցելոյն զաւակներ էին գլխովին:

Ասոնց ամենքն ալ երկար ժամանակէ իվեր ապրողի, և դերեզմանին հակառակ յամառողի կերպարանք ունէին:

Պահպանել, Պահպանում, Պահպանողական, գրեթէ այս էր անոնց բոլոր բառարանը. խնդիրը լաւ հոտ ունենալուն վրայ էր:

Իրօք այս պատկառելի ակումբներուն կարծիքները հոտաւէտ խունկեր ունէին, և իրենց տեսիլքները «վէթիվէր» ըսուած տունկին հոտը կը բուրէին: Մօմիայի կը նմանէին անոնք: Տէրերը զմբուսեալ, սպասաւորներն ալ յարդապատ էին:

Արժանապատիւ պառաւ մարքիզուհի մը որ վտարանդի էր և տնանկ՝ թէեւ ա'լ միայն աղախին մը ունէր, սակայն տակաւին՝ «ծառաներս» կ'ըսէր:

Տիկին Թ...ի սրահին մէջ ակմբողները ի՞նչ կ'ընէին: Անդրային էին: Անդրային ըլլալ. այս խօսքը ա'լ այսօր նշանակութիւն չունի, թէեւ գուրէ աներեւոյթ եղած չէ ինչ որ կը նշանակէ այն: Բացառրենք այս խօսքը:

Անդրային ըլլալը անդին երթալ կը նշանակէ. անդրային ըլլալն է յանուն գահին՝ իշխանութեան գաւազանին, և յանուն խորանին՝ քահանայապետական խոյրին վրայ յարձակիլ, տարուած իրը թշնամանել, տանող համալուծ ձիերուն վրայ խուժել, հե-

րետիկոսներու կիզումին աստիճանին նկատմամբ հրակոյտը խծքեղ, կուռքը յանդիմանել՝ նուազ կռապաշտութեան համար. ծայրայեղապէս յարգելով նախատեղ, պապին վրայ նուազ բարութիւն, արքային վրայ նուազ արքայութիւն, և խաւարին մէջ ան շատ լոյս նշմարել. յանուն սպիտակութեան սպիտակ կիճէն, ձիւնէն, կարապէն և շուշանէն. դժգոհ ըլլալ, իրերուն պաշտպան ըլլալ՝ պաշտպանութիւնը մինչև թշնամութիւն տանելով. կողմնակից ըլլալ՝ կողմնակցութիւնը մինչև հակառակութիւն տանելով:

Անդրային ոգին մասնաւորապէս վերահաստատութեան առաջին կերպարանքը կը յատկանշէ:

Չկայ պատմութեան մէջ բան մը որ 1814ին սկըսող և 1820ին վերջացող վեցամիսայ միջոցին նմանի, միջոց մը որու վերջը Պ. տը վիճել, որ առաջակողմին փորձառու մարդն էր, պաշտօնէութեան կը հասնի: Այս վեց տարիները տարօրինակ միջոց մը կազմեցին, աղմկալի և միանգամայն սգալի. զուարթ ու միանգամայն տխուր. կարծես արշալուսային ճառագայթներէ լուսաւոր ու միանգամայն մեծ աղէտներու խաւարով սքողուած, աղէտներ, որոնցմով ասակաւին լի էր հորիզոնը և որոնք յամբարար անցելոյն անգունդը կը սուղէին:

Այն միջոցին, այն լոյսին և այն մութին մէջ պզտիկ մարդերու ամբողջ ընկերութիւն մը ապրեցաւ. նոր ու հին, ծագրածու և տրտում, նորատի և ձեր մարդերու ընկերութիւն, որ արթնցողի պէս աչքը կը չփէր. չկայ բան մը որ զարթումի կը նմանի որքան կը նմանի վերադարձը. մարդեր, որոնք Ֆրանսայի կը նայէին զուարթօրէն և որոնց Ֆրանսան հեղնապէս կը նայէր. մեղամաղձային, ձեր և բարեմիտ մարքիզներ, որոնք ամենուրեք կ'ըլլտային վերադարձողներ և ճիւղներ, «ժամանակաւ» ամէն բանէ

շուարողներ, արի և ազնիւ ազնուականներ, որոնք կը ժպտէին և միանգամայն կուլային՝ բոլոր միջոցներով մէջ էին, կը հրճուէին իրենց հայրենիքը նորէն տեսնելով և կը յուսահատէին ա'լ միապետութիւնը չգտնելով. խաչակրութեան ազնուականներ, որոնք կայսրութեան, այսինքն ռազմային ազնուականները կ'անարգէին. պատմական տոհմեր, որոնք ա'լ պատմութիւնը ըմբռնելու կարողութիւն չունէին. Շարլըմանեի մարտիկներուն թոռներ, որոնք Նաբոլէոնի զինուորները կ'արհամարհէին:

Ինչպէս բոլոր քիչ մը առաջ, սուրբին իրարու վրայ նախատինք կը թափէին. Զօնթընոյի պատերազմին սուրը ծաղրելի և ժանգաւար էր, Մարէնկոյի սուրն ալ սոսկալի էր, մեծ դանակ մըն էր միայն:

Հին ժամանակը չէր ճանչնար նորը:

Ա'լ մարդիկ չէին զգար ինչ որ վսեմ, և ոչ ալ ինչ որ ծաղրելի էր:

Գտնուեցաւ այնպիսի մարդ մը, որ Սգարէն անուանեց Պօնաբարդը:

Այս մարդկային ընկերութիւնը մեռած է ա'լ: Հիմակ անկէ մնացած բան մը չկայ:

Երբ պատահաբար այն աշխարհի մարդերէն մէկ քանիին կերպարանքը կ'առնենք և կը ջանանք միտքով կենդանացնել, անդրջրհեղեղեան մարդերու պէս տարօրինակ կ'երեւան մեզ:

Իրօք այն մարդերն այ երկու յեղաշրջումներու ժամկ սուղելով աներեւոյթ եղան:

Ո'հ, ի'նչ կոհակներ են գաղափարները. ի'նչպէս շուտով կը ծածկեն ինչ որ պաշտօն ունին ջնջելու և թաղելու: Ի'նչպիսի արագութեամբ անարկու անգուններ կը բանան:

Այս էր անա այն հեռաւոր և անարատ ժամանակներու ակումբներուն նկարագիրը, ուր Պ. Մարթէնովիլ Վոլթէրէն աւելի խելք ունէր:

Այդ ակումբները իրենց յատուկ գրականութիւն մը և քաղաքականութիւն մը ունէին: Ֆիէվէին կը հաւատային:

Պ. Օթիէ օրէնք մըն էր, որու կը հնազանդէին:

Պ. Գօլնէի գիրքերը կը մեկնէին. Պ. Գօլնէ հրատարակիչ էր և Մալաքէ քարափին վրայ կրպակ մը ունէր, ուր հինուփուտ գիրքեր կը վաճառէր. Բոլորովին մարդակեր ճիւղ մը կը սեպէին Նաբոլէոնը: Ետքէն արքայական բանակներուն ընդհանուր տեղակալ Պ. տը Պօնաբարդէ մարքիզին պատմութեան մէջ յիշուիլը վարուս ոգիին զիջում մը սեպուեցաւ:

Այս ակումբներուն անարատութիւնը շատ չտեսնեց. 1818էն քանի մը վարդապետականներ սկսան երեւիլ անոնց մէջ. տագնապալի զանազանութիւն: Ասոնց կերպն էր թագաւորութեան կողմնակից ըլլալ և ինքզինքնին արդարացնել:

Ուր որ անդրայինները խիստ սէգ էին, վարդապետականները սակաւ ինչ ամօթահար կ'երեւային: Ասոնք ուշիմ էին. լոկ գիտէին. ասոնց քաղաքական վարդապետութիւնը մեծ մեծ խօսքերով օծուած էր վայելչապէս. վարդապետականները իրենց նպատակին պիտի հասնէին:

Սպիտակ փողկապներ և կոճկուած թիկնոցներ կը գործածէին ծայրայեղապէս, և այս հագուստի ծայրայեղութիւնը տպարդիւն չէր մնար:

Վարդապետականներու կուսակցութեան յանցանքը կամ դժբաղդութիւնն եղաւ ձեր երիտասարդները կազմելը:

Վարդապետականները խօսեմի գիրք կ'առնէին: Բացարձակ և ծայրայեղ սկզբունքներու վրայ չափաւոր իշխանութիւն մը պատուաւոր կ'երազէին: Քանզողական ազատասիրութեան դէմ պահպանողական ազատասիրութիւնը կը պաշտպանէին, և երբեմն մեծ

հանձարամտութեամբ կը պաշտպանէին:

Անոնք կ'ըօտէին. «Ներենք արքայականութեան. շատ ծառայութիւններ ըրաւ ան. աւանդութիւնը, կրօնքը, հաւատքը, պատկառանքը վերահաստատեց. հաւատարիմ, արի, ասպետական, սիրող եւ անձնուէր է:

Միապետութեան դարաւոր վսեմութիւնները անազգիքն նորանոր վսեմութեանց հետ խառնեց, թէեւ ակամայ:

Արքայական յեղաշրջումը, կայսրութիւնը, փառքը, ազատութիւնը. նորածիլ գաղափարները, նորաբոյս սերունդները եւ դարուս ոգին չհասկնալու յանձնաքը ունին. բայց անոնց մեզի դէմ ըրած այս անիրաւութեան փոխարէն միթէ մեօնք ալ երբեմն անոնց դէմ տնիրաւութիւն չենք ընել:

Յեղափոխութիւնը, որուն ժառանգներն ենք մենք, կը պարտաւորի հասկնալ ամէն բան: Արքայականութեան դէմ կռուիլը ազատասիրութեան հակառակ վարուիլ է:

Ի՞նչ անիրաւութիւն եւ ի՞նչ կռուութիւն: Յեղափոխական Ֆրանսան չի յարգեր պատմական Ֆրանսան, այսինքն իր մայրը, ինքզինքը:

Սեպտեմբերի հինգէն ետք միապետութեան ազնուականներու նկատմամբ ինչ ընթացք որ բռնուեցաւ, նոյն ընթացքը բռնուեցաւ նաեւ կայսրութեան ազնուականներու նկատմամբ Յուլիոս ութէն ետք: Արքայականները անիրաւութիւն ըրին արծիւին, մենք ալ նոյն անիրաւութիւնը ցուցուցինք չուշադրողին:

Միթէ պէտք է տարագրելու բան մը ունենալ միշտ:

Լուի Ժ.Ի թագին ոսկեջուրը սրբելը, Հանրի Դ.ին զինանշանը քերթելը միթէ օգուտ մը ունի:

Մենք կը ծագրենք Պ. Տը Վօպլանը որ Իէնայի կամուրջին վրայի Ն. տառերը կը ջնջէր: Ի՞նչ կ'ընէր ան: — Ինչ որ մենք կ'ընենք: Ինչպէս Պուլին, նոյնպէս և Մարէնկօ մերն է: Շուշանագրոյժը, ինչպէս նաեւ Ն.ն մեր սեփականութիւնն է: Մեր ժառանգութիւնն է:

Ի՞նչ հարկ կայ նուագեցնել այս ժառանգութիւնը: Պէտք չէ ուրանալ հայրենիքը ո՛չ անցեալին և ոչ ներկային մէջ:

Ինչո՞ւ չսիրենք համայն պատմութիւնը: Ինչո՞ւ չսիրենք համայն Ֆրանսան:

Վարդապետականները անա այսպէս կը քննադատէին և կը պաշտպանէին արքայականները, որոնք կը դժգոհէին՝ քննադատուելէ եւ կը կատղէին վասն զի կը պաշտպանուէին:

Անդրայիները արքայականութեան առաջին ժամանակը նշանակեցին. վարդապետականները երկրորդ ժամանակը յատկանշեցին: Կրակոտութեան յաջորդեց վարպետութիւնը: Հոս վերջ կուտանք մեր ծրագրին:

Գիրքիս հեղինակը պատմութեանս շարունակութեան մէջ ժամանակակից պատմութեան այս հետաքրքրական ժամանակը գտաւ իր ճամբուն վրայ, եւ անկէ անցնելու միջոցին պարտաւորուեցաւ անգամ մը դիտել եւ ծրագրել այն ընկերութեան տարօրինակ ծրագիրներէն մէկ քանին, ընկերութեան մը որ այսօր անձանօթ է:

Բայց արագօրէն եւ առանց դառն կամ հեգնալի գաղափար մը ունենալու կը կատարէ այս պարտաւորութիւնը:

Հեղինակը այն անցելոյն կը յարի յիշատակներու, յիշատակներ որոնք գործվալի եւ յարգի են, վասնզի իր մօրը կը մօտենան:

Մանաւանդ կը խոստովանինք թէ այն պզտիկ

ընկերութիւնն ալ իր մեծութիւնը ունէր: Կրնանք
անոր վրայ ժպտիլ, բայց չենք կրնար արհամարհել,
ոչ ալ ատել:

Ուրիշ ժամանակի Ֆրանսան էր ան:

Մարիուս Բօնմէրսի այս կամ այն կերպով ուսում
առաւ ամէն պատճառներու պէս:

Երբ մօրաքոյրին ձեռքէն ազատեցաւ, Պ. Ժիւ-
նօրման դասական ամենայտակ անմեղութեան վար-
ժապետ արժանապատիւ մարդու մը յանձնեց Մարիու-
սը, որպէսզի կրթութիւն առնէ:

Այս նորածիլ սիրտը՝ որ կը փթթէր՝ կեղծ հա-
մեստութիւնի մը ձեռքէն տմարդի իմաստակի մը ձեռք
անցաւ:

Մարիուս վարժարանի ուսումները աւարտելէ
ետք իրաւագիտութեան դպրոցը մտաւ: Արքայական,
մոլեռանդ և խստաբարոյ էր:

Քիչ կը սիրէր իր մեծ հայրը, որուն զուարճու-
թիւնը ծանր կուգար իրեն, իսկ իր հօրը նկատ-
մամբ տխուր էր:

Բայց եռանդոտ եւ ցուրտ ազնիւ, վեհանձն, սէգ,
երկիւղած, վառվռուն, տմարդի ըլլալու չափ պար-
կեղտ, վայրենի ըլլալու չափ անարատ տղայ մըն էր ան:

ՄԱՐԻՈՒՍ

3854-75

Գ Լ Թ Ի Խ Դ.

Ա Ի Ա Չ Ա Կ Ի Ն Վ Ա Խ Ճ Ա Ն Ը

Մարիուս իր դասական ուսումները աւարտած միջոցին Պ. Ժիլնօրման ալ ընկերական յարաբերութիւնները դադրեցոց։

Մնաս բարեաւ ըսաւ Յէ. Վէրմէն արուարձանին և տիկին Թ...ի սրահին, և Մարէի թաղը քաշուելով իր տունը բնակեցաւ որ Ֆիլլ-տիւ-Գալէրի գոհին մէջն էր։

Այս տունին մէջ ունեցած ծառաներն էին դռնապանը, Նիգօլէթ անուն սեփեակի սպա ունին որ Ման. Կօնին յաջորդած էր, և այն ողեսպառ և թասող Պասգը, որուն վրայ արդէն խօսեցանք։

Մարիուս 1827ին տասներեօթը տարու էր։ Իրիկուն մը երբ տունը դարձաւ, տեսաւ որ մեծ հօրը ձեռքը նամակ մը կար։

— Մարիուս, ըսաւ Պ. Ժիլնօրման, վաղը Վէրոնօն պիտի երթաս։

— Ինչո՞ւ, հարցուց Մարիուս։

— Հայրդ տեսնելու համար։

Մարիուսի վրայ դող մը եկաւ։

Ամէն բան անցած էր միտքէն, բայց բնաւ միտքէն չէր անցներ որ օր մը հարկ պիտի ըլլար իր հայրը տեսնել։

Մարիուսի համար ասկէ աւելի անաղակալ, աւելի

զարմանալի և փութանք ըսելու՝ աւելի տհաճոյ բան մը չէր կրնար ըլլալ:

Հեռաւորութիւնը մերձաւորութեան կը բռնադատուէր:

Հայրը տեսնելու պարտքը չէ թէ կսկիծ մըն էր, այլ բռնի յղջութիւն մը:

Մարիուս՝ քաղաքական հակակրթեան պատճառներէն զատ՝ համոզուած էր նաեւ թէ չէր սիրեր զինքը իր հայրը, սուսերածիգը, ինչպէս կ'ըսէր Պ. Ժիլնօրման իր հեղութեան օրերը:

Խայտնի էր թէ հայրը չէր սիրեր զաւակը, վասն զի լքած էր, ուրիշներու ձեռքը թողած էր զայն: Մարիուս չէր սիրեր իր հայրը, վասնզի չէր զգար թէ կը սիրուի անկէ: Ամենեւին չեմ զարմանար, կ'ըսէր իւրովի:

Այնքան շուարեցաւ որ Պ. Ժիլնօրմանին բան մը չհարցուց:

Մեծ հայրը կրկնեց.

— Կ'երեւայ թէ հիւանդ է: Բեզի կ'ուզէ: Պահ մը լռելէն ետք շարունակեց.

— Վաղը առտու մեկնէ: Կարծեմ թէ Զօնթէնի բակը կառք մը կայ որ ժամը վեցին կը մեկնի և իրիկունը կը հասնի: Կ'ըսէ հայրդ թէ ստիպողական է երթալդ:

Յետոյ ճվեց նստակը և գրպանը դրաւ:

Մարիուս կրնար այն իրիկուն մեկնիլ և հետեւեալ օրը, առտուն, հօրը քով գտնուիլ:

Այն ժամանակները Պուլոյի փողոցը ուղեկառք մը կար որ գիշերով Բուան կ'երթար և Վէրնօնէն կ'անցնէր: Ոչ Պ. Ժիլնօրման, ոչ ալ Մարիուս կամք ըրին տեղեկանալու:

Հետեւեալ օրը իրիկուան Մարիուս Վէրնօն հա-

սաւ:

ձրագնեքը սկսած էին վառիլ:

Հարցուց մարդու մը թէ ո՞ւր էր Պ. Բօնմէրսիի տունը:

Վասն զի Մարիուս, միտքովը Վերահաստատութեան հետ համակարծիք էր, և անոր պէս ինքն ալ չէր ճանչնար իր հօրը ո՞չ պարոնութիւնը և ոչ գընդապետութիւնը:

Մարդը ցուցուց տունը:

Մարիուս դուռը զարկաւ. կին մը եկաւ բացաւ, ձեռքը ճրագ մը բռնած:

— Պ. Բօնմէրսիի տունը ա՞յն է:

Կինը անշարժ կեցաւ:

— Հո՞ս է ինք, Հարցուց Մարիուս:

Կինը գլուխը շարժեց՝ այո՛ ըսելու միտքով:

— Կրնա՞մ տեսնուիլ հետը:

Կինը բացասական նշան մը ըրաւ:

— Բայց իր տղան եմ ես, կրկնեց Մարիուս: Ինձ կը սպասէ ան:

— Ա՛լ չսպասեր, ըսաւ կինը:

Այն ատեն նշմարեց որ կինը կուլար:

Կինը մատովը ստորին սրահի մը դուռը ցուցուց:

Մարիուս ներս մտաւ:

Այս սրահին մէջ, զոր բուխերիկին վրայ դրուած ճարպի ճրագ ո՛ր կը լուսաւորէր, երեք մարդ կար. մէկը ոտքի վրայ էր, միւսը ծունր դրած, և մէկն ալ գետինն էր չափկով և երկնցած պառկած էր տախտակամածին վրայ:

Գետինը երկնցողը գնդապետն էր:

Միւս երկուքը բժիշկ մը, քահանայ մըն էր որ աղօթք կ'ընէր:

Գնդապետը երեք օրէ ի վեր ուղեղի տենդով պառկած էր:

Հիւանդութիւնը սկսած ժամանակ յոռի նախազ-

գացում մը ունենաւով՝ նամակ գրած էր Պ. Ժիրնօր-մանին զաւակը ուզելու համար:

Հիւանդութիւնը ծանրացած էր:

Մարիուսի վէրնօն հասած իրիկուն գնդապետը բանգագուշած էր. առանց սպասուհիին խօսքը մտիկ ընելու անկողնէն ելած էր, պոռալով.

— Տղաս չեկաւ դեռ, ես երթամ ուրեմն զինքը տեսնելու:

Յետոյ իր սենեակէն ելած, նախասենեակին տախտակամածին վրայ ինկած և հոն մեռած էր:

Բժիշկը և ժողովրդապետը կանչուեցին: Բժիշկը շատ ուշ եկած էր, ժողովրդապետը շատ ուշ եկած էր. զաւակը նոյնպէս շատ ուշ հասած էր:

Ծրագին ազօտ լոյսովը գետինը երկնցած դալկադէմ գնդապետին այտին վրայ մեծկակ կաթիլ մը արցունք կ'երեւար որ անոր մեռած աչքէն հոսած էր: Աչքը մարած էր, բայց արտօսքը չորցած չէր: Այս արցունքը իր զաւակին յապագումն էր:

Մարիուս առ մարդուն նայեցաւ, զոր առաջին և վերջին անգամ կը տեսնէր, գիտեց անոր պատկառելի և առնական դէմքը, բաց աչքերը, որոնք չէին նայեր, սպիտակ մազերը և ջղապինդ անգամները:

Այս անդամներուն վրայ տեղ տեղ թխագոյն գիծեր կը նշմարուէին, որոնք սուրի նշաններ էին, և տեսակ մը կարծիք աստղեր, որոնք գնդակներու ծակեր էին:

Դիտեց այն ահագին սպին, որ առ դէմքին վրայ գիւցաղնութիւն կը դրոշմէր. դէմք մը, ուր Աստուտեալ բարութեան դրոշմը զարկած էր:

Մտածեց թէ այս մարդը իր հայրն էր, և թէ մեռած է ան, բայց անզգայ մնաց:

Զգացած տրտմութիւնը այն տրտմութիւնն էր, զոր պիտի զգար ուրիշ որեւէ մարդու մը առջեւ եթէ

զայն մեռած և գետինը փռուած տեսնէր: Այս սենեակին մէջ սուգը, կսկծալի է:

Սպասուհին անկիւն մը քաշուած կուլար հեծկըլտուով, ժողովրդապետը կ'աղօթէր, միանգամայն իր հեծկլտալը կը լսուէր, բժիշկը աչքերը կը սրբէր. զիակը անգամ կուլար:

Այս բժիշկը, քահանան և կինը մէկ կողմէ կսկըծանօք կը ցաւէին, միւս կողմէ Մարիուսի կը նայէին անմոռնչ. Մարիուսն էր օտարականը:

Մարիուս որ խիստ քիչ յուզուած էր, ամչնալ և իր դիրքէն չիթթիլ զգաց. գլխարկը ձեռքը ըլլալով, թողուց որ ինչայ՝ կարծել տալու համար թէ վիշտը ոյժ չէր թողուր իրեն որ կարենայ բռնել զայն:

Միանգամայն խղճի տագնապ մը կը զգար, և ինքզինքը կ'անարգէր այսպէս վարուելուն համար: Միթէ ի՞րն էր յանցանքը: Սէր չունէր իր հօրը վրայ. ի՞նչ կրնար բնել:

Գնդապետը բան մը չէր թողած:

Կահ կարասին ծախուեցաւ, և ստակովը հաղիւ հաղ թաղուսին ծախքը վճարուեցաւ:

Սպասուհին թուղթի կտոր մը գտաւ և Մարիուսին յանձնեց:

Այս թուղթին վրայ հետեւեալ տողերը կային զոր գնդապետը իր ձեռքով գրած էր.

— ԶԱՒԱԿԻՍ ՀԱՄԱՐ. — Կայսրը Պարոնութեան տիտղոս տուաւ ինծի Վաթէրլոյի պատերազմի դաշտին վրայ: Քանի որ Վերահաստատութիւնը չուզեր ճանչնալ իմ այս տիտղոսը, զոր արիւնս թափելով առած եմ, զաւակս պիտի առնէ և կրէ զայն: Աւելորդ է ըսել թէ ան կը պարտաւորի այս տիտղոսին արժանի վարմունք ունենալ:

Գնդապետը թուղթին ետեւը կ'աւելցնէր.

«Այս Վաթէրլոյի պատերազմին մէջ յիսնապետ

Ձը կեանքս աշատած է: Յիսնապետին անունն է թե-
նարտիէ: Վի ջին ժամանակներս կարծեմ թէ Բարիզի
չքջակայ գիւղերէն մէկուն մէջ, Շէլի կամ Մօնֆէր-
մէյլի մէջ պանդոկ մը կը բանեցնէր: Զաւակս եթէ
հանդիպեալու ըլլայ այս թեւարտիէին, թող ընէ անոր
այն ամէն բարիքը զոր կարող է ընելու»:

Մարիուս այս թուղթը առաւ և պահեց ոչ թէ
հաւատարիմ ըլլալուն, այլ զգալուն համար մահուան
այն անորոշ պատկառանքը որ միշտ կը գրաւէ մար-
դու սիրտը:

Գնդապետէն բան չմնաց: Պ. Ժիլնօրման հնաժա-
նառի մը ծախեց անոր սուրը և համազգեստը: Դրա-
ցիները պարտէզը թալլեցին, և հազուադէպ ծաղիկ-
ները կողոպտեցին: Միւս տունկերը մօրենի և մա-
ցառ դարձան, ու չորցան:

Մարիուս միայն քառասունըութը ժամ մնացած
էր Վէրնօն: Յետոյ Բարիզ դարձած, և նորէն իր ի-
րաւագիտութեան դասերը ուսանիլ սկսած էր, ա՛յլ
միտքը անգամ չբերելով իր հայրը, իբր թէ էութիւն
ունեցած չըլլար ան:

Գնդապետը երկու օրոտան մէջ թաղուած և երեք
օրուան մէջ մոռցուած էր:

Մարիուս գլխարկին վրայ սեւ շղարշ մը դրաւ, և
անա ամէն ինչ եղաւ լմացաւ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե.

ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԸԼԼԱԼՈՒ ՆԱՄԱՐ

ԵԿԵՂԵՑԻ ԵՐԹԱԼՈՒՆ ՕԳՏԱԿԱՐՈՒԹԻՒՆԸ

Մարիուս իր մանկութեան կրօնական սովորու-
թիւնները պահած էր:

Կիրակի օր մը պատարագ տեսնելու համար Սէն
Միւլքիսի եկեղեցին գացած և մտած էր ճիշդ Աստ-
ուածածնի այն մատուոր ուր կուգար իր մօրաքոյրին
հետ մանկութեանը ժամանակ:

Այն օրը սովորականէն աւելի թարթափուն և
մտախոհ կացութեան մէջ ըլլալով, սիւնի մը ետեւը
կեղած և անուշադրութեամբ ծնրադրած էր Իւթրէշի
թաւշապատ աթոռի մը վրայ, որուն ետեւը գրուած
էր «Պ. Մապէօֆ, եկեղեցական»:

Պատարագը հտգիւ սկսած էր, և անա ծեր մը ե-
կաւ և Մարիուսին ըսաւ.

— Պ. րոն, իմա է այդ տեղը:

Մարիուս աճապարանքով մէկ կողմ քաշուեցաւ,
և ծերը իր աթոռը առաւ:

Երբ պատարագը լմացաւ, Մարիուս քանի մը ան-
գին կը կենար և կը խորհէր. ծերը նորէն մօտեցաւ
և ըսաւ.

— Ներողութիւն կը խնդրեմ ձեզմէ, պարոն, քիչ չը առաջ ձեզ անհանգստութիւն տալու և հիմակ իսկ նորէն անհանգստութիւն պատճառելու համար. բայց անշուշտ նեղացած էք ինծի դէմ, ուստի պէտք է որ բացատրութիւն տամ:

— Անօգուտ է բացատրութիւն տալդ, պարոն, ըսաւ Մարիոս:

— Այո՛, պէտք է որ տամ, կրկնեց ծերուն. չեմ ուզեր որ գէշ կարծիք ունենաք իմ վրայ: Այն տեղը սիրելի է ինծի: Կը կարծեմ թէ հոն պատարագը լաւագոյն կ'երեւայ ինծի: Հիմա պիտի ըսեմ թէ ինչո՞ւ համար: Խեղճ և բարեսիրտ հայր մը որ ընտանեկան կարգադրութեանց համար արգիլուած էր տեսնելու իր զաւակը, ամէն երկու կամ երեք ամիսը անգամ մը կանոնաւորապէս կուգար այնտեղ կը կենար իր զաւակը տեսնելու համար, վասն զի ուրիշ առիթ և ուրիշ միջոց չունէր զայն տեսնելու. տասը տարի այսպէս անոր հոն գալը և կենայր տեսած եմ. Հոն կուգար ճիշտ այն ժամուն, յորում իր զաւակը եկեղեցի կը բերուէր: Պզտիկը ամենեւին չէր գիտեր թէ հոն էր հայրը: Անմեղը թերեւս և ոչ իսկ հայր մը ունենալը գիտէր: Հայրը սիւնի մը ետեւը կը կենար որպէս զի չտեսնուի: Չաւկին կը նայէր ու կուլար: Այս խեղճ մարդը կը պաշտէր իր պզտիկը: Ես տեսայ այս բանը: Այնտեղը կարծես նուիրական տեղ մը եղաւ ինծի համար, և սովորութիւն ըրած եմ հոն կենալու՝ պատարագը մտիկ ընելու համար: Ընտրելի է ինձ հոն նստիլ քան թէ դասի նստարանին վրայ ուր իբրեւ կեղեցական իրաւունք ունիմ նստելու: Փոքր ինչ ճանչցայ, իսկ այն աննսեհ մարդը: Անեք մը, հարուստ քենի մը, ազգականներ և ուրիշ չգիտեմ ինչեր ունէր, որոնք կը սպառնային զաւակը ժառանգութենէ զրոկել, եթէ ան, այսինքն հայրը տեսնելու ըլլար զա-

ւակը: Խեղճ մարդը զոհուած էր, որպէս զի օր մը իր զաւակը հարուստ և երջանիկ ըլլայ: Այն ազգականները քաղաքական կարծիքի պատճառաւ զաւակը հորմէն զատած էին: Անշուշտ կը հաւանիմ քաղաքական կարծիքներու, բայց կան այնպիսի անձեր որոնք կանգ առնել չգիտեն: Տէր իմ Աստուած, մարդ մը Վաթէրլոյի մէջ պատեհազմած ըլլալով հրէշ մը չըլլար. այսպիսի պատճառի մը համար զաւակը հորմէն չզատուիր: Պօնաբարդի գնդապետներէն մէկն էր ան: Կարծեմ թէ մեռած է: Վէրնօն կը բնակէր. ուր եղբայրս ժողովրդագետ է, և անունը Բօնմարի կամ Մօնբէրսիի պէս բան մըն էր...: Իրաւ է որ աղէկ սուր գործածել գիտէր:

— Բօնմէրսի, ըսաւ Մարիոս տօգուներով:

— Ճիշտ ըսիք, Բօնմէրսի է: Միթէ կը ճանչնայի՞ք զան:

— Հայրս էր, պարոն ըսաւ Մարիոս:

Ծերունի եկեղեցականը ձեռքերը իրարու միացուց և պոռաց.

— Ա՛հ, դո՞ւք էք տղան: Այո՛, այնպէս է, հիմա հասակը առած մարդ մը եղած ըլլալ պէտք է: Է՛հ, խեղճ տղայ, կրնաք ըսել թէ այնպիսի հայր մը ունեղաք որ չատ սիրած է ձեզի:

Մարիոս թեւը ծերունիին տուաւ, և մինչեւ բնակարանը տարաւ զայն:

Հետեւեալ օրը Մարիոս Պ. Ժիլնօրմանին ըսաւ:

— Քանի մը բարեկամներու հետ որսորդութեան երթալ և զրօսնուլ որոշեցինք: Կը հաճի՞ք հրաման տալ ինձ որ երեք օր բացա՛կայիմ:

— Չո՞րս օր, պատասխանեց մեծ հայրը. գնա՛, զուարճացի՛ր: Եւ աչքը թարթելով կամաց մը ըսաւ աղջկանը:

— Կ'երեւի թէ աղջիկ մը գտած է:

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ.

ԹԷ ԻՆՉ ՀԵՏԵՒՈՒԹԻՒՆ Կ՝ՈՒՆԵՆԱՅ ԵԿԵՂԵՑՊԱՆԻ ՄԸ

Հ Ա Ն Դ Ի Պ Ի Լ Ը

Քիչ մը ետք պիտի տեսնենք թէ ո՛ւր գնաց Մարիուս:

Մարիուս երեք օր բացակայ եղաւ: Յետոյ Բարեղ դարձաւ, ուղղակի իրաւագիտութեան դպրոցի թանգարանը գնաց և «Մօնիթէօր» պաշտօնական լրագրին կազմուած ամբողջ թերթերը ուզեց:

Կարդաց «Մօնիթէօր»ը, կարդաց հանրապետութեան և կայսրութեան բոլոր պատմութիւնները, «Մէմօրիալ տը Սէնթ Էլէն»ը, ամէն տեղեկագիրները, լրագիրները, օրաթերթերը, յայտարարութիւնները, ամէնն ալ լափեց լինցուց:

Երբ առաջին անգամ մեծ բանակին օրաթերթերուն մէջ իր հօրը անունը տեսաւ, ճիշտ չաբաթ մը տենդով համակուեցաւ:

Գնաց տեսաւ այն գորապետները, և մանաւանդ Հ... կոմսո, որոնց հրամանին տակ ծառայած էր Փօրթ Բօնմէրսի:

Մապէօֆ եկեղեցականը զոր նորէն տեսնելու գացած էր, պատմած էր Մարիուսին իր հօրը վէրնօնի

մէջ անցուցած կեանքը, գնդապետին ղինուորակա՞ն ծառայութենէ քաշուիլը, ծաղիկները, միայնութիւնը:

Մարիուս հետզհետէ ճանչցաւ կատարելապէս այն հազուագիւտ, վեհ և քաղցր մարդը, այն առիւծ-զառնուկը որ իր հայրը եղած էր:

Բայց ա՛լ գրեթէ չէր տեսներ ժիլնօրմանները, վասնզի այս ուսումին պարապելով իր բոլոր ժամերը ինչպէս նաեւ բոլոր միտքը անոր տուած էր:

Ընթրելու միջոցին կ'երեւար. ապա կը փռնառուէր, բայց չէր գտնուեր հոն:

Մօրաքոյրը կը մոմաւար: Պ. ժիլնօրման կը ժըպտէր. — Վա՛շ, վա՛շ, կ'ըսէր, աղջիկները սիրելու ժամանակն է հիմա:

Երբեմն ալ կ'աւելցնէր ծերունին.

— Շուտի՛կր տանի. կը կարծէի թէ տարփական յարաբերութիւն մըն է այս: Բայց կ'երեւի թէ ճշմարիտ տրիփ մըն է:

Իրօք տրիփ մը ունէր Մարիուս:

Այս երիտասարդը, հետզհետէ կը պաշտէր իր հայիը:

Միեւնոյն ժամանակ տարօրինակ փոփոխութիւն մը կ'առնէին իր գաղափարները:

Այս փոփոխութիւնը բազմաթիւ և յաջորդական կերպարանքներ ունեցաւ:

Այս մեր ժամանակի միտքերուն պատմութիւնը ըլլալով, օգտակար կը սեպենք քայլ առ քայլ դիտել այս կերպարանքները և ամէնն ալ ցուշնել:

Մարիուս խոռվութեամբ կը համակուէր պատմութիւնը կարդալով:

Ընթերցումին առաջին հետեւութիւնը եղաւ սքանչաշա՛նալ:

Հանրապետութիւնը, կայսրութիւնը մինչեւ այն

առեն Մարիուսի համար հրէշային բաներ երեւցած էին: Հանրապետութիւնը կառավարատ մըն էր մշուշի մէջ. կայսրութիւնն ալ թուր մը գիշերային մթու-
թեան մէջ:

Հիմա նայած էր անոնց, և ուր որ կը կարծէր միմիայն խաւարամած քառս մը նշմարել, երկիւղով և ուրախութեամբ խառն տեսակ մը անլուր զարման-
քով աստղերու փողփողումը տեսած էր, աստղեր ու
որոնք էին Միրապո, Վէրնիօ, Սէն-Փիւսթ, Բօպէս-
բիէր, Գամիլլ Տէմուլէն, Տանթօր, նաեւ արեւի մը
ծագումը որ էր նարոյէոն:

Չէր գիտեր թէ ո՛ւր կը գտնուէր հիմա:

Ճառագայթներէ կուրծնալով կ'ընկերէր:

Զարմանքը անցնելէն ետք Մարիուս քիչ քիչ
վարժուեցաւ այս ճառագայթներուն, գործողութիւն-
ները դիտեց առանց չլացումի, երեւելի անձերը քն-
նեց՝ առանց սարսափի:

Իր տեսլահարը բիրտ յեղափոխութեան և կայս-
րութեան հեռաւոր և լուսաւոր տեսքը դիտող. տե-
սաւ պատահարներու և մարդերու այս երկու խում-
բին ամէն մէկը. մէկը հանրապետութիւնն էր քա-
ղաքացիին իրաւունքներուն վեհապետութեան մէջ,
որուն կրկին տէր եղած էսն ժողովուրդները. կայս-
րութիւնը Ֆրանսական գաղափարի վեհապետութեան
մէջ որ Եւրոպայի իշխած էր, տեսաւ որ յեղաշրջու-
մէն ժողովուրդին մեծ կերպարանքը և կայսրութենէն
Ֆրանսայի մեծ կերպարանքը կ'ելլէր:

Խղճովին խոստովանեցաւ թէ լաւ էր այս ամէնը:

Մենք հարկ չենք համարիր նշանակել հոս ինչ որ
Մարիուսի զմայլումը չէր նշմարել՝ իրերու կացու-
թեան էական արժէքը առանց մանրադննին քննու-
թեան կշռած ժամանակ:

Յառաջալու մտքի մը վիճակը կը նշանակենք:

Մարդս անգամ մը օթեւանելով ամէն տեսակ յառաջ-
դիմութիւն չկրնար ընել:

Այս ճշմարտութիւնը՝ մեր արդէն բաժնետերուն և
միանգամայն այսուհետեւ ըսելիքներուն համար ան-
դամ մը հաստատելէն ետք կը շարունակենք:

Մարիուս այն առեն նշմարեց թէ մինչեւ հիմա
հասկցած չէր թէ ինչ էր իր հայրը և ինչ էր իր հայ-
րենիքը. ոչ մին և ոչ միւսը ճանչցած էր. և իր աչ-
քերը կամայական տեսակ մը խաւարով վարագու-
ռած էին:

Հիմա աչքը կը տեսներ, և մէկուն վայ կ'ըս-
քանչար, միւսն ալ կը պաշտէր:

Յաւերսով և տաղնապներով համակուած էր, և
յուսաբեկ կը մտածէր. ա՛լ միմիայն գերեզմանի մը
կրնար ըսել ինչ որ ունէր իր հողիին մէջ:

Ո՛հ, եթէ ապրէր հայրը, եթէ տակաւին հայրը
կորսնցուցած չըլլա՛ն, եթէ Աստուած իր կարեկցու-
թեամբն ու բարութեամբը թոյլ տուած ըլլար որ տա-
կաւորն կենդանի մնա՛ւ, ա՛ն հայրը, ի՛նչպէս պիտի
վազէր, ի՛նչպէս պիտի շտապէր, ի՛նչպէս պիտի ա-
ղաղակէր իր հօրը:

— Հա՛յր իմ, ահա՛ եկաւ, ե՛ս եմ, իմ սիրտս ալ
քու սրտիդ համատիպն է, քու զաւակդ եմ:

Արդեօք ի՛նչպէս պիտի համբուրէր անոր սպի-
տակահեր գլուխը, ի՛նչպէս իր արտասուքովը պիտի
ողողէր անոր մազերը, ի՛նչպէս ակնապիչ պիտի նայէր
անոր սպիին, ինչպէս ձեռքերը պիտի սեղմէր, զգեստ-
ները պիտի պաշտէր, ոտքերը պիտի համբուրէր: Ա-
ւա՛ղ, այն հայրը ինչո՞ւ արդեօք այսքան շուտ, տա-
րիքը չա՛ած, արդարութիւնը, իր զաւակին սէրը չվա-
յելած մեռած էր:

Մարիուս սրտին մէջ անընդհատ հեծկտում մը
ունէր որ անգաղար «ափսոս» կ'ըսէր: Միանգամայն

հետզհետեւ աւելի զգոնութիւն, աւելի ծանրութիւն կը ստանար ստուգիւ և աւելի կը վստահէր իր հաստատութիւն ու մտածումին:

Ամէն մէկ բոպէ ճշմարտութեան նշոյլներ կ'երեւէին և անոր միտքը կ'ամբողջացնէին: Կարծես թէ ներքնապէս կ'աճէր Մարիուս:

Կր զգար թէ տեսակ մը բնական ընդարձակութիւն կը ստանար սա երկու իրերէն, որոնք նոր էին իրեն համար, այսինքն հայրն ու հայրենիքը:

Ամէն օրան կը բացուէր բանալի մը ունեցին առջեւ բացուելուն պէս:

Ինքն իրեն կը բացատրէր ինչ որ առած էր. կը հասկնար ինչ որ քամահրած էր. ա՛յ, սկներեւապէս կը տեսնէր թէ ինչ նախախնամական, երկնային և մարդկային նշանակութիւն ունէին այն վսեմ իրերը զոր ատել սորված էր, և այն մեծ մարդերը զոր անիծելու հրահանգ առած էր:

Երբ միտքը կը բերէր իր նախորդ կարծիքները որոնք դեռ առջի օրուան կարծիքներն էին և որոնք սակայն արդէն շատ հին կ'երեւային իրեն, կը սըրտմըտէր և կը ժպտէր:

Իր հօրը ինչ երեւելի մարդ ըլլալը ճանչնալէն ետք բնականապէս սկսած էր ճանչնալ նաև Նաբոլէոնին ի՛նչ երեւելի մարդ ըլլալը:

Բայց պէտք է ըսենք թէ Մարիուս առանց աչխատութեան ստացած չէր այս ճանաչումը:

Մանկութեան ժամանակէն ի վեր իր միտքը 1814ի կուսակցութեան Պոնաբարդի վրայ բրած դատումներով տոգորուած էր:

Արդ, Վերահաստատութեան ամէն նախապաշտօնումները Նաբոլէոնը տծեւաց՝ ելու նպատակ ունէին: Նաբոլէոն Բոպէսբիէրէն շատ աւելի ատելի էր Վերահաստատութեան:

րահաստատութեան: Պոնաբարդի ազգին յոգնութենէն և մայրերու ատելութենէն օգուտ քաղած էին բաւական վարպետութեամբ:

Պոնաբարդ գրեթէ առասպելական տեսակ մը հրէշ սեպուած էր և 1814ի կուսակցութիւնը այս հրէշը նկարագրելու համար ժողովուրդին երեւակայութեան որ ինչպէս քիչ մը առջ կ'ըսէինք՝ մանկական երեւակայութեան կը նմանի, հետզհետեւ երեւան կը հասնէր ամէնէն ահուկի, սոսկալի ու միանգամայն մեծ իրերէն սկսելով մինչև ինչ որ սոսկալի ու միանգամայն ծիծաղելի է, Տիբերէն սկսելով մինչև Գարաշանճալօղը:

Հետեւաբար Պոնաբարդի վրայ խօսողը ազատ էր կամ հեծկլտալու կամ խնդալու, բաւական էր որ ատելութիւնը ըլլար այս հեծկլտումին կամ խնդումին շարժառիթը:

Մարիուս իր մտքին մէջ ահա այս գաղափարները ունէր միայն այն մաքուր վրայ:

Այս գաղափարները խառնուած էին այն յամառութեան հետ զոր ունէր իր բնաւորութիւնը: Մարիուսի ինքնութեան մէջ փոքր և յամառ մարդ մը կար որ Նաբոլէոնը կ'ատէր:

Երբ կարդաց պատմութիւնը, և երբ մանաւանդ տեղեկագիրները և նիւթերը հետադոտելով քննեց զայն, Նաբոլէոնը վարադուրող քօղը՝ կամաց կամաց պատռեցաւ անոր առջեւ:

Անբաւ բան մը նշմարեց և կասկածեցաւ թէ գուցէ մինչև հիմա սխալած էր ինչպէս որ ինչ բաներու նոյնպէս և Պոնաբարդի նկատմամբ:

Ամէն օր աւելի լաւ կը տեսնէր, և՛ յամբարար, քայլ առ քայլ, ի սկզբան չուգելով, ապա եռանդով և կարծես հմայական անդիմադրելի զօրութենէ մը մըղուելով սկսաւ նախ մթին, ապա աղօտապէս լուսա-

ԹՇՈՒՍՈՆԵՐ (Է. Հ.)

ւոր և վերջապէս լուսաւոր և փառաւոր աստիճաններէն վերանալ:

Դիշեր մը տանիքին տակ շինուած իր պզտիկ տենակին մէջ նստած էր առանձին: Մոմը կը վառէր. ինք բաց պատուհանին քով սեղանի մը վրայ կ'աթնելով կը կարդար:

Անջրպետութեան մէջէն ամէն տեսակ մտախոհութիւններ կուգային իր վրայ և իր մտածումին հետ կը խառնուէին:

Կա՞յ արդեօք գիշերին պէս տեսարան մը. խորին չնչիւններ կը լսուին որոնք չգիտես թէ ուրկէ կուգան. խարոյկի պէս կը փալփի լուսնթաղը որ երկրէս հազար երկու հարիւր անգամ մեծ է. երկինքը խաւարամած է, աստղերը կը փողփողին. ահագին է այս տեսարանը:

Մարիուս մեծ բանակին օրաթերթերը կը կարդար, այն օրաթերթերը որոնք պատերազմի դաշտին վրայ գրուած հոմերական երգերու տուններ են: Անոնց մէջ տեղ տեղ իր հօրը անունը և ամենուրեք կայսեր անունը կը տեսնէր. մեծ կայսրութիւնը ամբողջապէս կ'երեւար իրեն. կարծես թէ մականթացութիւն և տեղատուութիւն մը կը զգար որ իր սրտին մէջ կ'ուռէր և կը բարձրանար:

Մերթ ընդ մերթ կը կարծէր թէ հայրը իր քովէն կ'անցնէր շունչի մը պէս և ականջին բան մը կը փսփսար. սակաւ առ սակաւ տարօրինակ մարդ մը կը զառնար:

Թմբուկները, թնդանօթը, փողարները, վաշտերու չափաւոր քայլը, ձիաւորներուն խորին և հեռաւոր արշաւը լսել կ'երեւակայէր:

Ժամանակ առ ժամանակ աչքերը դէպի երկինք կը վերցնէր, անյատակ անդունդներու մէջ ահագին համաստեղութեանց փայլիւր կը գիտէր. յետոյ գիւրգիւն

վրայ կը նայէր և հոն ալ ուրիշ ահագին բաներ կը տեսնէր որոնք խառն ի խառն կը յուզուէին:

Սիրտը կը ճնշուէր:

Մարիուս անասելի աւելնով և զոգումով բրաւուած և շունչը կտրուած էր:

Յանկարծ, առանց ինքն ալ գիտնալու թէ ի՞նչ կ'ըլլար, և ինչ բանի կը հնազանդէր, ելաւ կանգնեցաւ երկու թեւերը պատուհանէն դուրս հանելով տարածեց, ակնապիշ նայեցաւ մթութեան, լուսնին, խաւարամած անասանաւորութեան, յաւիտենական անբաւութեան և «կեցցէ՛ կայսրը» աղաղակեց:

Նոյն րոպէէն սկսելով ամէն բան եղաւ լինցաւ. Գօրսիգայի ծիւաղը, Յափշտակիչը, Բոնակալը, Հրէշը, որ իր քոյրերուն սիրողն էր, Հապիտը որ Թալմայէն դաս կ'առնէր, Նաֆայի թունաւորիչը, Վաղրը, Պուօնաբարդէն, ասոնց ամէնն ալ անբեւեոյթ եղաւ իր մտքէն, և տեղը յաջորդեց անորոյ և լուսափայլ ճառագայթ մը որու մէջ անմատչելի բարձրութենէ մը կը շողար կեսարի մարմարեայ և դալկադէմ ուրուականը:

Կայսրը իր հօրը նկատմամբ վարուած էր մի միայն ամենասիրելի զօրավարի մը պէս որու վրայ մարդ կը սքանչանայ և որու համար իր անձը կը զոհէ:

Բայց Նաբոլէոն Մարիոնսի համար միայն ամենասիրելի զօրավար մը չսեպուեցաւ:

Մարիուսի համար կայսրը տիեզերաց տիրապետութեան մէջ հոռմէական խումբին յաջորդող ֆրանսական խումբին վերակազմիչը, փլուած աշխարհի մը սքանչելի ճարտարապետը, Շարլըմանի, Լուի ԺՄ.ի, Հոնրի Դ.ի, Րիչիէօյի, Լուի ԺԴ.ի և հասարակաց փրկութեան մասնագողովին չարունակիչը եղաւ, անշուշտ ինքն ալ արատներ, յանցանքներ և ոճիրներ

անգամ ունենալով, այսինքն մարդ ըլլալով. բայց իբր յանցանքներուն մէջ վեհ, արատներուն մէջ փառաւոր, ոճրագործութեանը մէջ հզօր մնալով:

Ճակատագրային մարդ մը եղաւ այն որ ամէն ազգերը բռնադատած էր ըսելու.

— «Մեծ ազգը» նաբոլէոն աւելի լաւագոյն եօրեցաւ Մարիուսի. մոյն իսկ Ֆրանսայի մարմնաւորութիւնը սեւուցաւ՝ բռնած սուրովը Եւրոպայի տիրելով և արձակած լոյսովն աշխարհիս իշխելով: Մարիուս տեսաւ թէ Պօնաքարդ ակնախտիդ ճիւղաղ մըն էր որ սահմանագլուխը կանգուն պիտի սպասէ միշտ և որ ապագան պիտի պահէ:

Տեսաւ որ բռնակալ, բայց ինքնիշխան հրամանակալ մըն էր, յեղափոխութենէ մը հետեւող և յեղափոխութիւն մը ամփոփող բռնակալ մոն էր: Նաբոլէոն Մարիուսի համար մարդ-ժողովուրդը եղաւ ինչպէս Յիսուս Մարգ-Աստուած եղած է:

Ինչպէս կը տեսնէ ընթերցողը, ամէն նորահաւատներու պէս Մարիուս իր հաւատափոխութեամբը արբշիտ էր, շտապաւ կ'ընդունէր իր նոր կրօնքին ամէն դաւանանքը, և շատ հեռու կ'երթար:

Այսպէս էր իր բնաւորութիւնը. երբ դար ու վարի մը վրայ գտնուէր, կասիլը անկարելի էր: Սուրի նկատմամբ մոլեռանդութիւնը կը գրաւէր զայն և անոր մօտին մէջ կը խառնուէր այն աւելնին հետ որով կը համակուէր զաղափարին նկատմամբ: Չէր նշմարեր բնաւ թէ հանճարին և խառն ի խուռն կերպով՝ նաեւ զօրութեան վրայ կը սքանչանար, այսպիսին իր կռապաշտութեան երկու խորշերուն մէջ կը զետեղէր մէկ կողմէ ինչ որ երկնային է և միւս կողմէն ինչ որ անասնային:

Կատ կէտերու մասին սկսած էր այլապէս սըլալիլ:

կ'ընդունէր ամէն բան:

Դէպի ճշմարտութիւն դիմելու ատեն մոլորութեան հանդիպելու կերպ մը կայ:

Տեսակ մը անգուսպ դիւրահաւանութիւն ունէր որ ամէն բան միահամուռ կ'ընդունէր:

Այն նոր շաւղին մէջ ուր մտած էր, հին վարչութեան պակասութիւնները դատելու ինչպէս նաեւ Նաբոլէոնի փառքը կշռելու ժամանակ մեղմացուցիչ պարագաները զանց կ'ընէր:

Բայց ինչ եւ է, ահագին քայլ մը առած էր:

Ուր որ առաջ միապետութեան անկումը տեսած էր, հիմա Ֆրանսայի գահակալութիւնը կը տեսնէր:

Իր դիրքի փոխուած էր. ինչ որ արեւմուտքն էր արեւելք եղած էր: Մարիուս արեւելքի կողմը դարադած էր:

Մինչդեռ այս ամէն յեղափոխութիւնները կը կատարուէին Մարիուսի մտքին մէջ, իր բնականիքը և ոչ իսկ կ'երեւակայէր թէ այսպիսի փոփոխութեան մը ենթարկուած է ան:

Այս խորհրդաւոր աշխատութեան մէջ երբ բոլորովին հանեց վրային իր պուրպօնեան և անգրային հին մորթը, երբ իր ազնուապետութեան, կրօնամոլութեան և արքայականութեան չափկը մերկացաւ, երբ բոլորովին յեղափոխական մը, եռանդոտ հանրիշխանական մը գրեթէ հանրապետական մը եղաւ, Տէգ-Օրֆէվը քարափը երթալով փորագրիչի մը կրկնակը մտաւ, և հարկը այցաւորս ապսպրեց սա՛ ա՛նունով. «Մարիուս Բօեմէրսի, պարոն»:

Այս անոր կրած փոփոխութեան խիստ բնական հետեւութեանց մէկն է, փոփոխութիւն որու մէջ ամէն բան դէպ իր հայրը կը ձգտէր:

Միայն թէ ոչ ոք ճանչնալուն և իր այցետոմսերը

այս կամ այն դոնապանին տունը ցրուել չկրնալուն համար գրպանը դրաւ:

Ուրիշ քնական հեռեւութեամբ մըն ալ հետզհետէ քանի որ կը մերձենար իր հօրը, անոր յիշատակին և այն իրերուն որոնց համար գնդապետը քսանըհինգ տարի պատերազմած էր, Մարիուս կը հեռանար իր մեծ հօրմէն:

Ինչպէս ըսինք Մարիուս երկար ժամանակէ ի վեր չէր ախորժեր Պ. Ժիլնօրմանի բնաւորութենէն: Երկուքին մէջ արդէն կային այն առէն անհամաձայնութիւնները որոնք կ'երեւան ծանրաբարոյ երիտասարդի մը եւ թեթեւաբարոյ ծերունիի մը մէջ:

Թեթեւամիտ ծերունիի մը գուարթութիւնը Վէրթէի պէս երիտասարդի մը թախծութեան վիշտ եւ զայրոյթ կուտայ:

Մարիուս քանի որ Պ. Ժիլնօրմանի հետ միեւնոյն քաղաքական կարծիքներն ու գաղափարները ունէր, կամուրջի մը վրայ հանդիպելու պէս անոր հանդիպած եւ հետը միացած էր. բայց երբ վերցուեցաւ այս կամուրջը վիշտը բացուեցաւ:

Անկէ զատ Մարիուս անասելի կերպերով կը զայրանար լիքեր կը ստածէր թէ ծիծաղելի պատճառներով Պ. Ժիլնօրման զինքը գնդապետէն զատած էր անգըթաբար, հայրը զաւակէն եւ զաւակը հօրմէն զըրկելով:

Մարիուս այն աստիճան արգահատանք կը զգար իր հօր վրայ որ գրեթէ ա'լ կ'ատէր իր մեծ հայրը:

Սակայն ինչպէս որ ըսինք, երիտասարդը իր կրթած այս փոփոխութեանց հկատմամբ բան մը չէր յայտնար: Միայն թէ հետզհետէ անտարբերութիւն կը ցուցնէր. քիչ կը խօսէր կերակուրի ատեն, եւ շատ չէր կենար տունը: Այս մասին երբ յանդիմանութիւն կը լսէր մօրաքոյրէն, հեղութեամբ կը պատասխանէր.

եւ պատրուակ կը բռնէր իր ուսումները, դասերը, քննութիւնները, բանակցութեան համար ժողովներու ներկայ գտնուիլը եւ այլն...: Մեծ հայրը իր անվրիպելի գուշակութենէն անդին չէր անցներ. — Սիրահար է, ինձ ալ պատահած է այս բանը, կ'ըսէր:

Մարիուս ժամանակ առ ժամանակ կը բացակայէր:

Ո՞ւր կ'երթայ այսպէս, կը հարցնէր մօրաքոյրը:

Այս ճամբորդութեանց ժամանակ որոնք միշտ կարճ կը տեւէին, Մարիուս՝ հօրը իրեն ձգած տեղեկութեան հնազանդելու համար՝ անգամ մը Մօնֆէրմէյլ գացած, և Վաթէրլոյի վաղեմի յիսնապետը, Թէնարտիէ անուն պանդոկապետը փնտռած էր:

Թէնարտիէ սնանկացած, պանդոկն ալ գոցուած էր. իսկ Թէնարտիէի ի'նչ և ո'ւր ըլլալը յայտնի չէր: Այս խուզարկութեանց համար Մարիուս չորս օր տունէն պակսեցաւ:

— Հարկաւ խառնագնաց կեանք մը վարել սկըսած է, Մարիուս, ըսաւ իւրովի մեծ հայրը:

Կարծեր էին նշմարել թէ Մարիուս կուրծքին վրայ և շապիկին տակէն բան մը ունէր որ սեւ ժապաւէնով մը կապուած և վիզէն կախուած էր:

Գ Ի Ս Ի Խ Ա

Կ Ի Ն Ս Ը

Ասկէց առաջ նիղակաւորի մը վրայ խօսեցածք։
Պ. Ժիլնօրմանին համար հօր կողմէ թողնորդի տղայ
մըն էր այս նիղակաւորը, որ բնականօրէն դուրս և
ամէն բնականեկան տունէ հեռու պահապան զինուորի
կեանք կը վարէր։

Թէօտիւլ Ժիլնօրման տեղակալը, — այս է անոր
անունը — անթերի կերպով ունէր այն ամէն պայ-
մանները որոնց պէտք ունի պաշտօնատար մը, որպէս
զի կարենայ ըլլալ ինչ որ գեղեցիկ պաշտօնատար մը
կ'առնուի։

Աղջիկի հասակ մը ունէր, սուրը մէջքէն յաղ-
թական կերպով մը կախել և պիտին ակիշի ձեւ տալ
գիտէր։

Խիստ քիչ անգամ Բարիդ կուգար, այնքան քիչ
որ Մարիուս բնաւ ճանչցած չէր զայն։

Երկու աղջական երիտասարդները անուշով միայն
կը ճանչնային զիրար։

Կարծենք ըսինք արդէն թէ Թէօտիւլ սիրելի էր
Ժիլնօրման մօրաքոյրին որ զայն ստէպ չտեսնելուն
համար աւելի կը սիրէր։

Մարդիւր չտեսնելը արտօնութիւն կուտայ են-
թադրելու թէ անոնք ամէն տեսակ կատարելութիւն-
ներ ունին։

Առտու մը օրիորդ անդրանիկ Ժիլնօրման իր ան-
վերջովութեան ներածին չափ յուզուած և սնեակը
մտած էր։

Մարիուս պզտիկ ճամբորդութիւն մը եւս ընելու
համար դարձեալ հրաման ուզած էր մեծ հօրմէն, ըսե-
լով թէ նոյն օրը իրիկուն պիտի ուղեւորէր։

— Գնա՛, պատասխանած էր մեծ հայրը, և Պ.
Ժիլնօրման յօնքերը ճակատն ի վեր մղելով շարու-
նակած էր մեկուսի։ — Գիշերը ուրիշ տեղ կը պառկի
վերապարտութեամբ։

Օրիորդ Ժիլնօրման՝ սաստիկ չուարելով իր սնե-
կը կըլած և սանդուղին վրայ «զարմանք» աղաղա-
կած էր միջարկութեամբ, և «Բայց ո՞ւր կ'երթայ
արդեօր», հարցուցած էր ինքնին։

Միրային աւելի կամ նուազ ապօրինաւոր արկած
մը, կիսաստուերի մէջ կին մը, ժամադրութիւն մը,
զաղտնիք մը կ'ընդնմարէր, և չպիտի դժուարէր, ե-
թէ կարենար իր ակնոցը դէպի հոն ուղղել։

Գաղտնիքի մը համը գայթակղական տեսարանի
մը երախայրիքի եղանակին կը նմանի։

Սրբասուն անձերը չեն քամահերբ այս համը։

Սուտ բարեպաշտութեան թագուն դարաններուն
մէջ հետաքրքրութիւն մը կայ գայթակղութեան նը-
կատմամբ։

Արդ, օրիորդ Ժիլնօրման դէպքի պատմութիւն
մը գիտնալու անորոշ ախորժակով մը գրաւուած էր
սաստիկ։

Քիչ մը մոռնալու համար այս հետաքրքրութիւնը
որով իր սովորականէն քիչ մը աւելի կը յուզուէր,
օրիորդը իր տաղանդներուն ապաւինելով սկսած էր
բամբակով բամբակի վրայ յօրինել կայսրութեան և
վերահաստատութեան ժամանակի այն ծաղկահիւս
նկարներէն, որոնց մէջ շատ կառանխներ կան։

Գործը ձանձրալի, գործաւորն ալ վէս էր: Քանի մը ժամէ ի վեր իր աթոռին վրայ նստած էր երբ դուռը բացուեցաւ:

Օրիորդ Ժինօրման քիթը վեր վերցուց. տեղաւկալ Թէօտիւլ իր առջեւն էր, և ռազմական ձեւով բարեւ կուտար անոր:

Օրիորդը երանութեան աղաղակ մը հանեց: Կին մը թող պառաւ մը, թող զգօնեւեւ մը, թող կրօնասէր մը, թո՛ղ մօրաքոյր մը ըլլայ, հոգ չէ, երբ իր սենեակին մէջ նիզակաւոր մը կը տեսնէ, միշտ հաճոյք մը կը զգայ:

— Ի՞նչպէս եղաւ որ հոս եկար, Ժէօտիւլ, պօռաց:

— Ասկէ կ'անցնէինք, և ահա առիթ ունեցայ դալու, մօրաքոյր:

— Համբուրէ՛ ուրեմն զիս:

— Պատրաստ եմ, ըսաւ Թէօտիւլ:

Եւ պագաւ զայն: Ժինօրման մօրաքոյրը գնաց իր դպրոցը բացաւ:

— Անշուշտ շաբաթ մը մեզի պիտի մնաս:

— Այս իրիկուն պիտի մեկնիմ, մօրաքոյր:

— Անկարելի բան:

— Ճիշդը կ'ըսեմ:

— Կ'աղաչեմ, մնացի՛ր, իմ պզտիկ Թէօտիւլս:

— Սիրտս այո՛ կ'ըսէ, բայց պատուէրը ոչ: Խընդիրը պարզ է, ահա պատմեմ. ուրիշ տեղ կը փոխադրուինք պահպանութեան համար. Մըլէօն էինք. հիմա Կայլեօն պիտի փոխադրուինք: Հին պահնորդարանէն դէպի նորը երթալու համար պէտք է Բարիզէն անցնիլ: Երթամ մօրաքոյրս տեսնեմ ըսի:

— Ահա ուրեմն յոգնութեանդ փոխադէնը, ըսաւ ան:

Եւ տասը լուրիճ տուաւ անոր:

— Ուրախութեանս համար ըսել կ'ուզէք, սիրելի մօրաքոյրս:

Թէօտիւլ երկրորդ անգամ գրկելով համբուրեց իր մօրաքոյրը, որու վիզը անոր համազգեստին փշաւոր զարդերէն կեղեքուելուն ուրախութիւնը ունեցաւ:

— Գունդիդ հետ ձիո՞վ կը ճամբորդես, հարցուց Օր. Ժինօրման:

— Չէ՛, մօրաքոյր: Փափաքեցայ ձեզի տեսնել, և ասոր համար մասնաւոր հրաման առի: Ձիադարմանը երկվարս կը տանի. ես ուղեկառքով կ'երթամ: Աղէկ միտքս ինկաւ, կ'ուզեմ բան մը հարցնել ձեզ:

— Ի՞նչ:

— Մօրաքեռորդիս Մարիուս Բօնմէրսի եւս ճամբորդութիւն կ'ընէ եղեր, այնպէս չէ՞:

— Ուրկէ՞ գիտես, ըսաւ մօրաքոյրը յանկարծ և սաստկապէս հետաքրքրութիւնը չարժեցաւ:

— Երբ հոս եկայ, գացի ուղեկառքին մէջ տեղ մը բանալու ինչի համար:

— Է՛, ե՞տքը:

— Ուղեւոր մը արդէն եկած և ուղեկառքին վերայ տեղ մը բռնած էր: Թուղթին վրայ անոր անունը կարդացի:

— Ի՞նչ անուն:

— Մարիուս Բօնմէրսի:

— Սրիկա՛ն, աղաղակեց մօրաքոյրը: Ա՛հ, մօրաքեռորդիդ քեզի պէս խելքը գլուխը տղայ մը չէ: Գիշերը ուղեկառքին մէջ մնա՛լ:

— Ինծի պէս:

— Բայց դուն պարտականութեան համար կը մնաս, մինչդեռ ան անառակութեան համար:

— Վա՛յ լակոտ վա՛յ, ըսաւ Թէօտիւլ:

Հոս Օր. Ժինօրման երեւելի դէպք մը ունեցաւ. այսինքն զաղտփար մը ծնաւ մտքին մէջ: Եթէ էրիկ:

մարդ մը ըլլար, թերեւս ձեռքովը ճակատը զարնէր։
Յանկարծ ըսաւ Թէօտիւլին։

— Գիտե՞ս որ Մարիուս չճանչնար քեզ։

— Բ՛է, ես տեսայ զինքը, բայց ինքը ծանրէն
քաշելով չզիջաւ զիս նշմարելու։

— Ըսել է թէ հիմա միատեղ պիտի ճամբորդէք։

— Ան ուղեկառքին վրայ, իսկ ես ներսը։

— Ո՞ւր պիտի երթայ այդ ուղեկառքը։

— Անտըրիս։

— Ըսել է թէ Մարիուս հոն պիտի երթայ։

— Եթէ ինծի պէս ճամբան կանգ չառնէ։ Ես
Վէրնոն պիտի իջնեմ ուրիշ կառք մը մտնելու և կայ-
լեօն երթալու համար։ Մարիուսի ուղեգրի՞նք բոլորո-
վին անծանօթ է ինձ։

— Մարիուս, ի՞նչ խորթ անուն։ Ի՞նչ խելքով
Մարիուս անունը տուեր են անոր։ Գէթ դու Թէօ-
տիւլ կ'անուանիս։

— Աւելի կը փափաքէի Ալֆրէտ անուանիլ, ըսաւ
պաշտօնատարը։

— Մտի՛կ ըրէ, Թէօտիւլ։

— Ականջս քեզի է, մօրաքոյր։

— Ուշադրութիւն ըրէ։

— Խելքս քեզի է։

— Պատրաստ ես։

— Այո՛։

— Էա՛ւ, Մարիուս մերթ ընդ մերթ կը տարա-
կայի։

— Հէ՛, հէ՛։

— Կը ճամբորդէ։

— Հա՛ հա՛։

— Գիշերը դուրսը կ'անցնէ։

— Օ՛ո՛։

— Կ'ուզէինք հասկնալ թէ ի՞նչ կայ ասոր տակ։

— Կնիկ մը, պատասխանեց Թէօտիւլ փորձառու
մարդու մը հանդարտութեամբ և ի նշան ստուգու-
թեան քթին տակէն խնդալով կրկնեց։

— Պզտիկ աղջիկ մը։

— Յայտնի է, պոռաց մօրաքոյրը որ կարծեց
թէ Պ. Ժիլնօրմանն էր խօսողը, և որ զգաց թէ ան-
դիմադրապէս պարզուեցաւ իր համոզումը այս «պըզ-
տիկ աղջիկ» խօսքէն, զոր գրեթէ միեւնոյն կերպով
չեշտաւ էին հաւ եղբայրը և Թոմնորդին։ Օր. Ժիլ-
նօրման կրկնեց։

— Շնորհ մը ըրէ մեզ, նայէ՛ փոքր ինչ թէ ուր
կ'երթայ և ի՞նչ կ'ընէ Մարիուս։ Դիւրին բան մըն է
այս քեզի համար, վասնզի այն չճանչնար քեզի։ Քա-
նի որ աղջիկ մը կայ բանին մէջ, աշխատէ աղջիկը
տեսնելու և զրէ մեզ եղելութիւնը, որ զուարճու-
թիւն պիտի տայ հաւին։

Թէօտիւլ այս տեսակ լրտեսութեան ամենեւին
ծայրահեղ ախորժակ մը չուէէր, բայց տասը լուիճէն
շատ յուզուած էր և կը կարծէր թէ կրնար շարու-
նակութիւն ունենալ պարզեւր։ Ուստի ընդունեց
յանձնարարութիւնը և ըսաւ. — Պատրաստ եմ ձեք
կամքը կատարելու, մօրաքոյր։

Եւ մեկուսի շարունակեց։

— Ահա տասնըհինգ (կաւատ) մը եղայ։

Օրիորդ Ժիլնօրման Թէօտիւլին փարեցաւ, ապա
ըսաւ։

— Դո՛ւն, Թէօտիւլ, դուն այսպիսի յախուռն
անմտութիւններ չես քներ։ Դուն զինուորական հրա-
հանգին կը հնազանդիս, մեծիդ հրամանին գերին ես,
պարտաւորութիւնդ ճանչցող և խղճամիտ մարդ մըն
ես և անշուշտ ընտանիքէդ չպիտի հեռանայիր վար-
նոց աղջկան մը հետ տեսնուելու համար։

Նիզակաւորը ի նշան գոհունակութեան ձեւ մը

ըրաւ դէմքովը ուղղասիրութեանը նկատմամբ գովեստ լսող Գարթուշի մը պէս:

Այն օրը յորում այս տրամախօսութիւնը տեղի ունեցած էր, գիշերուան դէմ Մարիուս ուղեկառքը մտաւ առանց կասկածելու թէ զիտող մը պիտի ունենար:

Իսկ զիտողին առաջին գործը եղաւ քնանալ: Կատարեալ և անընդհատ քուն մը քաշեց: Արկոսը մինչեւ առաւօտ խորդաց:

Երբ լուսցաւ, կառավարը պոռաց:

— Վէրնօն եկանք, Վէրնօնի կայարանը հասանք, Վէրնօնի ճամբորդները թող ելլեն:

Տեղակալ թէօտիւլ արթնցաւ:

— Լա'ւ, մրմռաց թէօտիւլ որ քունը դեռ գլուխն էր, հոս պիտի իջնեմ:

Յետոյ երբ յիշողութիւնը աստիճանաբար մաքրուեցաւ զարթուածին ազդումովը, միտքը բերաւ մօրաքոյրը, տասը լուիճին և Մարիուսի ընթացքին և շարժումներուն վրայ տեղեկութիւն տալու պաշտօն ունենալը:

Այն տեն սկսաւ խնդալ:

— Գուցէ ա'լ կառքին մէջ չէ, ըսաւ միտքէն, իր համազգեստին բաճկոնակը կոճկելով: Հարկաւ Բուասիի կայանը կանգ առած է. թերեւս թրիէլի կայանը. եթէ Մէսլան իջած չէ, Մանթ իջած ըլլալու է, ուրիշ է եթէ Րօշպուազ իջած է կամ մինչեւ Բասի գացած է Էվրնօ ուղղելու համար ձախ կողմը կամ Լարօշ-Կիւյեօն երթալու համար աջ կողմը դառնալու ընտրութեամբ: Ետեւէն վազէ', մօրաքոյր: Ինչ տեսայ որ ի'նչ գրեմ հիմա այս բարեսիրտ պառաւին:

Թէօտիւլ նոյն պահու, կառքին պատուհանէն սեւ բանթալօն մը տեսաւ որ ուղեկառքին վերէն կ'իջնէր:

— Մարիո'ւսն է արդեօք, ըսաւ տեղակալը:

Իջնողը Մարիուսն էր:

Կառքին քով, ձիերուն և կառապաններուն հետ խառնուած գիւղացի աղջիկ մը կար որ ճամբորդներուն ծաղիկ կը ցուցնէր. «Ծաղիկ առէ'ք ձեր տիկիններուն համար», կը պոռար աղջիկը:

Մարիուս ծաղկավաճառին մօտեցաւ և անոր կողովին ամենագեղեցիկ ծաղիկները գնեց:

— Ա'լ հիմա հետաքրքրութիւն եկաւ վրաս, ըսաւ թէօտիւլ, կառքէն վար ցատկելով: Ո'ր չուտիկին պիտի տանի արդեօք այն ծաղիկները: Ասանկ գեղեցիկ փունջ մը խիստ գեղեցիկ կ'ոջ մը համար կ'աօնուի: Կ'ուզեմ տեսնել այն կիներ:

Եւ ա'լ հիմա չէ թէ հրամանը կատարելու, այլ իր հետաքրքրութիւնը յագեցնելու համար սկսաւ Մարիուսին ետեւէն երթալ այն շուններուն պէս, որոնք իրենց համար կ'որսան:

Մարիուս ամենեւին ուշադրութիւն չէր ընել թէօտիւլին: Ուղեկառքէն վայելչագեղ կիներ կ'իջնէին քայց Մարիուս չնայեցաւ անոնց: Կարծես թէ բան մը չէր տեսներ իր բոլորաթիւրը:

— Սիրահա՞ր է արդեօք, մտածեց թէօտիւլ:

Մարիուս դէպի եկեղեցին ուղղուեցաւ:

— Շատ լաւ, ըսաւ թէօտիւլ իւրովի: Եկեղեցի՞ կ'երթայ. ըսածս է: Քիչ մը ժամերգութեամբ համեմուած ժամադրութիւնները լաւագոյն են: Աստուծոյ վրայէն անցնող թագուն նայուածքի մը պէս անոյշ բան մը չկրնար ըլլալ:

Մարիուս երբ եկեղեցի հասաւ, ներս չմտաւ, և դէպի աւագ խորանին ետեւի կողմը դարձաւ: Գմբէթին մոյթերէն մէկուն անկիւնը երթալով աներեւոյթ եղաւ:

— Ժամադրութիւնը դուքան է, ըսաւ թէօտիւլ: Աղջիկը տեսնեմք:

Եւ կօշիկներուն ծայրովը կոխելով յառաջացաւ
դէպի այն անկիւնը, ուրկէ դարձած էր Մարիուս:

Թէօտիւլ երբ անկիւնին քով հասաւ, շուարելով
կանգ առաւ:

Մարիուս՝ ճա'ատր ձեռքերուն մէջ առնելով ծրնօ
րադրած էր գերեզմանի մը վրայ խոտերուն մէջ: Իբր
փունջը քակելով այս գերեզմանին վրայ սփռած էր:
Գերեզմանին ծայրը, ուռոյցի մը քով որ գլուխին
կողմը կը ցուցնէր, սեւ փայտէ խաչ մը կար, խաչին
վրան ալ սպիտակ տառերով սա' անունը:

«Գնդապետ Պարոն Բօնմէրսի»:

Մարիուսի հեծկտանքը կը լսուէր:

Աղջիկը գերեզման մըն էր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ.

ԿՐԱՆԻԹԻՆ ԴԷՄ ՄԱՐԻՍԻՈՆ

Մարիուս երրորդ օրը, առտուն խիստ կանուխ
վէրնօնէն վերադարձաւ. մեծ հօրը տունը իջաւ և ու-
րովհետեւ երկու գիշեր ուղեկառքին մէջ մնալով յող-
նած էր, ժամ մը ծովի բաղնիքը մնալու և իր տըքօ
նութեան յոգնութիւնը փարատելու հարկը զգալով,
խսկոյն իր սենեակը ելաւ, անմիջապէս հանեց վրայէն
ուղեւորութեան թիկնոցը և վիզէն կախուած սեւ
ժապաւէնը, և ելաւ բաղնիք գնաց:

Պ. Ժիլնօրման որ ամէն քաջառողջ ծերերու պէս
կանուխ ելած էր, Մարիուսին գալը լսած և ծերու-
նական սրունքներովը կրցածին չափ շուտով շտա-
պած էր տունին վերերուն սանդուխէն ելլելու և
Մարիուսին սենեակը երթալու, որպէսզի զայն ող-
ջագուրէ, հարցուփորձ ընէ և ո'ւրկէ եկած ըլլալը քիչ
մը գիտնայ:

Բայց երիտասարդը ութսունամեայ ծերունիին
վեր ելլելու ժամանակ չձգելով վար իջած էր, և Ժիլ-
նօրման երբ վերնայարկը մտաւ, Մարիուս արդէն
գացած էր:

Անկողինը աւրուած չէր. թիկնոցն ու սեւ ժա-
պաւէնը անկողնին վրայ գրուած էին անկասկած:

— Այս աւելի աղէկ է, ըսաւ Պ. Ժիլնորման:

Պահ մը ետք սրահը մտաւ ուր օրիորդ Ժիլնորման արդէն նստած էր և իր կառանիւնները կը յօրի նէր լաթի մը վրայ:

Ժիլնորմանի մոտքը յաղթական էր:

Մէկ ձեռքով թիկնոցը և միւսով վիզի ժապաւէնը բռնած էր, և կը պոռար:

— Յաղթութիւն. հիմա գաղտնիքը պիտի հասկընանք. հիմա ամէն բան տեղն ի տեղ պիտի գիտնանք. հիմա ա՛յլ մեր սմանդուկին անատակութիւնները պիտի շօշափենք. ա՛նա՛ վէպին մէջ ենք: Պատու կերը քովս է:

Իրօք ժապաւէնէն սեւ կաշիէ տուփ մը կախուած էր որ մեծ չքաղրամի մը կը նմանէր բաւական:

Ծերունին տուփը առաւ առանց բանալու, քանի մը բոպէ ա՛յ նայեցաւ, համակուիլ զգալով այն հեշտութեամբ, զմայլումով և բարկութեամբ որով կը համակուի խեղճ անօթի մը երբ իրեն չվերաբերող օքանչելի կերակուրի մը քթին տակէն անցնիլը կը տեսնէ:

— Վասնզի տարակոյս չկայ թէ պատկեր մը կայ առոր մէջ: Այս սրտին վրայ կը պահուի գորովալի սիրով: Ապո՞ւշ են ի՛նչ են: Թերեւս այնպիսի վարնոց բոզ մըն է որմէ մարդ զգուանօք կը սոսկայ: Հիմակուան երիտասարդները շատ յոռի ճաշակ ունին:

— Տեսնեն հա՛յր, ըսաւ պառաւ աղջիկը:

Զսպանակի մը վրան կոխուելով տուփը կը բացուէր:

Տուփին մէջ ուրիշ բան չգտան, եթէ ոչ ուշագրութեամբ ծալուած թուղթ մը:

— «Աղջիկէն տղային», ըսաւ Ժիլնորման քահ քահ խնդալով: Դիտեմ ինչ ըլլալը: Սիրագիր մըն է անշուշտ:

— Ա՛հ, կարգանք ուրեմն, պոռաց մօրաքոյրը: Եւ ակնոցը դրաւ:

Բացին թուղթը և յետագայ տողերը կարդացին:

«— ԶԱՒԱԿԻՍ ՀԱՄԱՐ. Կայսրը Պարոնութեան տիտղոսը տուաւ ինծի Վաթէլոյի գաշտին վրայ: Քանի որ Վերահաստատութիւնը չուզեր ճանչնալ իմ այս տիտղոսը զոր արիւնս թափելով առած եմ, զաւակս պիտի առնէ և կրէ զայն: Աւելորդ է ըսել թէ ան պարտաւոր է ա՛յ տիտղոսին՝ արժանի վարձուք ունենալ»

Անկարելի է ըսել թէ ի՛նչ զգացին հայր և աղջիկ:

Կարծես թէ մեռելի գլուխի մը շունչը սառեցուցած էր զանոնք:

Բան մը չըսին իրարու:

Միայն թէ Պ. Ժիլնորման բաժնիով և ինքնիրեն խօսելու պէս ըսաւ:

— Այն սուսերածիգին գիրն է այս:

Մօրաքոյրը թուղթը քննեց, ամէն կողմը դարձուց, նայեցաւ, յետոյ տուփին մէջ դրաւ:

Նոյ՛, պահուն թիկնոցին գրպանէն կապոյտ թուղթի մէջ պլլուած քառակուսի, երկայն և պզտիկ ծրար մը ինկաւ:

Օրիորդ Ժիլնորման ծրարը գետնէն առաւ, և կապոյտ թուղթը բացաւ:

Ծրարին մէջ եղածը Մարիուսի հարիւր այցատոմսն էր: Մէկը Պ. Ժիլնորմանին տուաւ որ կարդաց:

«Մարիուս Բօնմէրսի, Պարոն»:

Ծերունին զանգեց ինչեցուց. Նիգօլէթ էկաւ, Պ. Ժիլնորման ժապաւէնը, տուփը և թիկնոցը առաւ, և ամենքն ա՛յ գէպի սրահին մէջտեղը նետելով, ըսաւ:

— Տեղը տա՛ր սա քուրջները:

Ճիշդ ժամ մը անցաւ ամենախորին լռութեամբ։
Ծերն ու պառաւը կռնակ կռնակի տալով նստած էին,
և իւրաքանչիւրը թերեւս միեւնոյն բանը կը մտա-
ծէր։ Երբ լրացաւ այս ժամը, Ժիլնորման մօրաքոյրը
ըսաւ։

— Աղւո՛ր բան։

Քանի մը ընկած ետք Մարիուս տուն դառնալով
երեւցաւ։

Միտին չեմէն ոտքը ներս չդրած նշմարեց իր
մեծ հայրը որ այցեւորներէն մէկը ձեռքը բռնած էր
և որ Մարիուսը տեսնելով աղաղակեց շինական և
հեգնալի իշխանութեան մը կերպարանքով որ անտա-
նելի բան մըն էր։

— Հա՛, հա՛, հա՛, հիմա պաւտն ես եղեր, հա՞՞,
կը շնորհաւորեմ պարոնութիւնդ։ Ի՞նչ կը նշանա-
կէ այս։

Մարիուս թեթեւ կարմրութեամբ մը առաւ և պատաս-
խանեց։

— Կը նշանակէ թէ հօրս զաւակն եմ։

Պ. Ժիլնորման խնդալէ դադարեցաւ, և ըսաւ խըս-
տութեամբ։

— Ե՛ս եմ քու հայրդ։

— Իմ հայրս, կրկնեց Մարիուս աչքերը խոնար-
հեցնելով և խոժոռ կերպարանքով մը, խոնարհ և
քաջագուն մարդ մըն էր որ փառաւորապէս ծառայեց
հանրապետութեան և Ֆրանսայի որ երեւելի հանդի-
սացաւ մարդոց մինչեւ հիմա ըրած պատմութեանց ա-
մէնէն մեծին մէջ, որ քսանըֆինգ տարի բանակա-
տեղիները ապրեցաւ՝ ցորեկը ռումբերու և գնդակ-
ներու, գիշերն ալ ձիւնի, տիղմի և անձրեւի տակ
մնալով։ որ երկու դրօշ առաւ։ որ քսան վերք ըն-
դունեց, որ մոռցուած և լքուած մեռաւ, և որուն
միակ յանցանքը եղած է ստատիկ սիրելը երկու աւ-
պերախտ, այսինքն իր հայրենիքը և գիտ։

Պ. Ժիլնորմանի համբերութիւնը հստաւ երբ լսեց
այս խօսքերը։

Իսկ «հանրապետութիւն» բառը լսելով կանգնե-
ցաւ, կամ լաւ եւս է ըսել ոտքի ելաւ։

Մարիուսի արտաբերած խօսքերէն ամէն մէկը
ծերունի արքայականին երեսին վրայ այն ազդեցու-
թիւնը ունեցած էր զոր դարբնոցի մը փուքը կ'ու-
նեւայ երբ հրակէզ խարոյկի մը վրայ կը փչէ։ Պ. Ժիլ-
նորմանի նսեմ գէմքը հետզհետէ կարմրեցաւ, շառա-
գունեցաւ և հուսկ յետոյ կրակ դարձաւ։

— Մարիուս, պոռաց Պ. Ժիլնորման։ Գարշելի
տղայ։ չեմ գիտեր թէ ի՞նչ էր հայրդ, և ոչ ալ կ'ու-
զեմ գիտնալ։ ոչ տեղեկութիւն ունիմ և ոչ ալ բան
մը գիտեմ, բայց գիտեմ թէ ատոնք ամէնքն ալ թրշ-
ուառական մարդիկ էին։ ամենքն ալ սրիկաներ, մար-
դասպաններ, արիւնոտ յեղափոխականներ, գողեր
էին։ ամէնքն, կը կրկնեմ թէ ամենքն ալ։ անոնց
և ոչ մին կը ճանամ։ նորէն կը կրկնեմ թէ ամենքն
ալ այս տեսակ մարդիկ էին, լսեցի՞ր, Մարիուս։ Դու
ալ հողաթափիս պէս պարոն մըն ես։ անոնց ամենքն
ալ հուզկահարներ էին ոտոնք Բօպէսթէրին ծառա-
յեցին։ ամենքն ալ աւազակներ էին որոնք Պու-ս-
նաբարդին ծառայեցին, ամենքն ալ մատնիչներ էին,
որոնք իրենց օրինաւոր թագաւորը մատնեցին։ կրկին
և կրկին անգամ մատնեցին, ամենքն ալ վատեր էին
որոնք Վաթերլոյի պատերազմին մէջ փախան Բրու-
սիացւոց և Անգլիացւոց առջեւէն։ Ահա այս է իմ
գիտեցածս։ Եթէ պարոն հայրդ ալ անոնցմէ մէկն է,
չգիտեմ, բայց եթէ նաեւ ըլլայ, հոգս անգամ չէ,
հրամմէ նայիմ, պարոն։

Հիմա կարգը Մարիուսին եկած էր խարոյկ մը
դառնալու և Պ. Ժիլնորմանին՝ փութ մը ըլլալու։
Մարիուս մարմնովին կը սրսփար։ չգիտէր թէ ի՞նչ

կ'ըլ ար. գլուխը կրակ դարձած էր:

Կը նմանէր քահանայի մը որ իր պատարագի նշխարներուն դուրս նետուիլը կը տեսնէ. ֆաքիրի մը որ իր կուռքին վրայ անցորդի մը թքնելը կը տեսնէ:

Անկարելի էր որ իր առջեւ այսպիսի բաներ ըսուած ըլլային անպատիւ:

Բայց ի՞նչ կրնար ընել:

Հայրը իր առջեւ ոտքի տալը առնուած և կոխակըրտուած. բայց ո՞վ էր կոխկրտողը. — իր մեծհայրը:

Միթէ կ'ըրելի՞ էր մէկուն վրէժը լուծել առանց միւսը թշնամանելու:

Անկարելի էր նախատել իր մեծ հայրը, բայց նոյնպէս անկարելի էր իր հօրը վրէժը չառնել:

Մէկ կողմը նուիրական գեղեցման մը, միւս կողմէ ալ սպիտակ մազեր կային:

Ք.նի մը վայրկեան այլա լեցաւ և երեքաց՝ մշտապիս այս գաղափարներու փոթորիկով գրաւուեց լով յետոյ աչքերը վեր վերցուց, իր մեծ հօրը նայցաւ ակնապիշ, և որոտալիւ ձայնով մը պոռաց

— Կորնչին Պուրպօնները, և այն Լուի ԺԸ. ըսուած գէր խոզը:

Լուի ԺԸ. չորս տարիէ ի վեր մեռած էր, բայց Մարիուսի համար հոգ չէր:

Ծերունին կասկարմիր ըլլալէ դողբելով յանկարծ մազերէն աւելի ճերմկեցաւ:

Դարձաւ գէպն Պ. տը Պէրի դուքսին կիսարձանը որ բուխերիկին վրայ էր և տեսակ մը տարօրինակ վսեմութեամբ շատ ակնածական բարեւ մը տուաւ կիսարձանին:

Յետոյ յամրաբար և լուեկայն երկու անգամ բուխերիկէ գէպի պատուհան և պատուհանէն գէպի բու-

խերիկը գնաց եկաւ սրահին մէկ ծայրէն միւսը երթալով և քալող քարէ արձանի մը պէս տախտակամածը շառաչեցնելով: Երկրորդ անգամին իր աղջկանը մօտեցաւ որ պառաւ մաքրի մը պէս շուարելով մօտիկ կ'ընէր այս ընդհարումը, և գրեթէ հանդարտ ժպիտով մը ժպտելով ըսաւ անոր.

— Պարոնին պէս պարոն մը և ինծի պէս քաղքենիի մը միեւնոյն յարկին տակ չեն կրնար բնակիլ:

Յանկարծ կանգնեցաւ. տեգոյն, դողդոջուն, սոսկալի կերպարանք մը, և ճակատս ալ բարկութեան անարկու ճառագայթումէն վսեմութիւն մը առաւ և հաա թեւերը գէպի Մարիուս տարածելով, պոռաց.

— Կորի՛ր, գնա՛:

Մարիուս գնաց տունէն:

Հետեւեալ օրը Պ. Ժիլնօրման իր աղջկանը ըսաւ.

— Վեց ամիսը անգամ մը այս արիւնարբուին երեսուն լուիճի զրկեցէք դուք, և ա՛լ խօսքը մի ընէք իմ առջեւ:

Պ. Ժիլնօրման տակաւին իր բարկութիւնը կատարելապէս առած չըլլալով, և ինչպէս առնելը չգիտնալով, փոխանակ դու ըսելու՝ երեք ամիս շարունակ դուք ըսելով խօսեցաւ իր աղջկանը հետ:

Մարիուս ա՛լ սրտմտութեամբ մեկնած էր տունէն: Պարագայ մը զոր պէտք է ըսել, ա՛լ աւելի գրգռած էր անոր զայրոյթը:

Միշտ կան պզտիկ աղէտներ որոնք ընտանեկան տռամներուն հետ կը խառնուին: Ասով տրտունջները կ'աւելնան, թէեւ իրապէս անիրաւութիւնները շատ ցած ըլլայ. Նիգօլէթ՝ իր տիրոջ հրամանին համեմատ Մարիուսի թիկնոցը և միւս բաները աճապարանքով տեղը տանելու ժամանակ առանց նշմարելու հաւանաբար վերնայարկերուն միջին սանդուխին վրայ ձգած էր սեւ կաշի տուփը որու մէջն էր գնդապետին գրած

Թուղթը: Այն աշն տունը և ոչ ալ թուղթը գտնուեցան: Մարիուս համոզուեցաւ թէ Պարոն Ժիլնօրման — այն օրէն սկսելով և՛ լուրիչ անուն հառաւ անոր — կրակը նետած էր զիր հօրը կտակը: Գոց սորված էր զնգապետին գրած քանի մը տողերը, հետեւաբար քան մը կորսնցուցած չէր թուղթը կորսնցնելովը: Բայց թուղթը, գիրը, այն նուիրական մասունքը նոյնիսկ իր հոգին կը կազմէին: Ի՞նչ եղած էին արդեօք: Մարիուս ձգած գացած էր առանց ըսելու թէ ո՛ւր կ'երթար, և առանց գիտնալու թէ ո՛ւր կ'երթայ. հետը ունեցածը երեսուն ֆրանք, ժամացոյց մը և իր գիշերային պայուսակին մէջ քանի մը զգեստ էին: Հրապարակի կառք մը մտած և զայն ժամի վրայ վարձելով դէպի լատինական թաղը ուղղած էր, ինքզինքը բաղդին յանձնելով:

Ի՞նչ պիտի ըլլար Մարիուսին վիճակը:

ԵՐՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ԱՊԵՍԵՅԻ ԲԱՐԵՎԱՄՆԵՐԸ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա

ԽՈՒՄԲ ԽՐ ՈՐ ՔԻՉ ՄՆԱՅ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՊԵՏԻ ԸԼԼԱՐ

Այն ժամանակները որոնք առերեւոյթս անտարբեր կ'երեւային, ամէն կողմ յեղափոխայան սարսուռ մը կը տարածուէր անորոշապէս:

Օգին մէջ չունչեր կային որոնք 89ի և 92ի անգունդներէն վերագարձեր էին:

Երիտասարդութիւնը թող ներուռի մեզ ըսել թէ փետուր կը փոխէր:

Մարդիկ գրեթէ անգիտակցաբար նոր կերպարանք կ'առնէին նոյնիսկ ժամանակին չարժուէն:

Ժամացոյցի երեսին վրայ քալող սլաքը հոգիներու մէջ եւս կը քալէ:

Իւրաքանչիւր ոք դէպի առաջ կ'առնէր իր առնե-
լիք քայլը:

Արքայականները ազատական, ազատականներն
ալ անիշխանական կ'ըլլային:

Այս իրողութիւնը հազարումէկ տեղատուութիւն-
ներով խառնուած ծովային մակընթացութեան մը կը
նմանէր. տեղատուութիւններու յատկութիւնն է
խառնուրդներ կազմել. ահա այս պատճառաւ զաղա-
փարներու խիստ տարադէպ խառնուրդներ կային.
Նաբոլէոն ու միանգամայն ազատութիւնը կը պաշ-
տուէին:

Մենք հոս պատմութիւն մը կը գրենք: Այն ժա-
մանակի կրկներեւոյթներն էին անոնք: Կարծիքները
զանազան ձեւեր կ'ընդունին:

Վոլթերեան արքայականութիւնը, — տարօրինակ
զանազանութիւն, — ոչ նուազ զարմանալի գուգակը-
շիւ մը ունեցաւ, որ է պօնաբարդեան ազատասիրու-
թիւնը:

Ուրիշ միտքերու խումբեր ալ կային որոնք ա-
ւելի երեւելի էին:

Ասոնք սկզբունքը կը քննէին, իրաւունքին կը
յառէին:

Բացարձակը կը սիրէին եռանդագին, և անհուն
գործադրութիւններ կ'ընդնշմարէին:

Միտքերը բուն իսկ բացարձակին անաչառու-
թեամբը դէպի երկինք կը մղուին և անսահմանու-
թեան մէջ կը ծփան:

Երազէն ծնունդ տալու համար վարդապետութիւ-
նը միայն բացարձակին այս յատկութիւնը ունի. և
ապագային ծնունդ տալու համար նրազը միայն վար-
դապետութեան այս յատկութիւնը ունի: Ինչ որ այ-
սօր իւթօփի է, վաղը միս և ոսկի է:

Յառաջագէտ կարծիքները կրկին յատակներ ու-

նեին: Գաղտնիքի սկզբնաւորութիւն մը կը սպառնար-
«հաստատեալ բարեկարգութեան», որ կասկածելի էր
և լռելեայն չարանիւթ:

Յեղափոխութեան ամենամեծ նշանն է այս:

Իշխանութեան թագունը դիտաւորութիւնը խրա-
մին մէջ ժողովուրդին թագունը դիտաւորութեան կը
հանդպի:

Ապստամբութեանց թիսնումը պետական հաբ-
ուածներու նախապատրաստութեան դէմ պատասխան
կոտորայ:

Ֆրանսայի միջ տակաւին չկար գերմանական
թուկրն-պունտ (զաչնաւորութիւն առաքինութեան)
և իտալական գարպօնարութեան պէս ընդարձակ ստո-
րերկրեայ ընկերութիւններ. բայց հոս հոն մթին խո-
ռոչներ կային որոնք ճիւղեր ունէին:

Լազուկուրտ ըսուած ընկերութիւնը էքսի մէջ կը
ծրագրուէր:

Բարիզ մէջ ալ այս տեսակ ընկերութիւններ կա-
յին որոնց մէկն էր ապէսէի (այբէնգիւ) Բարեկամնե-
րու ընկերութիւնը:

Ի՞նչ էին այս Ապէսէի բարեկամները. — ընկերու-
թիւն մը որու առերեւոյթ նպատակն էր մանկանց
զատիարակութիւնը, իսկ իրական նպատակն էր
մարդերու վերականգնումը:

Ուզողը ապէսէին բարեկամ կը դաւանէր ինք-
զինքը:

Ապէսէն (անկեալ) ժողովուրդն էր:

Իր բարեկամները կ'ուզէին կանգնել զայն: Այս
բառախաղին վրայ (ապէսէ՝ Ֆրանսերէնի մէջ մէկ բառ
կազմելով նաեւ ինկած, տկարացած կը նշանակէ)
խնդալը ներքի չէ:

Քաղաքական իրերու մէջ բառախաղները երբեմն
կարեւորութիւն ունին. մեր այս ըսածին կրնան վկայ

ըլլալ այն ալ և ալ բառախաղները որոնք պատմութեան մէջ կը յիշուին, Նարսէսի, Պարպէրինիի, Սուրբ Պետրոսի եւայլն վրայօք:

Ապէսէի բարեկամները այնքան բազմաթիւ չէին: Սաղմնային վիճակի մէջ զաղտնի ընկերութիւն մը, կրնային ըսել իսկ թէ միաբանութիւն մը կը կազմէին, եթէ կողմնակցութիւն մը կարենար գիւցազուններու խումբ մը դառնալ:

Բարիզի մէջ երկու տեղ կը գումարուէին անոնք, մէկը Հայի քով Հօրինթ անուն կապելան էր որով վրայ ետքէն ալ ալ խօսինք. միւսն էր Բանթէօնի քով Սէն Միշէլի հրապարակին «Լը Բաֆէ Միւզէն» անուն պղտիկ սրճարանը որ հիմա քանդուած է: Այս ժամագրութեան տեղերուն առաջինը բանուորներուն, երկրորդն ալ ուսանողներուն մօտ էր:

Ապէսէի բարեկամները սովորաբար Միւզէն սրճարանին ետեւը սրահի մը մէջ ժողով կը կազմէին: Այս սրահը ուրկէ մինչեւ սրճարանը ելլող խիստ երկայն և նեղ անցք մը կար՝ երկու պատուհան, դուռ մը և Տէ կրէ պղտիկ փողոցին վրայ թագուն սանդուխ մը ունէր:

Սրահին մէջ կը ծխէին, կը խմէին, կը խաղային կը խնդային:

Բարձր ձայնով ամէն բանի, իսկ ցած ձայնով ուրիշ բանի վրայ կը խօսէին:

Պատին վրայ, Հանրապետութեան ժամանակի Տրանսայի աշխարհագրական հին քարտէս մը կար կախուած. ոստիկանութեան գործակալի մը հոտոտե լիքը գրգռելու բաւող նշան մըն էր:

Ապէսէի բարեկամներուն մեծագոյն մասը ուսանողներէ կը բաղկանար, և քանի մը բանուորներու հետ մտերմական յարաբերութիւն ունէր:

Գլխաւորները, որոնք քիչ մը պատմութեան կը

վերաբերին, Անժօլրա, Գոմպէր, Ժան Բրուվէր, Ֆէօյի, Գուրֆէյրադ, Պահօրէլ, Լէկլը, Ժօլի և Կրանթէր կ'անուանուէին:

Այս երիտասարդները այնպիսի սերտ բարեկամութեամբ մը կապուած էին որ տեսակ մը ընտանիք կը կազմէին:

Լէկլէն ի զառ ամէնքն ալ հարաւարնակ էին:

Այս խումբը նշանաւոր էր. Հիմա անյայտ եղաւ այն աներեւոյթ անդունդներուն մէջ, որոնք մեր ետեւն են:

Այս տոամիւսն այն կէտին, ուր հասանք, թերեւս անօգուտ չէ այս երիտասարդներու վրայ տեղեկութիւն մը տալ՝ անոնց սգալի դէպքի մը մթութեան մէջ խորասուզուելը տեսնուելէն առաջ:

Միածին և հարուստ երիտասարդ մըն էր Անժօլրան, որուն անունը ամէնէն առաջ դրինք. ետքէն պիտի հասկցուի թէ ինչու նախադասեցինք անոր անունը:

Անժօլրա սոսկալի ըլլալու չափ կարող, սիրուն երիտասարդ մըն էր. հրեշտակի պէս գեղանձն էր: Անթինօիւս մըն էր և անոր պէս խստաբարոյ:

Ով որ անոր նայուածքին խոհուն ցոլումը տեսնէր, պիտի կարծէր թէ նախորդ կեանքի մը մէջ արդէն յեղափոխութեան խորհուրդները սովորած է անիկա:

Ականատեսի մը պէս յեղափոխութեան աւանդութիւնը ունէր:

Մեծ բանին տմէն մանր պարագաները գիտէր: Քանանայապետի և մարտիկի բնաւորութիւն ունէր. նորահաս երիտասարդի մը այսպիսի բնաւորութիւն ունենալը տարօրինակ բան մըն է:

Ժամաբար և մարտիկ էր. նախ և առաջ հանրիչխանութեան գինւոր. նաեւ տեսչականին քանտ-

նան էր ժամանակակից շարժումին վերելը, Բիրը խորունկ, արտեւանունքը քէչ մը կարմիր և սուորին շուրթը ստուար և դիւրաւ անարգու, ճակատն ալ բարձր էր:

Ինչ որ է հորիզոնի մը մէջ ընդարձակ երկինքը, կարծես նոյն է երեսի մը վրայ մեծ ճակատը:

Այն քանի մը երիտասարդներու պէս, որոնք ներկայ դարուս սկիզբները և անցիլ դարուն վերջերը կ'ապրէին և որոնք կանուխկէկ երեւելի հանգիսացած են: Անժօլրա նորատի աղջիկներու պէս ծայրայեղ և առողջ երիտասարդութիւն մը ունէր, թէեւ ժամանակ առ ժամանակ տոգնութիւն մը կուգար իր վրայ:

Արդէն առնութեան տարիքը մտած էր, ալ տակաւն պատանիի մը կը նմանէր:

Քսան երկու տարեկան էր, յի ժամանակը տարեկան կ'երեւար. ծանրաբարոյ էր, և կարծես չէր գիտեր թէ երկրիս վրայ կին անունով էակ մը կա: Միայն մէկ կիրք ունէր, այսինքն իրաւունքը. միայն մէկ խորհուրդ ունէր, այսինքն քարընդոտը տապալել:

Աւանթէն լերան վրայ կրնար կրագոսն ու Գոն-վանսիօնի մէջն ալ Սէն Ժիւսթ ըլլա:

Հագիւ հազ կը տեսնէր վարդերը. չէր ճանչնար գարունը, և ոչ ալ թռչուններու դայլայիկը և լսէր. էլատնէի մերկ վիզէն Արիսթօթիթօնի պէս ան ալ թերեւս պիտի չյուզուէր. ծաղիկները՝ ինչպէս Հարմոնիուսի նոյնպէս և անոր համար՝ միայն սուրը պահելու կը ծառայէին:

Ուրախութեանց մէջ խիստ էր: Ուր որ Հանրապետութիւն չկար, հոն Անժօլրա ակնկոբ կը լուէր զգաստութեամբ:

Ազատութեան մարմարին սիրահարն էր ան: Իր

խօսքը խստիւ ներշնչուած էր և օրհներգութեան մը սարսուռը ունէր:

Յանկարծ թեւերը տարածել գիտէր:

Վա՛յն այն կնոջը որ ինքնին պիտի յանդգնէր պահ մը սիրել զայն:

Եթէ Գամպրէի հրապարակին կամ Սէն Ժան տը Պօվէի փողոցի կրիզթներէն մէկը՝ անոր դպրոցէ մը նոր ելլողի նման դէմքը, մանկաւիկի կերպարանքը, խարտիչագեղ երկայն յօնքերը, կապտադէշն աչքերը, հողմայոյզ գիսակը, վարդագոյն այտերը, նորածիլ շուրթները, ընտիր ակռաները տեսնէր՝ և հետեւաբար եթէ այս ամէն արչալուսական հրապոյրէն դժգոհելով իր գեղեցկութիւնը Անժօլրայի վրայ փորձելու գէր, ան զարմանալի և անախ նայուածքով մը յանկարծ պիտի ցոյցնէր վիհը և պիտի սորվեցնէր անոր չչիթթել Պօմարչէի իզասէր քերովքէն եգեկիէլի անարկու քերովքէին հետ:

Մինչդեռ Անժօլրա յեղափոխութեան տրամաբանութիւնը կը ներկայացնէր, Գամպրէի յեղափոխութեան փրկստիպալութիւնը կը ներկայացնէր:

Յեղափոխութեան տրամաբանութիւնը և փրկստիպալութիւնը տարբերութիւն մը ունին. յեղափոխութեան տրամաբանութեան կրնայ պատերազմ հետեւիլ, մինչդեռ փրկստիպալութեան կրնայ խաղաղութիւնը հետեւիլ:

Գամպրէի Անժօլրան կ'ամբողջացնէր և կ'ուզէր:

Նուազ բարձր և աւելի լայն էր:

Կ'ուզէր որ ընդհանուր տեսիլներու լայնատարած օկզբունքները միտքերու մէջ հոսին. ուստի կ'ըսէր. Յեղափոխութիւն, բայց քաղաքակրթութիւն, և ուղղաձիգ լերան բոլորտիքը կապտագոյն ընդարձակ հորիզոնը կը բանար:

Այս պատճառաւ Գոմարֆէրի ամէն կարծիքները շօշափելի և գործնական բան մը ունէին: Յեղաշրջումը Գոմարֆէրի հետ աւելի շնչելս էր քան թէ Ան-ժօլրայի հետ:

Անժօլրա յեղաշրջումին երկնային իրաւունքը, իսկ Գոմարֆէր բնական իրաւունքը կ'արտայայտէր: Առաջինը Բօպէսթէրի կը յարէր, երկրորդը Գոնտօր-սէի կը մօտենար:

Գոմարֆէր Անժօլրայէն աւելի կ'ապրէր ամէն մարդերու կեանքովը:

Եթէ այս երիտասարդները կարող ըլլային պատմական երեւելի անձերու կարգը մտնել, մէկը արդար մը, իսկ միւսը իմաստուն մը եղած կ'ըլլար: Ան-ժօլրա աւելի անուշիկն, իսկ Գոմարֆէր աւելի մարդ-կութիւն ունէր:

Մարդ և Այր. ահա այս էր իրօք անոնց փանաքի տարբերութիւնը:

Գոմարֆէր մեղմ էր, ինչպէս Անժօլրա խիստ էր բնական անարատութեամբ:

Գոմարֆէր քաղաքացի բառը կը սիրէր, բայց մարդ բառը նախագաս կը սեպէր:

Սպանիացիներուն պէս թերեւս յօժարակամ ըսէր. *hombre* (մարդ):

Ամէն բան կը կարգար, թատրոնները կ'երթար, հրապարակային դասախօսութեանց ունկնդրութիւն կ'ընէր միշտ. յոյսի գունալի բեկբեկումը կ'ուսանէր Արակօյէն, մեծ հետաքրքրութիւն ունէր դասի մը նկատմամբ ուր Ժօֆրօյ Սէնթ Իլէր արտաքին թմբ-բային շնչեղակին և ներքին թմբբային շնչեղակին կրկին գործողութիւնը բացատրած էր, մէկը որ երեսը կը կազմէ, միւսը որ ուղեղը կը կազմէ. հմտութիւն ունէր, գիտութեան կը հետեւէր քայլ առ քայլ, Սէն Սիմօնը Ֆուրիէի հետ կը գիմադրիմէր, եզրիպտական

նշանագիրները կը մեկնէր, գտած կոպիճները կը կտրէր, և երկրաբանութեան վրայ կը տրամադրանէր, յիշողութեամբ չերամի թիթեռ մը կ'ուրուագրէր և հատէմի բառարանին ֆրանսերէնի սխալները կը գտնէր, Բիւզէկիւրի և Տըլէօզի դժուարին երկերը կը զննէր, բան մը չէր հաստատեր, և ոչ իսկ հրաշք-ները, բան մը չէր ուրանար, և ոչ իսկ ոգիները. «Մօնիթէօն»-ի կազմուած անբող թիւերը կը թղթա-տէր և կը մտախոհէր:

Կը հաստատէր թէ ապագան վարժապետին ձեռքն է, և կարեւոր խնդիրներու վրայ շատ կը մտածէր: Կ'ուզէր որ ընկերութիւնը անընդհատ աշխատի մը-տային և բարոյական մակարդակը բարձրացնելու, գիտութիւնը դրամելու, զաղափարները շրջաբերու-թեան հանելու, երիտասարդներուն միտքը բարդա-ւաճելու, և կը վախնար որ մեթոտներու արդի աղ-քատութիւնը, գրական տեսութեան հէքութիւնը, տեսութիւն որու սահմանն է միայն գասական ըս-ումը երկու կամ երեք դար, պաշտօնական իմաս-տակներու բռնական վարդապետականութիւնը, զըպօ-րոցական նախապաշարումները և հին սովորութիւն-ները վերջապէս արուեստական ոտորանոցներու չնը-մանցնեն մեր գպրոցները:

Գիտուն, յստակասէր, ճշդասէր, բազմալեզու, ե-ռանգուն աշխատասէր ու միանգամայն խորհող էր ճնաեւ ցնորուկ իրերու նկատմամբ, կ'ըսէին իր բա-րեկամները:

Կը հաւատար ամէն երազներու, կը հաւատար երկաթուղիներուն:

Վիշտին բարձումին վիրաբուժական գործողու-թեանց ատեն, միին սենեակին մէջ պատկերին լու-սանկարուելուն, ելեկտրական հեռագրին և օդապա-րիկներուն ուղղութեանը:

ԹՇՈՒՍՈՒՆԵՐ (է. չ.)

Մանաւանդ թէ ոչ այնքան կը վախնար այն ամբողջներէն զորս աւելորդապաշտութիւնները, բռնամոլութիւնները և նախապաշարումները ամէն կողմէ շինած են մարդկային սեռի դէմ:

Այն մարդերու թիւէն էր որոնք կը հաւատան թէ գիտութիւնը վերջապէս պիտի տիրէ մարդկային սեռի:

Անժօրա պարագլուխ մըն էր, Գօմպլֆէր առաջնորդ մը:

Մարդ կ'ուզէր մէկուն քով կռուիլ և միւսին հետ քայլի:

Ասով ըսել չենք ուզեր թէ Գօմպլֆէր անկարող էր պատերազմելու. չէր մերժեր մարմնովին փարիլ խոչընդոտին և որժգնակի ու սաստկապէս յարձակիլ անոր վրայ. բայց աւելի հաճելի էր իրեն ճշմարտութեանց ուսումով և դրական օրէնքներու հրապարակումով մարդկային սեռը իր ճակատագիրներուն հետ յամբապէս համաձայնեցնել. և երկու ճառագայթներէն մէկը կամ միւսը ընտրելու համար աւելի լուսավառութեան կը միտէր քան թէ հրդեհին:

Հրդեհ մը անշուշտ կրնայ արշալոյս մը արտադրել, բայց ինչո՞ւ չսպասել արեւին ծագման: Հրալեռ մը կը լուսաւորէ, բայց արշալոյսը աւելի աղէկ կը լուսաւորէ:

Գօմպլֆէր գեղեցկիւն անարատութիւնը թերեւս վռնման փայլատակումէն վեր կը սեպէր:

Այս գործովալի և զգօն միտքը կիսովին գոհ կ'ըլլար մոլիւնէն պղտորուած ճառագայթէ մը, բռնաբարութեամբ ստացուած յառաջդիմութենէ մը, ժողովորդի մը ուղղապէս դէպի ճշմարտութիւն գահավիժիլը, 1793ի ամսթիւ մը կ'անաբեկէր զայն. բայց աւելի նողկալի կ'երեւար իրեն մնայնութիւնը որմէ ապականութեան և մահուան հոտ կ'առնէր. ամէն

ինչ նկատելով աւելի կը սիրէր փրփուրը քան թէ գարշահոտութիւնը, և հեղեղը կոյանոցէն, Նիակարայի ջրվէժին անկումն ալ Մօնֆօգօնի լճէն նախապատիւ կը բռնէր:

Վերջապէս ոչ դադարում և ոչ ալ աճապարում կ'ուզէր:

Մինչդեռ իր աղմկասէր բարեկամները ասպետաբար բացարձակին վրայ հոգի տալով յեղափոխութեան փառաւոր արկածները կը պաշտէին և կը հրաւիրէին. Գօմպլֆէրի միտումն էր թողուլ որ ինքնին կատարուի յառաջդիմութիւնը, լաւ յառաջդիմութիւնը. թերեւս ցուրտ, այլ անարատ, կանոնական այլ անստորագրեանելի, հանդարտ, այլ անվրդով յառաջդիմութիւնը:

Գօմպլֆէր թերեւս ծնրագրէր և ձեռնամած աղօթէր, որպէս զի ապագան իր բոլոր անմեղութեամբը գայ, և որպէսզի բան մը չվրդովէ ժողովուրդներու անբաւ և առաքինի բարեշրջումը:

«Պէտք է որ բարութիւնը անմեղ ըլլայ», կը կեկնէր:

Եւ իրօք եթէ յեղափոխութեան վսեմութիւնն է ուղղակի նայիլ ակնախտիլ տեսլականին և հոն չանթերու մէջէն թեւարկել արիւնսալի և հրալի ճիրաններով, յառաջադիմութեան գեղեցկութիւնն ալ անարատ ըլլալն է և վաշինկթընի ու Տանթօնի մէջ որոնց մէկը անարատ յառաջդիմութեան և միւսը յեղափոխութեան մարմնաւորութիւնն է, կայ այն տարբերութիւնը որով կարապաթեւ հրեշտակը արծուաթեւ հրեշտակէն կը զատուի:

Ժան Բրուվէր՝ Գօմպլֆէրէն աւելի մեղմ զանազանութիւն մը կը ցուցնէր:

Ժրհան կ'անուանուէր ան՝ վայրկեանական պղտոր յօժարութեամբ մը որ կը խառնուէր այն հզօր և սաս-

տիկ շարժումին, որմէ ելաւ միջին դարու շատ հարկաւոր ուսումը:

Ժան Բրուվէր սիրահար էր, ծաղկի թաղար մը կը մշակէր, սրինգ կը նուագէր. ոտանաւոր կը շինէր, ժողովուրդը կը սիրէր, կանանց վրայ կը մեղքընար, մանկան վրայ կուլար, Աստուծոյ ու միանգամայն ապագային կը վստահէր, և յեղաշրջումը կը պախարակէր արքունի գլուխ մը, այսինքն Անտրէ Շէնիէ բանահիւսին գլուխը կտրելուն համար:

Իր ձայնը սովորաբար փափուկ և առնական էր բոլորովին պերճաբան մը ըլլալու չափ գրագէտ, և գրեթէ արեւելագէտ էր:

Ամէն բանէ առաջ բարեփոխ էր, և բանահիւսութեան մասին նախադաս կը սեպէր ինչ որ անբաւ էր. ասիկա զարմանալի չկրնար թուիլ որոնց որ գիտեն թէ բարութիւնը որչափ կը մօտենայ վսեմութեան:

Իտալերէն, լատիներէն, յունարէն և հրէերէն լեզուները գիտէր. և այս լեզուներէն քաղած օգուտն էր կարդալ միմիայն չորս բանահիւսներու, այսինքն Տանթէի, Ժիւլէնայի, Էսգիլի և Յուայի մարգարէին բանահիւսութիւնները:

Յրանսերէնի մէջ Գօրնէյը Աստինէն և Ակրիբա տ'Օպինէն Գօրնէյէն վեր կը դասէր:

Ամուլ վարսակի և հովտային շաշտնի գաշտերուն մէջ յօժարակամ կը գեղերէր և պատահարներով զբաղելուն չափ ամպերով ալ կը պարագայէր:

Իր միաջր երկու գիրք օտնէր. մէկը դէպի մարդ միւսը դէպի Աստուած կամ կ'ուսանէր և կամ հոգեպիշ կը նայէր:

Ամբողջ օրը մազէ անցնելով կը քննէր ընկերային խնդիրները, այսինքն վարձքը, դրամագլուխը, վարկը, ամուսնութիւնը կրօնքը, խորհելու ազատ-

ութիւնը, սիրելու ազատութիւնը, դաստիարակութիւնը, պատիժը, թշուառութիւնը, ընկերակցութիւնը, սեփականութիւնը, արտաբերումը և բաշխումը, և այս աշխարհի այն կնճիւղը որ մարդկային սեռը մթութեամբ կը համակէ:

Գիշերն ալ աստղերուն, այսինքն անազին մարմիններու կը նայէր:

Ինչպէս Անթօլրա նոյնպէս եւ ան հարուստ էր եւ սիածին զաւակ:

Մեղմիկ կը խօսէր՝ գլուխը կոծէր, աչքերը վար կ'առնէր, շփոթումով կը ժպտէր, աղէկ չէր հագուեր, անշնորհ կերպարանք մը ունէր, ոչինչ բանէ կը կարմրէր, շատ վեհերոտ, այլ սակայն քաջ էր:

Ֆէօյիվ հողմահար շինող բազուր մըն էր. հայրն ու մայրը մեռած էին. օրը երեք ֆրանք կը վաստկէր զժուարաւ, եւ մէկ դիտաւորութիւն ունէր միայն որ էր աշխարհս փրկել:

Ուրիշ մտմտուք մըն ալ ունէր, այսինքն ուսանիլ. կ'ըսէր թէ ուսանիլը նոյնպէս ազատիլ է:

Ինքնիրեն կարդալ եւ գրել սորված էր. ինչ որ գիտէր, առանձին ուսած էր:

Ֆէօյի վեհ սիրտ մըն էր, բոլոր աշխարհիս կը փարէր:

Այս ժողովուրդները որգեգրած էր:

Մօրմէն զրկուած ըլլալով, հայրենիքին վրայ խորհած էր:

Չէր ուզեր որ երկրիս վրայ հայրենիքէ զուրկ մարդ մը գտնուի:

Ժողովուրդի մարդուն յատուկ խորին գուշակութեամբ ինքնին եւ ծածկապէս կը պատրաստէր ինչ որ մենք այսօր «ազգայնութիւններուն տեսիլը» կ'անուանենք:

Յատկապէս պատմութիւնը սորված էր գիտու-

թեամբ սրտմտելու համար։ Այս ի թօփիի սիրահար-
ներու երիտասարդական խումբին մէջ. որու յատուկ
նպատակն էր Ֆրանսան. Ֆէօյեի ուրիշ ազգերու վրայ
մտածողն էր։

Մասնաւորապէս իր միաքը կը գրաւէին Բօլոնիա,
Հունգարիա, Ռումանիա, Իտալիա։

Յարձարութիւն տոնէր կամ չառնէր, միշտ իրա-
ւունքին պէս յամառութեամբ կ'արտաստնէր այս ա-
նուններ։ Ռուսիային՝ Վարչաւիայի, Աւստրիային՝ Ի-
տալիոյ վրայ տիրելը բռնաբարութիւններ էին որոնք
Ֆէօյեի զայրոյթը կը գրգռէին սաստիկ։

1772 բռնաբարութիւնը մասնաւորապէս անոր բար-
կութիւնը կը շարժէր։

Զկայ պերճախօսութիւն մը որ այնքան բացար-
ձակ ըլլայ, որքան է ինչ որ ճշմարիտ է սրտմտու-
թեան մէջ։ անա Ֆէօյեի պերճախօսութիւնը այս
տեսակէն էր։

Սանեւին չէր դադարել խօսելէ այն վատահամ-
բաւ թուականին վրայ որ է 1772ը, այն ազնիւ եւ
արի ժողովուրդին վրայ զոր մատնութիւնը ջնջեց.
այն ոճիրին վրայ զոր երեք տէրութիւնները գործե-
ցին, այն հրէշային դաւաճանութեան վրայ որ ազ-
գային էութեանց սոսկալի բարձունքներուն նախա-
տիպն է եւ կաղապարը, բարձունքներ որոնք այն թը-
ւականէն իվեր շատ մը ազնիւ ազգերու վրայ յարձա-
կեցան եւ կրնանք ըսել թէ անոնց ծննդեան վկայա-
գիրը ջնջեցին։

Ընկերային ամէն ժամանակակից ոճրագործու-
թիւնները Բօլոնիոյ բաշխումէն կը ծագին։

Բօլոնիոյ բաշխումը յառաջագրութիւն մըն է
որու հետեւութիւններն են արգի քաղաքական ամէն
ոճիրները։

Զկայ բռնակալ մը, մատնիչ մը որ ճիշտ մէկ

զարէ իվեր տեսած, վաւերացուցած, ստորագրած եւ
ստորագրութեան նշանովը անփոփոխ կերպով հաս-
տատած չըլլայ Բօլոնիոյ բաշխումը։

Երբ ժամանակակից մատնութեանց թուղթերը
խառնես, ամէնէն առաջ այս մատնութեան վերաբե-
րողները կը տեսնաս։

Վիեննայի դեսպանաժողովը այս ոճիրին խորհուրդ
հարցուց իր ոճիրը գործելէն առաջ։

Որսորդները 1772ին չիկերէն զարնելով հալալի
(որսորդները հալալի կը պոռան երբ չիկերէին զար-
նուիր կը տեսնեն) կը պոռան. 1815ին ալ շունեւուն
մաս մը կը հանուի այս չիկերէն։

Այս էր անա Ֆէօյեի սովորական բնաբանը։ Այս
աղքատ բանւորը արդարութեան խնամակալը եղած
էր, և արդարորթիւնը մեծութիւն տալով կը վար-
ձատէր զայն։

Վասն զի իրօք իրաւունքին մէջ յաւիտենակա-
նութիւն կայ։

Ինչպէս Վենետիկը գերմանական չկրնար ըլլալ,
նոյնպէս և Վարչաւիան չկրնար ըլլալ։ Թագաւորները
այդ մասին պարապ տեղը կ'աշխատին և իրենց պա-
տիւր կը կորսնցնեն։

Կանուխ կամ ուշ ընկղմեալ հայրենիքը երեսը ել-
լելով կը ծփայ և կ'երեւայ։

Յունաստան դարձեալ Յունաստան, Իտալիան
դարձեալ Իտալիա կ'ըլլայ։

Իրաւունքը յաւերժապէս կը բողոքէ բռնաբարու-
թեան դէմ։

Ժողովուրդ մը գողցողը անընդհատ անոր տէր
ըլլալովը սեփական տէր մը չկրնար ըլլալ։ Այս բարձր
նենգութիւնները ապագայ չունին բնաւ։

Ազգ մը թաշկինակի մը նշանին պէս չի կրնար
սրբուիլ։

Գուերֆէյրազ հայր մը ունէր որ Պ. տը Գուերֆէյ-
րազ կ'անուանուէր:

Այնուհետեւ անուանուեց և ազնուութեան խըն-
դիրներու մէջ Վերահաստատութեան ժամանակի քաղ-
քենիներուն ունեցած սխալ գաղափարներէն մէկն էր
զը մասնիկին հաւատալ:

Խաւսնի է թէ մասնիկը նշանակութիւն մը չու-
նի: Բայց «Լա Միւնէրվ» լրագրին ժամանակի քաղքե-
նիները այնքան մեծ բանի տեղ կը դնէին այս խեղճ
տը մասնիկը, որ կը կարծէին թէ պարտաւոր էին
հրաժարիլ անկէ:

Պ. Տը Շովըլէն, Պ. Տը Գոմարթէն
Պ. Գոմարթէն, Պ. տը Գոնսթան տը Բըպէժ՝ Պէն-
ժամէն Գոնսթան, Պ. Տը Լաֆայէթ՝ Պ. Լաֆայէթ
կ'անուանուէին ինքնակամ. Գուերֆէյրազ եւս չէր
ուզած ետ մնալ և պարզապէս Գուերֆէյրազ կ'ան-
ուանուէր:

Գուերֆէյրազի մասին գրեթէ այսքանը կրնայինք
բաւական սեպել և մնացածին համար ալ գոհ ըլլալ
ըսելով. Գուերֆէյրազ. տե՛ս Թօլօմիյէս:

Իրօք Գուերֆէյրազ ունէր երկտասարդութեան
այն խանդը որ կրնայ շուտիկ մտքի գեղեցկութիւն
անուանուիլ:

Ետքը այս խանդը կը մարի պզտիկ կատուին սի-
րունութեանը պէս, և այս տեսակ վայելչութիւն մը
ունեցող երկտասարդը երկոտանի քաղքենի, և պզտիկ
կատուն ալ անթեոի քառոտանի կատու մը կ'ըլլայ:

Այն սերունդները որոնք դպրոցներէ կ'անցնին,
և այն երկտասարդները որոնք զինուորական ծա-
յութեան համար կը ժողուուին հետզհետէ, մտքի այս
յատկութիւնը իրարու կը փոխադրեն, և գրեթէ միշտ
անփոփոխ կերպով ձեռքէ ձեռք իրարու կուտան. հե-
տեւաբար, ինչպէս ըսինք, ով որ 1828ին Գուերֆէյ-

րազին խօսիլը լսէր, պիտի կարծէր թէ 1817ին Թօ-
լօմիյէսն է խօսողը:

Միայն թէ Գուերֆէյրազ լաւ տղայ մըն էր: Ար-
տաքին մտքին առեքեւոյթ նմանութեանց ներքեւ
մեծ տարբերութիւն կար Թօլօմիյէսի և անոր մէջ:
Անեքեւութապէս կը տարբերէին իրարմէ. առաջինը
ուրիշ և երկրորդը ուրիշ մարդ մըն էր:

Ի ներքուստ նկատուելով Թօլօմիյէս բծախնդիր
գաւառէր մը, իսկ Գուերֆէյրազ բաղդախնդիր ասպետ
մըն է:

Խուճարին պարագլուխն էր Անժօլրա, առաջնորդն
էր Գոմպէթէր, կեդրոնն էր Գուերֆէյրազ:

Միւսները աւելի լոյս կուտային. իսկ այս աւելի
ջերմութիւն. վասնզի Գուերֆէյրազ կեդրոնի մը ամէն
յատկութիւնները ունէր, բոլորակութիւն և ճառա-
գայթում:

Պահօրէլ դեր մը խաղացած էր 1882ի արիւնաբոյր
աղմուկին ժամանակ որու տեղի տուած էր երկտա-
սարդ Լալըմանի թաղումը:

Պահօրէլ զուարթ բնաւորութիւն և ստորին մար-
դերու յատուկ կերպեր և ձեւեր ունեցող, քաջասիրտ,
վատնիչ, զեղխ և երբեմն առատաձեռն, շաղակրատ և
երբեմն ալ պերճաբան, յանդուգն և երբեմն անամօթ
անձ մըն էր. նաեւ սատանային չորս ոտքը սեպուող-
ներուն լաւագոյնը. յանդուգն բաճկոնակներ և խիստ
կարծիր կարծիքներ ունէր:

Մեծ աղմուկները, այսինքն առ ի չգոյէ ապստամ-
բութեան ամէն բանէ աւելի կոխը, և առ ի չգոյէ
բողոքական ամէն բանէ աւելի ապստամբու-
թիւնը կը սիրէր. միշտ պատրաստ էր պատուհանի
ապակի մը խորտակելու, փողոցի մը սալաշատակը
քակելու, կառավարութիւն մը տապալելու, որպէսզի
հետեւութիւնը տեսնէ, տասնմէկ տարիէ իվեր ու-

սանող մըն էր: Իրաւագիտութեան քովէն կ'անցնէր բայց չէր մօտենար:

Իր նշանաբանն էր «փաստաբան չըլլալ բնաւին» և զինանշանն էր գիշերային սեղան մը որու մէջ քառակուսի դղակ մը կ'ընդնշմարուէր:

Ստոգ է թէ քիչ անգամ կ'անցնէր իրաւագիտութեան դպրոցին առջեւէն, բայց երբ անցնելու ըլլար կը կոճկէր իր թիկնոցը, վասնզի դեռ բալթօն հնարաւոր էր, և առողջապահիկ զգուշութիւններ կ'ընէր: Ինչ զեզեցիկ ծերունի, կ'ըսէր դպրոցին մեծ դրան համար և ինչ յիշարան, կ'ըսոր դպրոցին գահերէցին ակնարկելով, որ էր Պ. Տէլվէնգուր:

Դասերուն մէջ երգի նիւթեր, և վարժապետներուն մէջն ալ ծիծաղաշարժ պատկերներու առիթներ կը տեսնէր:

Բառական մեծկակ թռչակ մը, երեք հազար ֆրանքի մօտ բան մը կը վատնէր առանց գործ մը ընելու:

Գիւղացի ծնողքներ ունէր որոնց կրցած էր սորվեցնել թէ կը պարտաւորին պահել իրենց զաւակին յարգը:

Կ'ըսէր իր ծնողքներուն համար թէ գիւղացի են և ոչ թէ քաղքենի, և այս պատճառաւ է որ ուշիմ են անոնք:

Պահօրէլ, որ քմածին միտումներ ունէր, շատ սրճարաններ կը յաճախէր. միւս երիտասարդները սովորութիւն ունէին, իսկ այն չունէր: Պահօրէլ կը ղեզերէր:

Թափառումը մարդկային է: Դեզերումը չբարիգեան յատկութիւն է:

Սակայն կարծուածէն աւելի սրամիտ եւ խոհուն անձ մըն էր:

Միութեան կապ մըն էր Ապէսէի Բարեկամներու

եւ ուրիշ խումբերու մէջ որոնք դեռ անձեւ էին եւ որոնք ետքէն պիտի ծրագրուէին:

Այս նորահաս գլուխներու կոնկլավին (կարտինալներու ժողով) մէջ անդամ մը կար:

Տ'Ավարէյ մարքիզը որ երբ Լուի ԺԸ. Ֆրանսայէն խոյս կուտար, օգնած էր անոր որ հասարակաց կառք մը մտնէ և զոր Լուի ԺԸ. այս ծառայութեան փոխարէն՝ դուքս բրած էր. կը պատմէր թէ 1814ին երբ Ֆրանսա վերագործաւ, մարդ մը աղերսագիր մը մատոյց թագաւորին, որ նաւէն Գալէ կ'ելլէր:

— Ի՞նչ կ'ուզես, ըսաւ թագաւորը:

— Նամակատ լնի մը վարչութիւն, Վեհափառ Տէ՛ր:

— Անունդ ի՞նչ է:

— Լ'Էկլը:

Թագաւորը յօնքը պոստեց. աղերսագիրն ստորագրութիւնը նա եցաւ, և տեսաւ որ անունը Լէկլը գրուած էր:

Այս ուղագրութիւնը նուազ պօնաբարդեան ըլլալով, թագաւորին արգահատանգր շարժեց. և արքան սկսաւ ժպտիլ:

— Վեհափառ Տէր, կրկնեց խնդրագիր մատուանողը, նախահայր մը ունիմ, որ շուներու սպասաւոր մըն էր և որու մականունն էր Լէկէօլ: Անունս այս մակդիրէն ելած է: Անունս Լէկէօլ է, որ կրօնատուելով Լէկլը և աղաւաղումով Լ'Էկլը եղած է:— Թագաւորը ասոր վրայ դադրեցաւ ժպտել:

Ետքէն Մօյի նամակատունի վարչութիւնը տուաւ դիտմամբ կամ անզգուշաբար:

Խումբին ճաղատ անդամը այս Լէկլին տղան էր, և ստորագրութիւնը Լէկլը (Տր Մօ) կը գնէր: Իր ընկերները համառօտելու համար՝ Պօսիւէ կ'անուանէին:

զայն: Պօսիւէ զուարթ տղայ մըն էր որ ձախորդութիւն ունէր:

Իր մասնաւոր հանգախանքն էր չյաջողիլ որ եւ է գործի մէջ:

Բայց և այնպէս ամէն բանի վրայ կը խնդար:

Քսանըհինգ տարեկան հասակին մէջ ճաղատ էր անիկա:

Հայրը վերջապէս տունի մը և դաշտի մը տէր եղած էր. բայց տղուն ստիպողական գործը եղած էր կորսնցնել այս դաշտը և տունը շահագիտական անհիմն ձեռնարկութեան մը պատճառաւ:

Պօսիւէի ալ բան մը մնացած չէր:

Գիտուն էր և խելացի. բայց ամէն բանած գործը անյաջող կ'երթար:

Ամէն բան կը պակսէր իրեն, ամէն բան կը խաբէր զինքը. ինչ որ կը շինէր, իր վրայ կը փլչէր:

Եթէ փայտ կտրելու ըլլար, մատն ալ հետը կը կորէր:

Եթէ սիրունի մը ունենար, շուտ մը կը գիտէր որ նաեւ բարեկամ մը ունի: Ամէն ժամանակ զրգախտութիւն մը կը պատահէր իրեն. այս պատճառաւ զուարթ էր:

— Կը բնակիմ կղմիւտրներու ներքեւ ո՞ր որ կ'իյնայ, կ'ըսէր:

Ոչ այնքան կը զարմանար զիպուածին վրայ, վասնզի զիպուածը նախայայտ բան մըն էր անոր համար. զուարթօրէն կը համակերպէր բախտին յոռի շրջումներուն և կատակ տանողի մը պէս կը ժպտէր ճակատագրին խեղութեանց վրայ:

Աղքատ էր, բայց իր զուարթութեան ընդունաբանը անսպասելի էր:

Ատակը շուտ կը հատնէր, բայց քրքիլը սպառիլ չէր գիտեր:

Երբ փորձաէքը անոր կը մօտենար, Պօսիւէ սրբտաղին կը բտրէ էր այս հին բարեկամը: Մեծ աղէտները կ'ապտակէր:

Այնքան ընտանի էր ճակատագրին հետ որ պըզտիկ անունովը կ'անուանէր զայն:

— Բարի լոյս, Փորձա'նք, կ'ըսէր:

Բախտին այս հալածումները հնարագետ մը բրած էին զայն:

Պօսիւէ բիւր հնարքներ ունէր: Ստակ չունէր, բայց երբ սիրտը ուզէր ճապերասան ծախքեր ընելու միջոցը կը գտնէր:

Գիշեր մը կտրող կապող կնոջ մը հետ ընթերցող մինչև հարիւր ֆրանք ծախք բրաւ, և զեղխութեան միջոցին սա անմոռանալի խօսքը բաւ.

— Հարիւր ֆրանքնոց աղջիկ, քաջէ՛ նայիմ սա կօշիկներս:

Պօսիւէ գէպի փաստաբանութեան պաշտօնը կը դիմէր յամբաբար. իրաւագիտութիւն կ'ուսանէր Պահօրէլի ուսած կերպով:

Պօսիւէ քիչ անգամ բնակարան կ'ունենար, երբեմն ալ ամենեւին չէր ունենար:

Մերթ ասոր, մերթ անոր, և ամէնէն շատ ժօլին սենեակին մէջ կը բնակէր:

Ժօլի բժշկութիւն կը սորվէր. Պօսիւէէն երկու տարու պզտիկ էր:

Ժօլի երեւակայական հիւանդ երիտասարդ մըն էր: Բժշկութեան մէջ սովորածն էր աւելի հիւանդ ըլլալ քան թէ բժիշկ:

Քսաներեք տարեկան հասակին մէջ ինքզինքը հիւանդոտ կը սեպէր, և կեանքը, հայելիին մէջ լեզուն նայելով կ'անցնէր:

Կը հաստատոյր թէ մարդս տեղի մը պէս կը մագնիսանայ, և սենեակին մէջ անկողնին գլուխը դէպի

հարան և ոտքը դէպի հիւսիս կը դնէր, որպէսզի գիշերը երկրագունդին մագնիսական մեծ հոսանքը չի խանգարէ իր արեան շրջանը:

Փոթորիկի ժամանակ իր երակին զարկը կը քըննէր: Բայց ամէնէն զուարթն էր ժօլի:

Ժօլիին այս ամէն իրարու անյարմար հանգամանքը, տոյսինքն երիտասարդութիւնը, մոլե ընթերցանքը, հիւանդոտութիւնը, զուարթութիւնը սիրով կը վարուէին միատեղ, և կը կազմէին արտակերպուն և հաճելի անձ մը զոր իր ընկերները «էլ» բաղաձայն տառի գործածութեան մասին անխնայ ըլլալով՝ ժօլիւի կ'անուանէին:

— Չորս «է»ով կրնաս թեւարկել, կ'ըսէր անոր Ժան Բրուվէր:

Ժօլի սովորութիւնն ունէր գաւազանին ծայրովը քիթին դպչելու. այս սովորութիւնը կորովամատութեան նշան էր:

Այս ամէն երիտասարդները, որոնք խիստ կը զանազանէին իրարմէ և որոնց վրայ սակայն պէտք է անկատակ խօսիլ, միեւնոյն կրօնքը ունէին այսօրէն Յառաջդիմութիւն:

Ամենքն ալ ֆրանսական յեղափոխութեան հաւատաւոր գաւազաններն էին:

Ամէնէն թեթեւները ծանրութիւն մը կ'առնէին, երբ կ'արտասանէին 89 ամսթիւր:

Անոնց հայրերը, իւրաքանչիւրը իր բնութեան համեմատ՝ ֆէօյլեան (ֆէօյլեան կ'անուանւէին որոնք 1791ին Բարիզի մէջ չափաւոր արքայականաց ակումբի մը անդամ էին) արքայական կամ վարդապետական էին կամ եղած էին, բայց հոգ չէր այս խառնակութիւնը չէր վերաբերէր իրենց, վասնզի իրենք երիտասարդ էին, և խառնակութիւնը իրենցմէ առաջ էութիւնն ունեցած էր:

Անոնց երակներուն մէջ շրջաբերողը սկզբունքներու անարատ աւելն էր:

Առանց միջնական զանազանութեան անոնց ամենքն ալ անապականելի իրաւունքին և բացարձակ պարտաւորութեան կը յարէին:

Անդամակից և խորհրդակից, ամենքն ալ ծածկապէս տեսլականը կը ծրագրէին:

Այս ամէն եռանդոտ սիրտերուն և համոզակեր մտքերուն հետ սկզբակական մըն ալ կար:

Ի՞նչպէս անոնց հետ կը գտնուէր. — Վերադարձութեամբ:

Այս սկզբակականին անունն էր Կրանթէր. սովորաբար R գլխագիրը կը դնէր իր ստորագրութեանը տեղ:

Կրանթէր մարդ մըն էր, որ շատ կը զգուշանար որեւէ բանի մը հաւատալէ:

Սակայն Բարիզի մէջ ուսում առնելով ամէնէն աւելի սորվող ուսանողներէն մէկն էր ան:

Գիտէր թէ լաւագոյն սուրճը Լամպլէնի սրճարանը, և լաւագոյն գնդասեղը Վօլթէրի սրճարանը կը գտնուի. թէ լաւ նկանը և լաւ աղջիկը Մէնի պուլվարին վրայ էրմիթածը, շրթնատուելով եփած վառեակները Յակէ անուն կնոջ պանդոկը, համադամ ձուկերը Գիւնէթի քաղաքադրան մօտերը, և սպիտակ թեթեւ գինի մըն ալ Գօմպայի դրան մօտերը կը գտնուին:

Ամէն բանի լաւ տեղերը գիտէր. նաեւ «սալաթ» և «չոսոն» ըստած խաղերը, քանի մը պար և երեւելի բրամարդ մըն էր:

Այս բոլոր յատկութիւններէն զատ նաեւ նշանաւոր գինեւէր և սոսկալի տգեղ էր:

Իրմա Պուլասի որ այն ժամանակի կօշկարարուհիներուն ամէնէն գեղանին էր, զայրանալով անոր

տգեղութեան դէմ, սա՛ վճիռը տուած էր.

«Կրանթէր անկարելի է»:

Բայց Կրանթէրի ինքնագովութիւնը չէր չփութուեր:

Սիրապէս և ակնապիշ կը նայէր ամէն կիներուն, ամէնուն համար կարծես ըսելով «եթէ ուզէի», և աշխատե ու կրկեցնել իր ընկերներուն թէ ընդհանրապէս կ'ուզուէր ինք:

Ժողովուրդի իրաւունք, մարդու իրաւունք, ընկերային դաշնագիր, ֆրանսական յեղափոխութիւն, հանրապետութիւն, հանրիշխանութիւն, մարդկութիւն, քաղաքակրթութիւն, կրօնք, յառաջդիմութիւն, ասոնք բոլորն ալ Կրանթէրի համար գրեթէ նշանակութիւն չունէին:

Կը ժպտէր այս բառերուն վրայ:

Սկեպտիկութիւնը, իմացականութեան այս փրտութիւնը մտքով զաղափար մը թողած չէր անոր մտքին մէջ:

Հեզնութեամբ կ'ապրէր: Միայն մէկ ստղութիւն կայ, որ է գինիիս բաժակը, կ'ըսէր. այս էր անոր սկզբունքը:

Ամէն կուսակցութեանց ամէն զոհողութիւնները կը ծաղրէր, եղբայրը, ինչպէս նաեւ հայրը, երիտասարդ Ռօպէսթէրը, նաեւ Լուազըրօլը կը ծաղրէր: — Լաւ կը յառաջանան մեռնելով, կ'աղաղակէր:

Պաշտօնութեան համար կ'ըսէր.

— Ահա՛ կախան մը որ աղէկ գործ տեսաւ: Թափառաշրջիկ, խաղամու, անառակ, ստէպ գինով մըն էր, և այս նորահաս մտախոհներուն տոհմութիւն կը պատճառէր անընդհատ երգելով.

«Կը սիրենք աղջիկները, կը սիրենք լաւ գինին», Եղանակ. Կեցցէ՛ Հանրի Դ.:

Սակայն այս սկեպտիկեանը մոլեռանդութիւն մը

ունէր: Այս մոլեռանդութիւնը ոչ գաղափար, ոչ վարդապետութիւն, ոչ ճարտարութիւն. ոչ ալ գիտութիւն մըն էր, այլ մարդ մը, այսինքն Անժօլրայ: Կը

Կրանթէր կը սքանչանար Անժօլրայի վրայ. կը սիրէր և կը պատուէր զայն:

Այս բացարձակ սկիներու քաջամարտ խումբին մէջ այս անխիտանական կասկածը որո՞ւ հետ կը միանար:

Ամէնէն բացարձակին հետ:

Անժօլրա ի՞նչ կերպով կը նուաճուէր զայն. միթէ՞ գաղափարներով:

Ոչ, այլ բնութեամբ:

Շատ անգամ դիտուած երեւոյթ մըն է այս:

Սկեպտիկեանի մը՝ հաւատացեալի մը յարիւր պարզ բան մըն է ամբողջարար գոյներու օրէնքին պէս: Հրապոյր մըն է մարդու ինչ որ չունի ինք: Ոչ ոք կոյրին պէս կը սիրէ լոյսը:

Թղլուհին թմրկահարներու բարձրահաս պարագլուխը կը սիրէ:

Գորտը աչքերը դէպի երկինք կը վերցնէ միշտ ինչո՞ւ:

— Թշուշին թեւակութիւնը տեսնելու համար:

Կրանթէր՝ որու մտքին մէջ տարակոյսը կը սողար, սիրով կ'ուզէր տեսնել Անժօլրային սրտին մէջ հաւատքին թեւատարած գիրքը:

Կրանթէր Անժօլրայի պէտք ունէր:

Այս զգաստ, քաջողջ, հաստատուն, ուղիղ, խիստ և անարատ երիտասարդը կը հմայէր զայն. Կրանթէր որոշապէս չէր նշմարեր և ոչ ալ մտքէն կ'անցնէր ինքնիրեն մեկնել թէ ի՞նչպէս կը հմայուէր անկէ: Բնազգուսմով կը սքանչանար այնպիսի մարդու մը վրայ որ իր ներհակն էր:

Իր թօղ, դիւրակոր, հիւանդային և տձեւ գա-

դափարները Անժօլրայի կը յարէին ողնայարի մը յարեալ պէս:

Իր բարոյական ողնասիւնը այս նեցուկին վրայ կը յենուր:

Կրանթէրի անձ մը ըլլալը Անժօլրայի քով կ'երեւար:

Սակայն Կրանթէր իսկ առերեւութապէս երկու իրերու ներհակ տարբերով կը բաղկանար:

Հեգնասէր էր և միանգամայն ջերմասիրտ:

Իր անտարբերութիւնը սէր կը զգար: Միտքը կրնար հաւատքէ զուրկ մնալ, բայց սիրտը չէր կրնար բարեկամութենէ զուրկ ապրիլ:

Մեծ հակասութիւն. վասն զի սէր մը, համոզում մըն է: Այսպէս էր Կրանթէրի բնաւորութիւնը. Կան այնպիսի մարդեր որոնք կարծես թէ երկրորդ երես, աստաւ կամ յետապոզի ըլլալու համար ծընած են:

Բօլիւքս, Բաթրօքլ. Նիսիւս, Էօտամ տաս, Էֆէսթիօն, Բէշմէնա են: Ուրիշի մը վրայ կոթնելու պայմանով կ'ապրին. անոնց անունը չարունակութիւն մըն է, և երբ կը գրուի, միշտ «և» չաղկապը կ'ուղէ առջեւէն. անոնց կեանքը իրենց յատուկ չէ. անոնց չվերաբերող ճակատագրի մը միւս կողմն է այս:

Կրանթէր ահա այս մարդերէն մէկն էր: Անժօլրայի աստառն էր:

Գողցես կրնանք ըսել թէ մտերմութիւնները այս բէնգիմի տառերուն մէջ կը սկսին:

Ֆրանսերէն արէնգիմի տառերուն շարքին մէջ Օ և Բ տառերը անբաժանելի են: Ուղած կերպովդ կրնաս արտասանել Օ և Բ, կամ Օրէսթ և Բիլատ:

Կրանթէր, Անժօլրայի ճշմարիտ արքանեակը, այս երիտասարդներուն խումբին մէջ կը բնակէր, անոնց

հետ կ'ապրէր, անոնց հետ միայն հաճութիւն կ'ըզգար. ամենուրեք անոնց ետեւէն կ'երթար: Կրանթէրի ուրախութիւնն էր տեսնել այս ստուերական նկարներուն երթել եկելը գինիին գոլորշիներուն մէջ: Կրանթէր զուարթ ընտ որութիւն մը ունէր, և ահա այս պատճառաւ այն երիտասարդներն իրենց խումբէն չէին արտաքսեր զինքը:

Անժօլրա՝ իբր հաւատացեալ, կ'արհամարհէր այս սկեպտիկեանը, իբր մուժկալ կ'արհամարհէր այս գինովը: Հպարտութեամբ քիչ մը կարեկցութիւն կը չնորհէր անոր: Անժօլրա միշտ կը յանդիմանէր, խրատիւ անգին կը հրէր, կը մերժէր զայն: Կրանթէր ալ միշտ ետ կուգար: Ի՞նչ պեղեցիկ մարմար, կ'ըսէր Անժօլրայի համար:

Կրանթէր չընդունում էր իրատ մըն էր:

Գ Լ Ա Ի Խ Բ.

ՊՕՍԻԻԷԻ ԴԱՄԲԱՆԱԳԱՆ ՃԱՌԸ ՊԼՕՆՏՈՅԻ ՎՐԱՅ

Կիսօրէ մը ետք, որ ինչպէս ընթերցողը պիտի տեսնէ, համագիպութիւն մը ունէր վերը պատմուած գէպերուն հետ, Լէկլը տը Մօ՝ Գաֆէ Միւզէնի դրան ծնօտին կռթնած էր հեշտասիրութեամբ:

Հանգիստ վայելող մարդարձանի մը կերպարանքով միայն կը մտախոհէր հոն:

Սէն Միշէլի հրապարակը կը նայէր: Կոնակով յետուրը ոտքի վրայ պառկելու կերպ մըն է զոր մտախոհները չեն առեր:

Լէկլը տը Մօ՝ առանց թախծութեան, կը խորհէր պզտիկ ձախորդութեան մը վրայ որ առջի օր իրեն պատահած էր իրաւագիտութեան դպրոցին մէջ և որ իր անձնական խորհուրդները կը փոփոխէր, խորհուրդներ որոնք բաւական անորոշ էին:

Մտախոհութիւնը չկրնար արգիլել ոչ կառքի մը անցնիլը և ոչ մտախոհէն նշմարուիլը:

Լէկլը տը Մօ, որու աչքերը տեսակ մը անորոշ գեղերու մէջ կը թափառէին, իր այս քնաչրջային վիճակին մէջ հրապարակին վրայ քալող երկանիւ կառք մը նշմարեց, որ կամաց կամաց և կարծես գեղեւումով կ'երթար:

Լէկլը կառքին նայեցաւ, որու մէջ կառապանին քով երիտասարդ մը, և երիտասարդին առջեւն ալ գիշերուան բաւական մեծ կակ ծրար մը կար: Անցորդներն այս ծրարին վրայ անուն մը կը տեսնէին որ սեւ մեծ տառերով գրուած էր թուղթի մը վրայ. թուղթը կտաւին վրայ կտրուած էր. անունը «Մարիուս Բօնմէրսի» էր:

Լէկլը երբ տեսաւ այս անունը, գիրքը փոխեց. ուղիղ կայնեցաւ և ձայնը կառքին մէջ նստող երիտասարդին ուղղելով, պոռաց.

— Պարոն Մարիուս Բօնմէրսի:

Կառքը կանգ առաւ:

Երիտասարդը, որ նոյնպէս խորհուրդ մտախոհութեան մէջ կ'երեւար՝ աչքերը վեր ընելով:

— Ո՞վ է ան, ըսաւ:

— Պ. Մարիուս Բօնմէրսին դուք չէ՞ք:

— Անշուշտ:

— Ձեզ կը փնտռէի, Կրկնեց Լէկլը տը Մօ:

— Ինչո՞ւ, ի՞նչ կայ, հարցուց Մարիուս:

Վասնզի իրօք Մարիուսն էր որ իր մեծ հօրը տունէն ելած էր:

Իր առջեւ կ'երեւար կերպարանք մը զոր առջին անգամ կը տեսնէր. ուստի շարունակեց.

— Ձեմ ճանչնար ձեզի:

— Եւ ոչ ալ ես ձեզի կը ճանչնամ, պատասխանեց Լէկլը:

Մարիուս կարծեց թէ ծաղրածու մըն է այն. կամ թէ այնպիսի անձ մը որ կ'ուզէ փողոցին մէջ իր քիթէն բռնել:

Մարիուս նոյն պահուն գուարթ չէր, յօնքերը պոստեց:

Իսկ Լէկլը Տօրը Մօ՝ առանց խռովելու շարունակեց.

— Առջի օր գպրոցը չէիք:

— Կարելի է:

— Այո՛, ստոյգ է:

— Ուսանող էք, հարցուց Մարիուս:

— Այո՛, ձեզի պէս, պարոն: Առջի օր գպրոց մտայ պատահաբար: Վարժապետը աշակերտներուն անունը կուտար միառմի անոնց ներկայ: Ըլլալը կամ չըլլալը հասկնալու համար: Ինչպէս գիտես, այն միջոցին այս վարժապետները շատ ծիծաղելի կերպով կը վարուէին: Եթէ երրորդ անգամ անունդ տայ և ձայն չտաս, իսկոյն անունդ կը սրբուի ցանկէն: Վաթսուն ֆրանքը ծովը նետած կ'ըլլաս:

Մարիուս սկսաւ մտիկ ընել: Լէկը շարունակեց.

— Պլոնտօ վարժապետն էր աշակերտ երուն ա. նունները տուողը: Կը ճանչնա՞ք Պլոնտօն: Խիստ սրածայր և խիստ չարաշուք քիթ մը ունի, և հեշտօրոն կ'առէ բացականչութիւն հոտը: Նախ Բ տառով սկսող անունները սկսաւ յիշել սմանդուկը: Եւ այս տառին հետ գործ չունենալու համար մտիկ չէի ընել: Ամէն տրուած անունը ձայն կուտար, և ոչ մէկուն անունը սրբուեցաւ. աշակերտներուն ամենքն ալ ներկայ էին անթերի: Պլոնտօ կը տրտմէր: Մեկուսի կ'ըսէի իւրովի. Պլոնտօ, սիրակա՛նդ իմ, այսօր ամենափոքր գործ մը չպիտի կրնաս տեսնել: Պլոնտօ յանկարծ «Մարիուս Բօնմէրսի» անունը տրուաւ: Բայց ոչ ոք պատասխանեց: Պլոնտօ յոյսով համակուած նորէն և աւելի ազդու ձայնով մը ըսաւ. «Մարիուս Բօնմէրսի» և գրիչը ձեռքը առաւ: Անգուիթ չեմ պարոն: Շուտ մը ըսի ինք՝ իրենս: Ահա լաւ տըղայ մը, որ ցանկէն պիտի սրբուի: Ուշադրութիւն: Այս տղան իրապէս կեանքի վայելույթներովը ապրող անփոյթ մըն է Լաւ աշակերտ մը չէ ան: Նստասէր մը, ուսում առնող ուսանող մը, իմաստակ անմօրուս

մը, գիտութեան, գպրութեան, աստուածաբանութեան և իմաստութեան քաջանմուտ մը, հագուած շքեղա՞ծ հաստ գուլ մը, յատկութեամբ անպիտան մը չէ ան: Պատուաւոր ծոյր մըն է որ կը դեգերի, որ գիւղերը կը զբօսնու, որ կրիգէթներուն հետ կը տեսնուի, որ գեղանիններուն հետ կը սիրաբանէ, և որ թերեւս հիմա տարփուհիս տունն է: Ազատե՞ք զայն: Թող Պլոնտօն ճաթի: Բարեկամ, նոյն պահուն Պլոնտօ սրբուի սեւ գրիչը առնելով մելանին թաթօ խնց՝ անունդ ներկաներու ցանկէն սրբելու պատրաստուելով, իր շիկագոյն բիբը սրահին մէջ պտտեց, և երրորդ անգամ կրկնեց «Մարիուս Բօնմէրսի»: «Ներկայ» պատասխանեցի, ասով անունդ չսրբուեցաւ ցանկէն:

— Պարո՛ն... ըսաւ Մարիուս:

— Բայց իմ անունս սրբուեցաւ, շարունակեց Լէկը Տ. Մօ:

— Չեմ հասկնար թէ ի՞նչ ըսել կ'ուզէք, ըսաւ Մարիուս:

Լէկը կրկնեց.

Ահա եղելութիւնը: Պատասխանելու համար՝ բեմին՝ և կծիկը դնելու համար՝ դուռին քովէն: Վարժապետը՝ կերպով մը աչքերը վրաս տնկելով ինձ կը նայէր: Յանկարծ Պլոնտօ որ Պուալոյի գիւրքին մէջ յիշուած չարամիտ քիթն է թերեւս, Լ տառով սկսող անունները յիշել կը սկսի: Լ գիրը իմ անունիս սկզբնատառս է: Ես Մօ քաղաքէն եմ և անունս Լէկու է:

— Լէկը, ընդմիջեց Մարիուս կարծելով թէ կայսերական արծիւ կը նշանակէ անունը, ի՞նչ գեղեցիկ անուն:

— Պարո՛ն, Պլոնտօ երբ այդ գեղեցիկ անունին հասաւ, «Լէկը» պոռաց. «Ներկայ» պատասխանեցի:

Այն ատեն Պլոնտո վազրի մը անուշութեամբ ինձ նա-
յեցաւ, և ժպտելով ըսաւ. Եթէ Բօնմարտին դու ես
ապա ուր եմք. Լէկլը չես: Ոսոք մը որ կարծես չեզի
համար դառն տրամադրութիւն մը կը պարունակէ. և
որ սակայն միայն ինչի համար սոսկալի խօսք մըն
էր: Պլոնտո զայս ըսելէն ետք անունս սրբեց:

Մարիուս ազագակեց.

— Աժօթով եմ քովդ պարոն:

— Նախ և առաջ, ընդմիջեց Լէկլը, կ'ուզեմ լաւ
կերպով քանի մը գովեստներ տալ և անոնց մէջ զը-
մրոսել Պլոնտոն: Մեռած կ'անթաղրեմ զայն: Անոր
նիհարութեան, տեղունութեան, ցրտութեան, խըս-
տութեան և հոտին մասին փոփոխութեան արժանի
մեծ բան մը չկայ: Եւ կ'ըսեմ. *Erudimini qui judica-*
tis terram (լատիներէն՝ «իմացէք դուք որ երկիրը կը
դատէք»): «Հոս կը հանգչի Պլոնտոն: Քրիթ Պլոնտոն,
հրահանգին կովը, պահնորդական պատուէրին ահա
գին շունը, անուանակոչումի հրեշտակը, որ ուղիղ,
քառակուսի, ճիշտ, անաչառ, պարկեշտ և սոսկալի
մարդ մըն էր: Ինչպէս որ ինք իմ անունս ջնջեց,
Աստուած ալ զինքը ջնջեց:

Մարիուս կրկնեց.

— Շատ կը ցաւիմ...:

— Թո՛ղ այս քեզի դաս մը ըլլայ, պատանիդ
դու, ըսաւ Լէկլը տը Մօ: Այսուհետեւ նայէ որ չի
պակսիս:

— Բիւր անգամ ներում կը խնդրեմ քեզմէ:

— Նայէ՛ որ դարձեալ ընկերոջդ անունը սր ել
տալու վտանգին չենթարկուիս:

— Յիրաւի շատ կը տրտմիմ...

Լէկլը քահ քահ խնդաց:

— Բայց ես շատ կ'ուրախանամ: Փաստարան ըլ-
լալու վտանգին մէջն էի: Հիմա անունիս սրբուովը

այդ վտանգէն ազատեցաւ: Փաստարանական պաշ-
տօնի յաղթանակներէն կը հրաժարիմ: Ոչ այրի կի
ները պիտի պաշտպանեմ և ոչ ալ որբերու դէմ դատ
պիտի վարեմ: Ոչ փաստարանի ամղանը պիտի կրեմ և
ոչ ալ դատարաններու մէջ պիտի սպասեմ: Ահա, ա-
նունս սրբուեցաւ փաստարանցուներու ցանկէն: Պա-
րոն Բօնմարտի, քեզ կը պատմեմ այս ազատումը:
Կ'ուզեմ շնորհակալութեան այցելութիւն մը ընել քեզ
հանդիսաւորապէս: Ո՛ր կը Բնակիս:

— Այս կառքին մէջ, ըսաւ Մարիուս:

— Հարստութեան նշան, կրկնեց Լէկլը հանդար-
տութեամբ: Կը շնորհաւորեմ քեզի. վասն զի տարին
ինը հազար ֆրանք վարձք բերող կալուած մըն է
ատիկա:

Նոյն պահուն, Գուրֆէյրագ սրճարանէն դուրս
կ'ելլէ:

Մարիուս տրամապէս ժպտելով.

— Երկու ժամ կայ որ այս կալուածին մէջ կը
գտնուիմ, և կը փափաքիմ դուրս ելլել. բայց բան
մը պատահեցաւ և չեմ գիտեր թէ ո՛ւր երթամ:

— Պարո՛ն, ըսաւ Գուրֆէյրագ, իմ տունս եկէք:

— Կը վայլէր որ իմ տունս գար, բայց տուն
չունիմ ըսաւ Լէկլը:

— Դուն լո՛ւէ՛, Պօսիւէ, կրկնեց Գուրֆէյրագ:

— Պօսիւէ՞, բայց կարծեմ թէ անունդ Լէկլը էր:

— Լէկլը տը Մօ, այլաբանութեամբ Պօսիւէ, պա-
տասխանեց Լէկլը:

Գուրֆէյրագ կառքը մտնելով.

— Կառապան, Բօրթ-Սէն-Ժագի պանդոկը պիտի
երթանք, ըսաւ:

Նոյն գիշեր Մարիուս Բօրթ-Սէն-Ժագի պանդո-
կին սենեակներուն մէջ տեղաւորուած էր Գուրֆէյ-
րագին հետ քով քովի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

ՄԱՐԻՈՐԱՅ ԶԱՐԳՈՒՄՆԵՐԸ

Քանի մը օրուան մէջ Մարիուս Գուրֆէյրագի բարեկամը եղաւ։

Երիտասարդութիւնը անմիջական կցումներու և ստիպողական յարումներու եղանակն է։

Մարիուս Գուրֆէյրագին քով ազատ չունէ կ'առնէր. Մարիուսի համար բաւական նոր բան էր այս։ Գուրֆէյրագ հարցումներ չըբաւ անոր և ոչ իսկ միտքէն անցաւ հարցնել։

Այս հասակին մէջ երեսները շուտ կ'ըսեն ամէն բան։

Խօսքը անօգուտ է։

Կան երիտասարդներ, որոնց դէմքը կրնայ ըսուիլ թէ կը չաղակրատէ։

Այս տեսակ երիտասարդները անգամ մը կը նային իրարու և կը ճանչնան զիրար։

Սակայն առտու մը Գուրֆէյրագ յանկարծ հետեւեալ հարցումը բրաւ անոր։

— Աղէկ միտքս ինչաւ, քաղաքական կարծիք մը ունի՞ս դուն։

— Զարմանալի հարցում, ըսաւ Մարիուս գրեթէ վերա որուելով հարցումէն։

— Ի՞նչ ես։

— Հանրիչխանական-Պոնարարդեան։

— Երկու կրօնքի ծառայող թերահատտ, ըսաւ Գուրֆէյրագ։

Հետեւեալ օրը Գուրֆէյրագ Մարիուսը հետը առնելով Գաֆէ Միւզէն տարաւ։

Յետոյ ժպիտով մը անոր ականջին փախաց։

— Պէտք է որ յեղափոխականներուն ներկայացընեմ քեզի։

Եւ Ապէսէի բարեկամներուն սրահը տարաւ զայն, միւս ընկերներուն ներկայացուց և կէս ձայնով «աչկերտ մը» ըսաւ. պարզ խօսք զոր Մարիուս չի հասկըցաւ։

Մարիուս ինկած էր այնպիսի միտքերու բոյնի մը մէջ ուր հանգիստ չպիտի ընէր։ Թէեւ լռակեաց և ծանրաբարոյ էր, բայց այն միտքերուն պէս ինքն ալ թեւ ու զէնք ունէր։

Մարիուս որ սովորութեամբ ու ճաշակով մինչեւ այն ատեն առանձնասէր, և մենախօսութեան մրտած էր, քիչ մը խրաչեցաւ այն երիտասարդներուն իր բուրրութիւնը թռչտիլը տեսնելով։

Աս ամէն զանազան նախաձեռնութիւնները կը գրգռէին զայն միահամուռ և կը ձգձգէին։

Այս ազատական և աշխատասէր միտքերուն աղմկալի երթիւնկը մարիկ կը յարուցատէր անոր գաղափարներուն մէջ։

Երբեմն ազմուկին մէջ այս գաղափարները այնքան կը հեռանային Մարիուսի միտքէն որ դժուարաւ կը ժողվէր զանոնք։

Կը լսէր որ անակնկալ և երպով մը կը խօսուէր փիլիսոփայութեան, գրականութեան, ճարտարու-

թեան, պատմութեան և կրօնքի վրայ: Տարօրինակ պատկերներ կը նշմարէր, և կը կարծէր թէ տեսածը քառսն է, վասնզի հեռուէն չէր գիտեր անոնց տեսքը: Հօրը կարծիքները ընդունելու համար երբ ձգած էր իր մեծ հօրը կարծիքները, կարծած էր թէ ա՛յ էր իր մեծ հօրը կարծիքները, կարծած էր թէ ա՛յ միտքը հաստատուն վիճակ մը ընդունած է: հիմա, խոռովութեամբ և առանց ինքնիրեն խոստովանիլ համարձակելու կը կասկածէր այս հաստատութեան վրայ: Դարձեալ տեղէն կը շարժէր այն հրեշտակը որու տակ կը տեսնէր ամէն բան: Տեսակ մը երեքուստ անոր ուկրեղին ամէն հորիզոնները վերիվայր կը յուզէր: Ներքին տարօրինակ իրարանցում: Այս իրարանցումը գրեթէ կը տատապեցնէր զայն:

Կ'երեւար թէ այս երիտասարդներուն համար «նուիրագործուած բաներ» չկային: Մարիուս ամէն նիւթի վրայ այնպիսի տարօրինակ խօսուածք մը կը լսէր որ իր տակաւին վեհերոտ մտքին անհանգստութիւն կուտար:

Երբ կը ներկայանար թատերական ծանուցում մը որու վրայ դասական ըսուած հին ցուցակէն ողբերգութեան մը անունը կ'երեւար, Պահօրէլ կը պոռար: «Կորնչի՛ այն ողբերգութիւնը որ սիրելի է քաղքեցիներուն: Եւ Մարիուս կը լսէր Գօմպլեֆէրին յետագայ կերպով պատասխանելը:

— Անիրաւ ես, Պահօրէլ: Քաղքեցիները ողբերգութիւնը կը սիրեն և այս մասին պէտք է հանդարտ թողուլ զանոնք: Արդի յառաջդիմութեան գաղափարներէն հեռու ողբերգութիւնն ալ իր էութեան պատճառը ունի, և ես չեմ այն անձերու թիւէն որոնք ճառը ունի, կ'որանան անոր էութեան իրաւունքը: Բնութեան մէջ ծրագիրներ կան, արարածներուն մէջ ծիծաղելի նմանութիւններ կան բոլորովին կազմուած. կտուց մը որ կտուց չէ, թեւեր որ թեւ չեն,

լուգաթեւեր որոնք լուգաթեւ չեն, թաթուրներ որոնք թաթուր չեն, ցաւագին աղաղաւ մը, որ լսողին խնդուկը բերէ. ահա սազն է այս: Արդ, քանի որ թոչունին քով հաւն ալ կայ, չեմ հասկնար թէ ինչու դասական ողբերգութիւնը էութիւն չունենայ հիւսմանակի ողբերգութեան առջեւ:

Երբեմն ալ Մարիուս ետք Անժօլայի և Գուրֆէյրազի հետ ժան-ժագ-Բուսոյի փողոցէն կ'անցնէր. Գուրֆէյրազ Մարիուսին թեւը կը մտնէր և կ'ըսէր:

— Ուշադրութիւն ըրէ: Այս Բլաթրիէր փողոցն է որ հիմա ժան-ժան-Բուսոյի փողոցը կ'անուանուի, վասնզի զարմանալի ընտանիք մը ասկէ վաթսուն տարի առաջ այս գոհհին մէջ կը բնակէր: Ընտանիքը ըսածս ժան ժագ և Թերեզան էին: Լեւին ատեն այս ընտանիքէն պտիկ էակներ կը ծնէին: Թերեզան կը ծնէր, ժան ժագն ալ կը պիտակէր զանոնք:

Եւ Անժօլայ խստիւ կը յանդիմանէր Գուրֆէյրազը:

— Լո՛ւ՛ ժան-ժագ Բուսոյի առջեւ. ես կ'սքանչանամ այդ մարդուն վրայ: Ստոյգ է թէ ուրացաւ իր զաւակները բայց ժողովուրդը որդեգրեց:

Այս երիտասարդներուն և ոչ մէկուն բերնէն կը լսուէր «կայսր» բառը: Ժան Բրուվէր միայն Նաբօլէօն կ'ըսէր երբեմնակի, միւս ամենքն ալ Պօնաբարդ կ'ըսէին: Իսկ Անժօլայ Պուօնաբարդ կ'արտասանէր:

Մարիուս անորոշապէս կը զարմանար:

Գ Լ Ո Ւ Ս Գ.

ԳԱՅԷ ՄԻԻՉԷՆԻ ԵՏԵԻՒ ՍՐԱՀԸ

Այս երիտասարդներուն մէջ տեղի ունեցող խօսակցութեան մէկը որոնց ներկայ կը գտնուէր Մարիուս՝ երբեմն ինքն ալ խօսքի խառնուելով ստուգապէս ցնցեց անոր միտքը:

Այն խօսակցութիւնը որու կ'ականարկենք, տեղի ունեցաւ Գաիէ Միւզէնի ետեւի սրահին մէջ ուր նոյն իրիկունը գումարուած էին Ապէսէի գրեթէ բոլոր բարեկամները:

Պատին վրայի ճրագը հանդիսաւորապէս վառուած էր:

Այս կամ այն իրերու վրայ կը խօսէին առանց կիրքի, այլ վիզլուկով:

Անժօլթայէն և Մարիուսէն զատ, որոնք կը լռէին իւրաքանչիւրը իր մտքէն փչող հովին համեմատ կը ճառէր:

Ընկերներու մէջ տեղի ունեցող խօսակցութիւնները երբեմն կ'ունենան այս հանդարտ վիզլուկները:

Խօսակցութիւնը նաեւ խաղ մըն էր, խառնխառն բան մըն էր:

Իրարու խօսք կը նետէին, քար կը նետէին փոխադարձաբար:

Սրահին չորս անկիւնը խօսակցութիւն կ'ըլլար:

Այս ներքին սրահը բնաւ կին չէր կրնար մտնել, բացի Լուիզօէն, որ սրճարանին սպասները լուացող կինն էր և որ ատեն ատեն սրահէն կ'անցնէր լուացարանէն գործանոց երթալու համար:

Կրանթէր որ կատարելապէս գինով էր, վրդովուած կուտար սահին այն անկիւնին ուր կը կենար խելքին փչածը բերնէն դուրս կը թափէր գիտնալով կամ չգիտնալով և կը պոռար:

Վարաւ եմ: Երազ կը տեսնեմ, մահկանացուներ. Հայտէլպէրկի գինիի տակառին թող կաթուած մը իջնէ և անոր փակցուելիք տասներկու տգրուկներէն մէկը ես ըլլալ պիտի ուզեմ: Կ'ուզէի իմել, կը փափաքիմ մոռնալ կեանքը: Կեանքը չգիտեմ որմէ՞ հնարուած սոսկալի գիւտ մըն է: Այս կեանքը սուածը ամենեւին չտեսեր և բնաւ արժէք մը չունի: Մարգս հոգին բերանը կը բերէ ապրելու համար: Կեանքը թատերական տեսարանի մը զարդին կը նմանի, որուն մէջ իրական առարկաները շատ քիչ են: Երանուլթիւնը հին չրջանակ մըն է: որուն մէկ կողմը միայն ներկուած է Ժողովոց գիրքին իմաստունը ամէ ինչ ունայնութիւն է, կ'ըսէ. համամիտ եմ այս մի միտ մարդուն հետ որ թերեւս էութիւն ունեցած չէ բնաւ: Զրօն՝ չուզելով բոլորովին մերկ մնալ՝ ունայնութեամբ հագուեցաւ: Ո՛ր ունայնութիւն, դու ամէն բանի կարկրտանքն ես մեծ մեծ բառերով, խոհատուն, գործանոց, պարողը՝ վարժապետ, ձեռնածուն՝ մարմնավարժ, կոփամարտը՝ ըմբիշ, զեղագործը՝ տարրալոյժ, հերագործը՝ ճարտարագէտ, կուկիր բանորը՝ ճարտարապետ, կառավար ծառան՝ քաջավարժ որսորդ, նիպուկը՝ բրեքիթիպրանց (տեսակ մը կենդանի կը սեպուի:

Ունայնութիւնը ետեւ մը և երես մը ունի, երեսը ապուշ է, սեւամորթն է ան՝ իր ուշուենքով. ետեւը՝ արմար է փիլիսոփան է ան՝ իր հնարներով: Մէկուն վրայ կուլամ, միւսին վրայ կը խնդամ: Ինչ որ շուք և աւագութիւն կ'անուանուի, պատիւն և արժանապատուութիւնն անգամ ընդհանրապէս քրիստոսի կը սեպուին: Թագաւորները մտրդկային հպարտութիւնը խաղալիկ կ'ընեն՝ կալիգուլա հիւսկտոս կ'ընէր երիվար մը: Շառլը Բ. ասպետութեան աստիճան տուաւ կողի կոնակի մը: Հիմա հագուեցէք չքուեցէք ուրեմն ինչիթաթիւսի (ձի մը) հիւպատոսութեան և Բոսպիֆի (խորոված) պարոնութեան մէջ: Իսկ մարդկանց սեփական արժէքին ակնարկելով կ'ըսեմ թէ այն եւս աւելի յարգ մը չունի: Մտիկ բրէք դիրացին իր դրացիին վրայ առած գովեստը: Ճերմակը ճերմակին դէմ վայրագ է. եթէ չուշանը խօսար, արգեօք որքա՞ն նախատինք պիտի թափէր ազաւնիին վրայ: Սուտ կրօնաւորուհի մը՝ որ քերմեանդ կնոջ մը վրայ կը շողակրատէ, աւելի թունաւոր է քան թէ իժն ու կապոյտ պօնկարը: Մեղք որ տգէտ եմ, թէ ոչ շատ բաներ պիտի յիշէի ձեզի, բայց բան մը չեմ գիտեր:

«Օրինակի համար, միշտ խելք ունեցած եմ. երբ կրոյի քով աչկերտ էի, փոխանակ մանր մունր պատկերներ մրագծելու, ժամանակս խնձոր թոզունելով կ'անցնէի. յափշտակիչը յափշտակութեան արուն է: Ահա իմ մասիս պէտք եղա՞ր ըսի. իսկ զուք ձեր արժէքն ալ կշռեմ:

«Կը ծիծաղիմ վեր կատարելութեանց, պատուականութեանց և յատկութեանց վրայ: Ամէն յատկութիւն պակասութեան մը կը յանգի. խնայասէրը ազահին կը մօտենայ, առատաձեռնը՝ գեղխին կը մերձաւորի, քաջը պարծուկին քովէն կ'երթայ, ով որ

խիստ բարեպաշտ կ'ըրուի, փոքր ինչ կեղծ բարեպաշտ է. Դիոգինէսի վերարկուն ծակերուն չափ մոյրութիւններ կ'ան առաքինութեան մէջ: Որո՞ւ վրայ կը սքանչանաք, սպաննողի՞ն թէ սպաննողին: Կեսարի՞ թէ Բրուտոսի վրայ. ընդհանրապէս սպաննողին կողմը կը բռնուի:

«Ապրի՛ Բրուտոս, վասնզի սպաննեց: Ահա այս է առաքինութիւնը:

«Առաքինութիւն, կ'ըսէք, լաւ, բայց նաեւ յիմարութիւն է այն:

«Այդ երեւելի մարդիկը այլանդակ արատներ ունին: Բրուտոս որ կեսարը սպաննեց, պղտիկ տղու մը անդրին սիրահար էր:

«Այս անդրին շինողն էր Սթրօնտիլիօն անուն յօյն անդրէագործը. քանդակած է նաեւ Գեղեցիկ-Սրունք անուն ամազոնին այն պատկերը, զոր Ներոն ետը կը տանէր երբ կը ճամբորդէր: Այս Սթրօնտիլիօնը միայն երկու անդրի ձգած է, որով համաձայնեցան Բրուտոս և Ներոն:

«Բրուտոս մէկու սիրահարեցաւ, Ներոն ալ միւսին: Բոլոր պատմութիւնը ուրիշ բան չէ բայց եթէ կրկնաբանութիւն մը:

Մէկ դարը միւս դարին բանաքաղն է: Մարէն-կոյի պատերազմը Բիանոյի պատերազմը կ'օրինակէ. Գլովիսի Թօլպիազը և Նաբոլէոնի Աստէրլիցը համանման են երկու կաթիլ արիւնի պէս: Մեծ կարեւորութիւն մը չեմ տար յաղթութեան:

Ամենէն մեծ ապշութիւնն է յաղթելը. ճշմարիտ փառքի համոզելն է:

«Հրամեցէք, աշխատեցէք բան մը հաստատելու, եթէ կրնաք, գոհ կ'ըլլաք երբ կը յաջնցիք. — ի՞նչ միջակութիւն, — և երբ կը նուաճէք, — ի՞նչ թշուառութիւն. — Աւա՛ղ, ունայնութիւն և վատութիւն

ԹՇՈՒԱՌՆԵՐ (Է. Հ.)

ամէն տեղ :

ամէն տեղի։

«Յաջողութեան կը հնազանդի ամէն բան, նաեւ քերականութիւնը։ Si volete usus, կ'ըսէ Հօրաս, Հետեւաբար կ'արհամարհեմ մարդկային սեռը։ Բոլորէն մասին իջնե՞նք, կ'ըզէ՞ք որ սկսիմ սքանչանալ ժողովուրդներու վրայ, բայց ո՞ր ժողովուրդին վրայ, եթէ կը հաճիք, մի՞քէ Յունաստանի վրայ։ Աթենքցիք հին ժամանակի առ բարիզեանները Ֆոսիօնը կը պաննէին, ինչպէս Պրանսացիք Գօլինեին սպաննէցին, և այնքան կը փաղաքէին բռնաւորները որ Անասէֆէօր Պիսիսթրաթին համարսկ'ըսէր։ Անոր մէջը մեղուները կը հրապուրէ։

մեղուները կը հրապուրէ՝
«Յիսուս տարի շարունակ Յունաստանի ամենէն
երեւելի շարդը ս'պուած է այն ֆիլթաս անուն քե-
րականը, որ շատ փոքր և շատ մանր ըլլալուն համար
ստիպուած էր իր մուճակները կապարել որպէս զի
հոգր չանէն չտանի զինքը»։

«Գօթինթին մեծ հրապարակին վրայ անդրի մը կար զոր Սիլանիոն շինած էր և զոր Բլին կը յիշատակէ երեւելի անդրիներու հետ . այս անդրին Էփիսթաթի պատկերն է :

«Ի՞նչ ըրած է Էֆիսթաթ.— Ուր թաթկելու ա -
հետք գտած է։

«Այս արհեստին մէջ կ'ամփոփուին Յունաստանը
և փառքը:

«Անցնինք ուրիշներու, կ'ուզէ՞ք որ Անգլիոյ վրայ սքանչանամ, Յրաճաշի վրայ սքանչանամ, Յրաճաշի վրայ, և ինչո՞ւ. վասնզի Բարի՛զր ունի, բայց արդէն Աթէնքի վրայ ըսի կարծիքս: Անգլիո՞յ վրայ, և ինչո՞ւ. միթէ՞. միթէ՞ Լոնտրայի համար, բայց ես կ'ատեմ այն քաղաքը որ լոկ առուտութի գերի է. որ Գաթթա՞մ մըն է:

Մանաւանդ թէ Լոնտրա որ շոայլութեան մայ-

քաղաքն է, նստել թշուառութեան կեդրոնավայրն է :
Միայն Չէրին-Գրլս թաղին մէջ տարին հարիւր հոգի
կը մեռնի անօթութենէ :

«Այս է ահա Աւգիոն: Հիմա ուրիշ բան մըն ալ ըսեմ որ իւղ կապէք. Անգլուհի մը տեսայ որ վարդ-եայ պսակ եւ կապոյտ ակնոցներ ունէր եւ որ կը պարէր:

«Ուրեմն չուտիկը տեսնէ երեսը :

«Եթէ չեմ սքանչանար Ճօն Պուլին (անգլիացի) վրայ, ի՞նչպէս սքանչանամ Յովնաթանին (ամերիկացի) վրայ:

«Ոչ աշխարհն էլ՝ ախորժիմ աշտ եզրալրն երէն որ
գերին եր ունի»

«Վերցրու՛ւր ժամանակը ստակ է, ի՞նչ կը մնայ
Անգլիայէն :

«Վերցնո՛ւ ր Բամբակը թագաւոր է, ի՞նչ կը մնայ
Ամերիկային :

«Գերմանիան աւել է. Իտալիան մաղձ է: Միթէ
հիանա՞նք Ռուսիոյ վրայ:

«Վօրթէր կը սքանչանար: Բայց Չինաստանի վրայ
այ կը սքանչանար:

Եկը հաւանիմ թէ Ռուսիա մասնաւոր գեղեցկութիւններ ունի, որոնց մէկն է բռնամոլը թիւնը. բայց կը ցաւիմ բռնամոլներու վրայ վասնզի փափուկ է անոնց առողջութիւնը:

«Աւէքսիս մը գլխատուած Պետրոս մը դաշուն-
ուած, Պօղոս մը խեղդուած, ուրիշ Պօղոս մըն ալ կօ-
շիկի ներքանի տակ ճիւղուած, զանազան իւաններ
մորթուած, բազմաթիւ Նիքոլաներ և Վասիլներ թու-
նաւորուած են, և այս ամէնը կը ցուցնէ թէ Ռուս-
սիոյ կայսրներու պալատին օգը յայտնադէս մահաոթթ
ապակահու թիւն մը ունի:

«Ամէն քաղաքակրթեալ ժողովուրդ կը հրաւիրէ

խորհողը որ հիանայ պարագայի մը, այսինքն պատերազմի վրայ, այդ պատերազմին, քաղաքակիրթ պատերազմին մէջ կը կազմուին և կ'ամփոփուին աւագակութեան ամէն ձեւերը, ժագոս լերան կիրճերուն հրացանակիրներուն աւագակութենէն սկսելով մինչեւ Բասմաթէօղի Գոմաշ Հնդիկներուն ասպատակութիւնը:

«Վա՛յ, Եւրոպան Ասիայէն աւելի կ'արժէ սաւկայն, ըսէք ինձ թերեւս:

«Կը հաւանիմ թէ Ասիան համ հոտ չունի, բայց լաւ չգիտեմ թէ ի՛նչ պատճառաւ կրնաք ծաղրել մեծ Լաման (Մօնկօլներուն քուրմը), պուք, արեւմտաքի ժողովուրդներ, դո՛ւք որ ձեր մօտաներու և վայելչութեանց հետ խառնեցիք վեհափառութեամբ խառն ամէն աղտեղութիւնները իզապէլ թագուհիին կեղտոտ չապիկէն սկսելով մինչեւ գահաժառանգ իշխանին միզանոցը:

«Պարոն մարդասէրներ, ի նանի՛ր կ'ըսեմ ձեզ: Գարեջուրը ամէնէն աւելի Պրիւսէի, օդին ամէնէն աւելի Սթոքհոլմի, չոքոսան ամէնէն աւելի Մատրիտի, գիւղուրը ամենէն աւելի Ամսթէրտամի, գինին ամէնէն աւելի Լոնտօնի, սուրճը ամէնէն աւելի Պոլսոյ և ապսէնդը ամէնէն աւելի Բաթիգի մէջ կը գործածուի. ահա ասոնք են ամէն օգտակար գաղափարները:

«Բարիկ վերջապէս ամէնէն գեր Վերէ: Բարիկ մէջ քուրջ հաւաքողներն անգամ Սիպարիթներ (կընամոյ) են. թերեւս Դիոգինէս որչափ ուզած է քըրջահանաք ըլլալ. Մօպէրի հրապարակը, քան թէ փիլիսոփայ Պերլինի մէջ:

«Սորվեցէք նաեւ թէ քուրջ հաւաքողներուն կապիւնները պիպի կ'անուանուին. ամէնէն երձեկներն են «Լա Գասթրօ» և «Լ'Ապաթուար»: Ուրեմն, ո՞ր

կապիւրիօններ, գինետուններ, գինեանիկներ, աշխարհաւանդներ, կապելաններ, պանդոկներ, բողանոցներ, իջեւաններ, քրջավաճառներու սրճարաններ, խալիֆաներու օթեւաններ, կը հաստատեմ թէ հելլաժամոյ մըն եմ. Բիշարի պանդոկը կը ճաշեմ մարդ զլուխ չորս ֆրանք վճարելով, պարսկական խալիներ պէտք է ինձ որպէսզի Կղոէպատրան մերկանդամ գլորեմ անոնց վրայ. ո՞ւր է Կղոէպատրան: Ա՛հ, դու ես Կղոէպատրան, Լուիզօն: Բարի լոյս»:

Գաֆէ Միւզէնի ետեւի սրահին մէկ անկիւնը ահա այս խօսքերը կը թափփփէին Կրանթէրի բերնէն, որ սաստիկ արբշիւ էր և որ սրճարանին սպասները լուացող կնոջ ընտը կ'իյնար, չթողլով որ սրահէն անցնի ան:

Պօսիւէ ձեռքը Կրանթէրի երկնցնելով կը ջանար լոնցնել զայն, բայց Կրանթէր նորէն կ'ըսէր.

— Արծի՛ւղ (լ'էկլը) Մօյի, վար ա՛ռ թաթերդ: Ամենեւին ազդեցութիւն չես ընել իմ վրայ, Արտաքսէրսի փանաքի ընծաները մերժող Հիքսօգրաթին պէս չարժում ընելովդ: Զիս հանդարտեցնելու հարկ չեմ թողուր քեզ: Մանաւանդ թէ տրտում եմ. ի՞նչ կ'ուզես որ ըսեմ քեզի: Մարդս յոռի է, մարդս տձեւ է, թիթեռնը յաջողած է, մարդս յաջողած չէ: Աստուած չկրցաւ յաջողապէս չինել այդ կենդանին: Բազմութիւն մը տգեղութեանց ընտրութիւն մըն է: Մարդս ո՛վ կ'ուզէ թող ըլլայ, թշուառական մըն է: Կնի՛կ, յանգն է պոռնիկ: Այո՛, մեղամաղձութիւն ունիմ թախձութեամբ և հայրենական տխրութեամբ խառն, նաեւ սեւամաղձութիւն ունիմ, և կը սրտմտիմ, երկազիմ, կը յօրանջեմ, կը ձանձրանամ, կը տագնապիմ, գլուխս կը ցաւցնեմ: Թող չուտիկին բերանը երթայ Աստուած:

— Լոէ՛ քիչ մը Բ գլխագիր, կրկնեց Պօսիւէ որ

իրաւագիտութեան խնդիրը մը վրայ կը վիճէր մեզ
կուտի նստող ընկերոջ մը հետ և որ կէս մէջքէն ա-
ւելի ընկզմած էր դատական արկօթերէն նախադա-
սութեան մը մէջ. ահաւասիկ այս նախադասութեան
վերջաւորութիւնը:

— ... Գալով ինծի, թէեւ հազիւ հազ օրէնսգէտ
և առաջաւելի փաստաբանութիւնը սիրող մէկն եմ,
կը պնդեմ թէ նորմանտիոյ սովորական օրինաց տրա-
մադրութեանց համեմատ Սէն-Միշէլի տօնին օրը և
ամէն մէկ տարուան համար ամէն կալուածատէրնե-
րու ժառանգութեան վիճակողները յօգուտ հողատի-
րոջ կը պարտաւորին համարժէք մը վճարել. ամէն
երկարատեւ վարձակալութեանց, վարձումներու, ժա-
ռանգային երկիրներու, հողական անշարժ ցտաց-
ուածքներու և կալուածներու գրաւի, նաեւ այս գրաւ-
ւով երաշխաւորուած պարտքի վերաբերող պայմանա-
գրութեանց համար...»

— Արձագանգներ (Արձագանգ ժիւնօնին շքադիր
յաւերժահարսն է. ժրնօն Օդին և Երկրիս աղջիկն է),
մրմնջող յաւերժահարսեր, մրմնաց կրանթէր:

Կրանթէրին խիստ մօտ և գրեթէ լոյն սեղանի
մը վրայ թերթ մը թուղթ. կաղամար մը և գմիչ մը
կար երկու պզտիկ բաժակներու մէջտեղը, ուրկէ կը
հասկցուէր թէ երգախառն զաւեշտ մը կը ծրագրուէր:
Այս զժուարին գործը ցած ձայնով կը պատրաստուէր
և երկու աշխատողներուն գլուխները իրարու կը հը-
պէին:

— Նախ անունները գտնենք: Եր. անունները
կը գտնուին. նիւթն ալ կը գտնուի:

— Ճիշտ է: Ըսէ և գրեմ:

— Պարոն Տարիմոն:

— Հաւանող:

— Անշուշտ:

— Իր աղջիկն Սէլէսթին:

— ... թին, ետքը:

— Գնդապետ Սէնվալ:

— Սէնվալ նոր անուն մը չէ: Վախէն ըսենք:

Երգախառն զաւեշտը յօրինող նորուսներուն ջով
ուրիշ խուժը մը կար որ ընդհանուր աղմուկին շնոր-
հիւ ցած ձայնով խօսելով մենամարտութեան մը վրայ
կը վիճէր:

Երեսոյն տարական ծերունի մը խրատ կուտար
առանձնութեամբ տարեկան երիտասարդի մը, և կը բա-
ցատրէր անոր թէ ո՛րպիսի հակառակորդի հետ էր
գործը:

— Զգուշացի՛ր, բարեկամ: Քաջ սրակիր մըն է
ան: Իր դերը անթերի կը խաղայ: Վարպետութեամբ
յարձակիլ գիտէ. իր սուրին հարուածները չկեղծեր,
դաստակը վարժ է, սուրը կը շողացնէ, կ'փայլա-
տակէ, ճշգրտէ կ'արգիլէ հակառակորդին հարուածը,
և շուտիկը մաթեմատիքական ճշգրտեամբ զարնել
գիտէ ետեւ ձախիկ է ան:

Կրանթէրի դիմացի անկիւնը ժօլի և Պահօրէլ
տօմինօ կը խաղային և սիրոյ վրայ կը խօսէին:

— Դուռն երջանիկ ես, կ'ըսէր ժօլի: Դուռն սի-
րունի մը ունիս որ միշտ կը խնդայ:

Այս խնդուքը պակասութիւն մըն է, կը պա-
տասխանէր Պահօրէլ: Սիրունի մը պէտք չէ որ խն-
դայ. վասնզի անոր խնդալը տեսնող մը զայն խաբե-
լու քաջալերութիւն կ'առնէ: Երբ զուարթ կը տես-
նէր սիրունի մը խիղճդ չտաքնապիր. իսկ եթէ տըր-
տուժ տեսնես, խիղճդ չտանիր խաբել զայն:

— Վա՛յ ապերախտ, վա՛յ. խնդացող կին մը շատ
լաւ կին մըն է: Մանաւանդ թէ ամենեւին կոխ չէր
ըներ:

— Ատիկա մեր ըրած դաշինքէն կախում ունի:

Երբ մեր պղտիկ ուրբ-դանակցութիւնը ըրինք, ան իրեն և ես ու ինծի սահմանագլուխ մը նշանակեցինք. որմէ անգին չենք անցնիր բնաւ: Ինչ որ հիւսիսի կողմն է, Վոյի կը վերաբերի. ինչ որ քամիին կողմն է ժւգսի կը վերաբերի: Ասով խաղաղ կը մընանք:

— Խաղաղութիւնը երանութիւն է որ կը մարտէ:

— Հապա դուն ի՞նչ կ'ընես, Ժօլլի. ո՞ւր մնաց օրիորդ... ինչ ետ ունեցած գոտութիւնդ. կը հասկընաս անշուշտ թէ որո՞ւ կ'ակնարկեմ:

— Անգոյն համբերութեամբ մը երես կը դարձնէ ինձմէ:

— Սակայն դու ծիւրութեամբ սիրտը թունդ հանող ոիրահար մըն ես:

— Աւա՛ղ:

— Եթէ քու տեղդ ըլլայի, ա՛լ անոր երեսը անգամ չէի նայեր:

— Ըսելը դիւրին է:

— Նաեւ ընելը, կարծեմ Միւզիգէթա է անունը, այնպէս չէ՞:

— Այո՛, Ա՛հ, սիրէլի Պահօրէլ, հոյակապ, շատ գիտուն աղջիկ մըն է ան, պղտիկ ձեռքեր ունի. չէնքով շնորհքով կը հագուի, մարմինը ճերմակ է և մըսեղ, և աչքերը մոգուհիի մը աչքերուն կը նմանին: Խելքս միտքս անոր տուած եմ:

— Բարեկամ, պէտք է ուրեմն հաճելի ըլլաւ անոր, պէտք է վայելչասէր ըլլաւ, և նեղ բանթալօն հագնիլ: Սթօպէն ասրեայ և խաչադիծ դիպակէ լանթալօն մը ա՛ռ: Փոխ ալ կուտայ:

— Բանիի, պոռաց կրանթէր:

Երրորդ անկիւնը բանաստեղծական տաք վիճառ զանութիւն մը կ'ըլլար:

Հեթանոսական դիցաբանութիւնը քրիստոնէս-

կան դիցաբանութեան հետ կռուիով կը կռուէր: Խնդիրը Ոլիմպոսի վրայ էր, որու կողմը կը բռնէր Ժան Բրուվէր իբր վիպասէն:

Ժան Բրուվէր միայն հանգստութեան միջոցին վեհերոտ էր:

Երբ գրգռուէր, կրակուրոց կը կտրէր, տեսակ մը զուարթութիւն կ'առնէր իր ետանդը և զուարթ ու միանգամայն քնարերգային կ'ըլլար:

— Չնախատեսեք աստուածները, կ'ըսէր: Աստուածները թերեւս անյայտ չեղան: Ես չեմ կարծեթ թէ Դիոս մեռած է: Աստուածները երազներ են, կ'ըսէք: Ես ալ կ'ըսեմ թէ՛ այդ երազ երուն փախուստէն ետք՝ նոյնիսկ քնութեան, արդի քնութեան վիճակին մէջ դարձեալ կը գտնուին հեթանոսական աւէն հին և մեծ առասպելները: Բերդաքաղաքի մը կերպարանք ունեցող այսինչ լեռը, օրինակի համար, Վինհէմայր տակաւին ինծի համար Սիպլէի գիցուհիին գլխադիրն է. կը կարծեմ թէ Բան չաստուածը գիշերները կուգայ ուռիներուն կոճղին խոռոչը կը մանչ և կը փչէ՝ մատներով հեաղհետէ ծակերը խցելով, և ի բնէ հաւտացած եմ թէ Դիոսս սւրուհին ի՞նչ մատ ունէր Բիսվալի ջրվէժին մէջ. այս կարծիքիս հակառակը հաստատուած չէ դեռ:

Վերջին անկիւնը քաղաքական խնդիրներու վրայ կը խօսուէր:

Լուի ԺԼ-ի շնորհած Սահմանագրութիւնը կը չարչրկուէր:

Գոմպրֆէր թուլօրէն կը պայտպանէր զայն. Գուրօ ֆէյրապ աղգուութեամբ կը հերքէր:

Սեղանին վրայ հռչակաւոր Շարթ Թուքէի (Շարթ Թուքէ կ'անուանուէր այն սահմանագրութիւնը, որ Լուի ԺԼ. Ֆրանսացիներուն շնորհեց երբ օտար տէրութեանց պաշտպանութեամբ 1815ին Ֆրանսայի թագաւորեց) չարագէպ օրինակ մը կար: Գուրֆէյրապ

բռնած էր զայն և կը ցնցէր՝ այս թերթին սարսուռը իր աշարկութեանց հետ խառնելով:

— Նախ թագաւոր չեմ ուզեր. չեմ ուզեր՝ գէթ խնայողութեան տեսակէտով, թագաւորները հացկատակներ են: Թագաւորները ձրի չեն թագաւորեր: Ինծի մօտիկ բրէք, եթէ կ'ուզէք հասկնալ թագաւորներու սղնթիւնը: Երբ Ֆրանսուս Ա. մեռաւ, Ֆրանսոսայի մէջ տէրութեան ընդհանուր պարտքը երեսուն հազար լիտր եկամուտ էր. երբ Լուի Ժ. Բ. մեռաւ, այս պարտքը երկու հազար վեց հարիւր միլիոն լիտրի եւ լած է՝ յարկը քսանը ութը լիտր հաշուելով, ըսել է թէ 1760ին Տէմարէի քսածին նայելով, չորս հազար հինգ հարիւր միլիոն և այսօրուան հաշուով տասներկու հազար միլիոն էր: Երկրորդ՝ Գօմպրֆէրէն ներում խնդրելով, կ'ըսեմ թէ շնորհած Սահմանադրութիւն մը քաղաքակրթութեան յոռի միջոց մըն է: Յնցումը ազատել, անցքը մեղմել, ցնցումը նուազեցնել, ազգը, անզգայապէս միապետութենէ հանրիշխանութեան անցնել՝ սահմանադրական կեղծիքներու կիրառումով, ասոնց ամենքն ալ պժգաւ պատճառներ են: Ո՛չ, ո՛չ, ժողովուրդը բնաւ չի լուսաւորենք կեղծ լոյսով: Սկզբունքները ձեր սահմանադրական գետնափորին մէջ կ'ոսնին և կը տժգունին: Ոչ պիտակութիւն, ոչ իրաւարարութիւն պէտք է և ոչ ալ շնորհումներ թագաւորէն առ ժողովուրդը: Այդ ամէն շնորհումներու մէջ 14րդ յօդուած մը կայ: Պաշտօնող ձեռքին քով ճիրան մը կայ որ ետ կ'առնէ պարգեւը: Բացէ իրաց կը մերժեմ ձեր սահմանադրութիւնը: Սահմանադրութիւնը դիմակ մըն է. ստուծութիւնը վրան է: Ժողովուրդ մը երբ Սահմանադրութիւն մը կ'ընդունի, կը հրաժարի իր իշխանութենէն: Իրաւունքը անթերի մնալով միայն իրաւունք է: Ոչ, սահմանադրութիւն չեմ ուզեր:

Եղանակը ձմեռ էր. բուխերիկին մէջ երկու փայտ կը վառէր ճայթիւնով: Հրապուրիչ էր այս կրակը, և Գուրֆէյրագ չկրցաւ դիմադրել: Ձեռքին մէջ ճմլեց խեղճ Շարթ Թուքէն և կրակը նետեց: Թուղթը վառեցաւ, Գօմպրֆէր Լուի Ժ. Բ. ին հրաշակերտին այրիւք դիտեց փխրափայտաբար, և բաւական սեպեց ըսել.

— Սահմանադրութիւնը բոցի փոխուեցաւ:

Եւ ահա հեգնութիւնները, հանճարեղ խօսքերը, երկդիմի կատակները, Ֆրանսացիի յատուկ եռանդալի զուարթութիւնը, անգլիացիի յատուկ հաճոյքը, կիրթ և անկիրթ ճաշակը, լաւ և յոռի պատճառաբանութիւնները, տրամախօսութեան ամէն այլանդակ փամփուշտները սրահին ամէն կողմէն վեր ելլելով և ընդհարելով գուխներուն վերելք տեսակ մը զուարթացին ոմբակոծութիւն կ'ընէին:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե.

ՀՈՐԻՉՈՆԻՆ ԸՆԴՀԱՐՈՒՄՆԵՐԸ

Երիտասարդական փոխադարձ ընդհարումները քանչեւի յատկութիւն մը ունին. այսինքն բնաւ չես կրնար այն ընդհարումներուն ոչ կայծը նշմարել, ոչ ալ փայլակը գուշակել:

Քիչ մը ետք ի՞նչ պրտի ժայթքի, չես գիտեր: Արգահատութեան միջոցին քրքիջը կը սկսի: Մաղ-րաշարժ վայրկեանին ծանրութիւն մը կուգայ:

Դրդումները աննշան բառէ մը կախում ունին: Իւրաքանչիւրին խանդը ինքնիշխան է:

Անակնկալի ասպարէզը բացուելու համար խեղ-կատակ խօսք մը կը բաւէ:

Այս խօսակցութիւնները յանկարծազէպ չըջում-ներ ունին, ուր հեռատեսիլը յանկարծ կը փոխուի: Դիպուածը այս խօսակցութեանց մեքենայեան է:

Դժուարամարս կարծիք մը՝ բառերու շառաչիւնէ մը տարօրէն ելլելով յանկարծ եկաւ անցաւ այն բա-նակութիւն մէջէն ուր խառնիխուռն կը պայքարէին Կրանթէր, Պահօրէլ, Բրուվէր, Պօսիւէ, Գօմպլէր և Գուրֆէյրազ:

Տրամախօսութեան մէջ ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ ա-

նակնկալ, խօսք մը կ'արտաբերուի. ինչո՞ւ այն խօս-քը յանկարծ կը գրաւէ լսողներուն ուշադրութիւնը: Ի՞նչպէս ըսինք քիչ մը առաջ, ոչ ոք դիտէ ասոր պատճառը:

Վիվլուկի միջոցին Պօսիւէ յանկարծ Գօմպլէրին չեմ գիտեր ի՞նչ խօսք մը ուղղեց և խօսքը վերջացուց յետադայ թուականը յառաջ բերելով:

— 18 Յունիս 1815. Վաթէրլօ:

Մարիուս, որ սեղանի մը վրայ ջուրի բաժակի մը քով կոթնած էր արմուկովը, երբ լսեց Վաթէրլօ ա-նունը, դաստակը կզակին տակէն վերցուց և սկսաւ ունկնդիրներուն նայիլ ուղղակի:

— Յիրաւի, աղաղակեց Գուրֆէյրազ, այդ 18 թուանշանը տարօրինակ թուանշան մըն է և զար-մանք կուտայ ինձի: Պօնաբարդի աղետալի թիւն է այն: Լուին առջեւը և Պրիւմէրը ետեւը դրէք և ահա ամբողջապէս կը նշմարէք Պօնաբարդի ճակատագիրը, նաեւ յայտարար հանգամանք մը, այսինքն թէ վերջը սկիզբին ետեւէն հասած է այս ճակատագրին մէջ:

Անժօլրա որ մինչեւ այն ատեն անմոռն էր կե-նար, լռութիւնը խզեց և այս խօսքը ուղղեց Գուր-ֆէյրազին:

— Ըսել կ'ուզես թէ քաւութիւնը ոճիրին ետե-ռէն հասաւ:

Մարիուս որ արդէն յուզուած էր Վաթէրլոյին յանկարծապէս յիշուելէն՝ չէր կրնար ընդունիլ այս «ոճիր» բառը, որ իր համբերութենէն վեր էր:

Ուստի ելաւ, յամբապէս դէպի Ֆրանսայի աշ-խարհագրական քարտէսը քալեց որ պատին վրայ կախուած էր և որու ներքեւ զատ խորշի մը մէջ պզտիկ կղզի մը կը նշմարուէր. մասը այս խորշին վրայ գրաւ, և ըսաւ:

— Գորսիգան: Պզտիկ կղզի մը որ շատ մեծցուց
Ֆրանսան:

Այս խօսքը սառնաշունչ հովի մը ազդեցութիւնը
ունեցաւ:

Ամենքն ալ դադրեցան խօսելէ: Զգացին թէ բան
մը պիտի սկսէր:

Պահօրէլ՝ Պօսիւէին պատասխանելով հաշմուած
արձանի դիրք մը առնելու վրայ էր. դիրք մը զոր
կը սիրէր:

Բայց զանց ըրա՝ մտիկ ընելու համար:

Անժօլրա որ իր կապոյտ աչքը և ոչ մէկուն վրայ
յարած էր և կարծես դատարկութիւնը կը դիտէր,
պատասխանեց առանց Մարիուսին նայելու:

— Ֆրանսա ամենեւին Գորսիգայի մը հարկաւո-
րութիւն չունի մեծ ըլլալու համար: Ֆրանսան մեծ
է, որովհետեւ Ֆրանսան:

Մարիուս ամենեւին բնկրկն ու տրամագրութիւնը
չզգաց:

Անժօլրային դարձաւ, և ձայնը հանեց այնպիսի
ճօճումով որ իր աղիքներուն սարսուռէն կուգար:

— Աստուած չընէ որ Ֆրանսան պզտիկցնեմ, բայց
Նաբոլէոնը Ֆրանսայի հետ միաւորելը Ֆրանսան
պզտիկցնեմ: չէ բնաւ: Ժամանակն է ուրեմն խօսելու:
Ես ձեր մէջ նորեկ մըն եմ, բայց կը խոստովանիմ թէ
դարմանք կուտաք ինձ: Ո՞ւր ենք, ո՞վ ենք, ո՞վ
էք, ո՞վ եմ: Կայսեր վրայ մեր կարծիքը յայտնենք:
Ինչպէս խեցի, Պուօնարարդ կ'ըսէք գուք, արքայա-
կաններուն պէս «ու»ն չեղտելով: Գիտնանք որ մեծ
հայրս աւելի աղէկը կ'ըսէ. Պուօնարարդէ կ'ըսէ ան:
Կը կարծէի թէ երիտասարդներ էք: Ո՞ւր է ձեր ե-
ռանդը. ի՞նչ բանի կը գործածէք զայն. որո՞ւ վրայ
կը սքանչանաք եթէ չէք սքանչանար կայսեր վրայ և
անկէ աւելի ի՞նչ պէտք է ձեզ: Եթէ չէք ընդունիր

այդ մեծ մարդը, հապա ո՞ր մեծ մարդերը կ'ընդուն-
նիք: Նաբոլէոն ամէն բան ունէր: Կատարեալ էր ան:
Մարգկային կարողութեանց խորանարդը ունէր իր
ուղեղին մէջ. Ժիւսթինիէնին պէս օրինագիրք կը շի-
նէր, Կեսարի պէս խօսք կը թելադրէր, իր խօսակ-
ցութեան մէջ Բասգային փայլակը Թասիթի շանթին
հետ կը խառնուէր, պատմութիւնը գործով կը շինէր
ու միանգամայն կը գրէր, իր տեղեկագիրները եղիա-
կաններ են, Նիուլթընին խուաշանները Մարգարէին
փոխարեութիւններու հետ կը միաւորէր, Արեւելքի
մէջ բուրգերուն պէս մեծ խօսքեր կը թողուր իր ե-
տեւը, Թիլիսիթի մէջ վեհափառութիւն կ'ուսուցանէր
կայսրներու, գիտութեանց ճեմարանին մէջ Լաբլա-
սին պատասխան կուտար, Պետութեան ժողովին մէջ
Մէրլէնի կը դիմադրէր, հոգի մը կուտար ոմանց երկ-
րաչափութեան և ոմանց ալ կցկցուն խօսքերուն փա-
տաբաններու հետ օրէնսգէտ և աստղագիտներու հետ
աստղագիտ էր. Գրօմփէլի պէս խնայողութեամբ եր-
կու ճրագին մէկը մարելով՝ Թամբլը կ'երթար վարա-
գոյրի ծոպի մը սակարկութիւնը ընելու համար. ա-
մէն բան կը տեսնէր. ամէն բան գիտէր, թէեւ այս
պատճառաւ չէր արգիլուեր իր պզտիկ մանկան որո-
ւանին քով բարեմիտի մը պէս խնդալու և ահա յան-
կարծ եւրոպան մտիկ կ'ընէր ահաբեկ. բանակները
կը սկսէին քալել, թնդանթակիր սայլեր կը շար-
ժէին, գետերուն վրայ նաւային կամուրջներ կ'եր-
կըննային, ձիաւորներու երամները մորկին մէջ կ'ար-
շաւէին, աղաղակներ, փողարներ, ամենուրեք գահե-
րու դղրդում, թագաւորութեանց սահմանագլուխները
աշխարհագրական քարտէսին վրայ կը ճօճէին, պատ-
եանէն ելլող գերմարդկային թուրի մը շառաչիւնը
կը լսուէր, և տեսնուէր նաեւ այն, որ հորիզոնին
վրայ կանգուն կը կենար ձեռքը փայլատակում մը և

աչքերուն մէջ փողփողում մը ունենալով . որ որոշ
տուամիտ մէջ իր երկու թեւերը կը տարածէր, այսինքն
մեծ բանակը և հին պահակները, և որ պատերազմի
հրեշտակապետն էր :

Ամենքն ալ կը լռէին, և Անժօլրա գլուխը վար
կը ծռէր:

կը ծոէր՝
Ունկնդիր մը երբ կը լռէ, խօսողը կը կարծէ թէ
ան իր ըսածներն չն կը հաւանի կամ խոյս տալու հը-
նարքը չգտնելով անոր կողմը բռնելու կը ստիպուի։

Մարիուս, գրեթէ առանց շունչ առնելու, շա-
րունակեց, հեղձեալէ բռնկուն եռանդով մը համակ-
ուելով:

— Արդարասէր ըլլանք բարեկամներ, այսպիսի կայսեր մը կայսրութիւնը ըլլալ, ո՛հ շատ փառաւոր ճակատագիր մըն է ժողովուրդի մը համար, երբ մանաւանդ Ֆրանսան է այն ժողովուրդը և երբ մանաւանդ այն ժողովուրդը իր հանճարը ահա մարդուն հանճարին հետ կը միաւորէ: Երեւի և իշխել քալել և յաղթանակել, զօրաց օթեւան ընտրել ամէն մայրաքաղաքները, կրնատիէ՛ երբ առնել և թագաւոր ընել, տէրութեանց անկումը վճռել, յարձակելու համար քալելով Եւրոպան այլակերպել, զգացել ամէնուն թէ երբ կը սպառնար. ձեռքդ Աստուծոյ սուրճ բռնելու կը պատրաստես միայն մէկ մարդու մը հետեւելով՝ Աննիպալի, Կեսարի ու միանգամայն Շարլմանեի հետեւած ըլլալ, անուանուիլ այնպիսի ժողովուրդ մը որ անոր ամէն արշալոյսերուն հետ յաղթութեան մը փառաւոր լուրը կ'աւետէ, զարթուցիչ ժամացոյցի տեղ էնվալիտի թնդանօթը ունենալ, լուսեղէն անդունդներու մէջ յաւերժապէս փայլատակող ահագին բառեր նետել. ինչպէս են Մարէնկօ, Արօգօլ, Աւստերլից, Իէնա, Վակրամ, դարերու զէնիթներուն վրայ առին վայրկեան յաղթութեանց համաստեղները:

տեղութիւններ ծագեցնել, ֆրանսական կայսրու-
թիւնը հռոմէական կայսրութեան զուգակշիռը ընել,
ազգերու մեծը ըլլալ և բանակներու մեծը ծնանիլ,
ամէն կողմէ իր արծիւները սաւառնելու զրկող լեռան
մը պէս իր հռոմէական կտրիճներու գունդերը աշ-
խարհիս չորս կողմը զրկել, յաղթել, տիրել, շանթա-
խառնել, Եւրոպայի մէջ ըլլալ այնպիսի ժողովուրդ մը
հարել, Եւրոպայի մէջ ըլլալ այնպիսի ժողովուրդ մը
որ փառքի ձայրայեղութեամբ ոսկեպէս կը փայլի
կարծես, պատմութեան մէջէն տիտաններու փողերոց
մը հնչեցնել, երկու անգամ տիրապետել աշխարհիս,
աշխարհակալութեամբ և ակնախտիղ փողփողումով
ասիկա վեհ է. ի՞նչ կայ աւելի մեծ:

— Ազատ ըլլալ, ըսաւ Գոմարֆէր,

— Ազատ ըլլալ, ըստ իմ փորձերի,
Հիմա իր կարգին խոնարհեցուց գլուխը Մա-
րիոսը. այս պարզ և ցուրտ խօսքը պողպատեայ սլաքի
մը պէս անոր վիպական արիւնը ծակած անցած էր,
և Մարիոս կը զգար թէ անյայտ կ'ըլլար իր այն ա-
ւիւնը:

Հիւնը:
Երբ աչքերը լեր ըրաւ, Գոմպըֆէր ա'լ սրահին
ժէզ չէր:

Տէ՛ջ չէ՛ր:
Հաւանական է թէ Գօմպրֆէր Մարիուսի ծայրա-
յեղ գովեստին տուած պատասխանէն գո՛հ ըլլալով,
իւրօք մեկնած էր, և Անժօլրայէն զատ ամենքն ալ
անոր ետեւէն գացած էին: Սրահը պարպուած էր:
Անժօլրա Մարիուսի հետ մինակ մնացած էր և ծան-
րապէս անոր կը նայէր: Սակայն Մարիուս երբ իր
գաղափարները քիչ մը վերաժողվեց՝ ինքզինքը յաղ-
թապարհները քիչ մը վերաժողվեց՝ ինքզինքը յաղ-
թապարհները քիչ մը վերաժողվեց՝ ինքզինքը յաղ-
թապարհները քիչ մը վերաժողվեց՝ ինքզինքը յաղ-

անալով:
Երգողը Գոմպըֆէրը՝ երգի ալ հետեւեալն էր.
ԹՇՈՒԱՌՆԵՐ (է. չ.)

Թե ինձ տուած բլլաւ Կեսար
Պատերազմներ, փառք, նսխութիւն,
եւ թե դագրիլ ինձ հարկ բլլաւ
Ա՛յ սիրելի մայրս սիրուն:
Պէ՛ս՝ քսէի մեծ Կեսարի.
Մերժեմ եւ փառք իօխանութիւն.
Ո՛հ կը սքեմ մայրս աւելի.
Սիրեմ միայն մայրս սիրուն.

Գօմպրֆէրի սիրագին և վայրենական ձայնը, որով կ'երգէր այս տունները, տարրորինակ վսեմութիւն մը կուտային անոնց: Մարիուս որ խոհուն էր և ձեռունին կը նայէր, գրեթէ մեքենապէս կրկնեց.

— Մա՞յրս...:

Նոյն պահուն զգաց թէ իր ուսին վրայ էր Անթօլրայի ձեռքը:

— Քաղաքացի՛, ըսաւ Անթօլրա, մայրս ըսածը Հանրապետութիւնն է:

Գ Լ Ո Ի Խ Ձ.

ԿԵՍԱՐԻ ՆԵՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Այն նրկունը Մարիուսը խորապէս սարսեց և սրտին մէջն ալ տրտմալի մթութիւն մը ծաւալեց: Մարիուս զգաց ինչ որ երկիրը կը զգայ թերեւս երբ երկաթով կը բաշուի ցորենի հատը ընդունենու համար. երկրորդ նախ վէրջը կը զգայ միայն. ետքէն կը զգայ բողբոջին սարսուռը և պտո՛ղին ուրախութիւնը:

Մարիուսի վրայ տխրութիւն եկաւ. Հազիւ թէ հաւատքի մը տէր եղած էր և ահա պիտի պարտաւորէր ուրեմն ուրանալ այն հաւատքը:

Ինքնին բացասական պատասխան տուաւ: Ըսաւ իւրովի թէ չէր ուզեր տարախուսիլ, այլ իր կամքին հակառակ սկսաւ տարակուսիլ:

Անտանելի վիճակ մըն է երկու կրօնքի մէջ գըտնուիլը, որուն մէկը տակաւին թողուած չէ և միւսն ալ ընդունուած չէ. արգ ազօտ լոյսը միայն ջղջիկային հոգիներու հաճելի է:

Մարիուս կորովաբար աչք մըն էր, և ճշմարտ լոյսը կ'ո գէր:

Տարակոյսի կիտալոյսերը կը տանջէին անոր աչ-

քը: Թէեւ կը փափաքէր մնալ ուր որ էր, և անկէ չխախտել. անդիմադրապէս բանազատուած էր շարու- նակելու, յառաջանալու, քննելու, խորհելու, աւելի հեռի վայելու:

Այս բռնազատումը մինչեւ օ՛ւր պիտի տանէր զինքը. այնքան քայլեր առած և հօր մօտեցած ըլ- լալէն ետք հիմա կը վախճար առնել այնպիսի քայլեր որոնք կրնային զինքը հեռացնել անկէ:

Մարիուսի անձկութիւնը եւս աւելել կը չա- նար այն ամէն խորհրդածութիւններով որոնք կու- գային կը զբաւէին իր միտքը:

Դարուկեր մը կը ծրագրուէր անոր բաւարարելը: Մարիուս համամիտ չէր օչ իր և օչ իր բարեկամնե- րուն հետ. մէկուն անշուշտ յանգուգն, միւսներուն առջեւ ալ յետագէժ կը սեպուէր:

Ձգաց թէ կրկնակի հեռացած կը դառնար, հեռու ներքեւէն, հեռու նաեւ երթառարգներէն: Գոթէ Միւ- ղէն երթալէ գազարեցաւ:

Իր խղճին այս չփոթալի վիճակին մէջ Մարիուս գրեթէ ա՛լ չէր մտածեր կեանքին քանի մը իրական կազմերը:

Սակայն կեանքի իրականութիւնները չեն ուզեր մօտցուիլ:

Յանկարծ եկան գրգեցիկ Մարիուսը և իրենց ներկայութիւնը յայտնեցին անոր:

Առաւօտ մը պանդոկապետը Մարիուսին սենեա- կը մտաւ և ըսաւ անոր.

— Գ. Գուրֆէյրազ քեզի համար երաշխաւոր եղաւ:

— Այո:

— Բայց ինձի ստակ պէտք է:

— Հո՛ւ՛ք Գուրֆէյրազին որ գայ և խօսի հետս, ըսաւ Մարիուս:

Երբ Գուրֆէյրազ եկաւ, պանդոկապետը սենեա- կէն մեկնեցաւ:

Մարիուս պատմեց Գուրֆէյրազին ինչ որ տակա-ւին խորհած չէր անոր ըսել, թէ աշխարհիս մէջ գրե- թէ անոք և անազգական էր ինք:

— Ի՞նչ պիտի ըլլաս, հարցուց Գուրֆէյրազ:

— Չգիտեմ, պատասխանեց Մարիուս:

— Ի՞նչ պիտի ընես:

— Ես ալ չեմ գիտեր:

— Ստակ ունի՞ս:

— Տասնըհինգ ֆրանք:

— Կ'ուզե՞ս որ փոխ տամ քեզի:

— Ամենեւին:

— Ձգեստ ունի՞ս:

— Ահա՛ ունե՛յաժս:

— Ստակ ընելու զարգեր ունի՞ս:

— ժամացոյց մը:

— Արծաթ:

— Ոսկի, ահաւասի՛կ:

— Հանդերձավաճառ մը կը ճանչնամ որ կ'առնէ թիկնոց և բանթալօնդ:

— Լա՛ւ:

— Ա՛լ մէկ բանթալօն, մէկ բաճկոն, մէկ գըլ- խարկ և մէկ թիկնոց պիտի ունենաս:

— Նաեւ կօշիկներս:

— Ի՞նչ կ'ըսես. բոպիկ քալել չե՞ս ուզեր, ի՞նչ փարթամութիւն:

— Այսքանը բաւական է:

— ժամագործ մը կը ճանչնամ, որ ժամացոյցդ կը գնէ:

— Լա՛ւ:

— Ո՛հ, լաւ չէ: Ի՞նչ պիտի ընես ետքոյ:
 — Ինչ որ պէտք պիտի ըլլայ. գէթ ինչ որ պա-
 տիւս արատ չպիտի բերէ:
 — Անգլիներէն գիտե՞ս:
 — Ո՛հ:
 — Գերմաներէն գիտե՞ս:
 — Ո՛հ:
 — Կը ցաւիմ:
 — Ինչո՞ւ:

— Վասնզի բարեկամներէս մէկը, որ գրավաճառ
 է, տեսակ մը հանրագիտարան կը շինէ, որու համար
 կրնայիր գերմաներէն կամ անգլիներէն յօդուածներ
 թարգմանել: Ստոյգ է թէ մեծ վարձ մը չտրուիր,
 բայց վերջապէս կ'ապրուէիր:

— Ուրեմն անգլիներէն եւ գերմաներէն պիտի
 սորվիմ:

— Հապա ի՞նչ պիտի ընես մինչեւ սորվիլդ:

— Մինչեւ սորվիլս զգեստներս եւ ժամացոյցս
 կ'ուտեմ:

— Հանդերձավաճառը կանչեցին, և քսան ֆրանս
 քի ծախեցին աւելորդ զգեստները: Յետոյ ժամագոր-
 գործին գացին, և քառասունըհինգ ֆրանքի ծախեցին
 ժամացոյցը:

— Գէշ չեղաւ, կ'ըսէր Մարիուս Գո րֆէյրագին,
 պանդոկը վերադառնալով, իմ տասնըհինգ ֆրանքով
 ամէնը մէկ ութսուն ֆրանք կ'ընէ:

— Հապա պանդոկապետին հաշի՞ւը. ըսաւ Գուր-
 ֆէյրագ:

— Աղէ՛կ ը.իր, մոռցեր էի, ըսաւ Մարիուս:

Պանդոկապետը հաշիւը բերաւ, զոր հարկ եղաւ
 անմիջապէս վճարել: Այս հաշիւը եօթանասուն ֆր-
 անք էր:

— Տասը ֆրանք կը մնայ ինձ, ըսաւ Մարիուս:

— Գէշ չէ, ըսաւ Գուրֆէյրագ. մինչեւ անգլիե-
 րէն սորվիլդ հինգ ֆրանքը կ'ուտես, հինգ ֆրանք
 ալ մինչեւ գերմաներէն սորվիլդ: Ասով շատ շուտ լե-
 զու մը, կամ շատ յաժրապէս թալեր մը կուլ տուած
 պիտի ըլլաս:

Սակայն մօրաքոյր ժիլնօրման որ տրտմալի պա-
 րագաներու մէջ բաւական բարի անձ մըն էր բնա-
 պէս, վերջապէս կրցած էր իմանալ Մարիուսի ուր
 բնակիրը:

Առաւօտ մը Մարիուս զպրոցէն երբ վերադար-
 ձաւ, մօրաքոյրէն եկած նամակ մը և վաթսուն բիս-
 թօլ, այսինքն վեց հարիւր ֆրանք գտաւ, ամենքն
 ալ լուծի էին և կնքուած տուիի մը մէջ դրուած:

Մարիուս ետ զրկեց երեսուն լուծիին յարգական
 նամակով մը, որու մէջ կ'ըսէր թէ ապրելու միջոց-
 ներ ունէր, և ալ կրնար իր ամէն պիտոյքը հայթայ-
 թել: Նոյն միջոցին Մարիուսի երեք ֆրանքը մնա-
 ցած էր:

Մօրաքոյրը եղելութիւնը չիմացուց, վախնալով
 որ ա՛լ աւելի չգայրանայ: Մանաւանդ թէ մեծ հօրը
 միթէ ըսած չէ՞ր. — Ամենեւին չեմ ուզեր որ այն ա-
 ըինարարուն խօսքը ընես իմ առջեւ:

Մարիուս չուզելով պալտք ընել՝ Բօրթ-Սէն-
 ժագի պանդոկէն ելաւ:

ՉՈՐՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ԴԺԲԱԽՏՈՒԹԵԱՆ ՎՍԵՄԱԽԹԻՒՆԸ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա.

ՄԱՐԻՈՒՍ ԶԳԱՒՈՐ

Ապրիլը տաժանելի եղաւ Մարիուսի համար:

Զգեստները և ժամացոյցը ուտելը բան մը չէր: Կերաւ նաեւ այն անբացատրելի բանը որ կ'անուանի «կատաղի կով» (Ֆրանսերէնի մէջ «մանժէ տը լա վաշ անրաժէ» ոճ մըն է, որու բառական թարգմանութիւնը «կատաղի կով ուտել» և որու բուն նշանակութիւնն է սակայն «ամէն տեսակ զրկումներու ենթարկուիլ»):

Այս սոսկալի բանին բացատրութիւնն է օրեր առանց հացի, կրակարան առանց կրակի, շաբաթներ՝ առանց գործի, ապագայ՝ առանց յոյսի, թիկնոց մը որու արժուկը ծակ է, հին գլխարկ մը որ նորաւոր աղջիկներուն ծիծաղը կը շարժէ, դուռ մը զոր իրիկուն գոց կը գտնես՝ սենեակին վարձքերը վճարած չըլլալուդ համար, դոնապանին և խոհավաճառին անամթութիւնը, գրացիներուն հեգնալի ծիծաղները, խոնարհումներ, արժանապատուութեանդ ոտնահարումը, ոեւէ գործ ընդունելու հարկը, ձանձրոյթները, դառնութիւնը, վհատութիւնը:

Մարիուս սորվեցաւ թէ մարդս ինչպէս կը լափէ այս ամէն բաները և թէ ինչպէս շատ անգամ միայն այս բաները կը լափէ:

Կեանքի այն միջոցին ուր մարդս հպարտութեան պէտք ունի վասնզի սիրոյ պէտք ունի, զգաց Մարիուս թէ կը ծաղրուէր, վասնզի լաւ հագուած չէր, զգաց նաեւ թէ ծաղրելի էր վասնզի աղքատ էր: Այս հասակի մէջ ուր երիտասարդութիւնը կայսերական ժիգանքով մը կ'ուռէ մարդու սիրտը, շատ անգամ Մարիուս գլուխը ծռելով իր ծակուած կօշիկներուն նայեցաւ, և ճանչցաւ թշուառութեան անիրաւ նախադրանքը և կսկծալի կարմրութիւնը:

Փո'րձ սքանչելի և սոսկալի, ուրկէ տկարները անուանարկութեամբ և հօգօրները վեհութեամբ կ'ելլէին: Բո'վ, որու մէջ ճակատագիրը մարդ մը կը նետէ ամէն անգամ որ անզգամ մը կամ կիսաստուած մը կ'ուզէ ունենալ:

Վասնզի պզտիկ կուիներու մէջ շատ մեծ քաջութիւններ կը գործունին:

Աննկուն և անձանթ արիութիւններ կան որոնք մութին մէջ քայլ առ քայլ կը դիմագրեն պէտքերու և խայտառակութեանց աղետալի յարձակումին:

Ազնիւ և թագուն յաղթանակներ զոր աչք մը չի տեսներ, գոր հոչակ մը չվարձատրեր և զոր փողերգ մը չբարեւեր:

Կեանքը, դժբախտութիւնը, առանձնութիւնը, լքումը, աղքատութիւնը պատերազմի դաշտեր են, որոնք իրենց յատուկ դիւցազները ունին. դիւցազներ, որոնք երբեմն աւելի մեծ են քան թէ մեծանուն դիւցազները:

Կան հաստատուն և հազուագիւտ կազմութիւններ, որոնք այսպէս ստեղծուած են. թշուառութիւնը որ գրեթէ միշտ մօրու է, երբեմն մայր կ'ըլլայ. զրկումը հոգիի և միտքի զօրութիւնը կ'արտադրէ:

Կարօտութիւնը ազնուասրտութեան դայեակն է. ապերանութիւնը սննդաւէտ կաթ մըն է վեհազներու համար:

Մարիուսի կեանքին մէջ եղաւ ժամանակ մը ուր իր սանդուխին գաւթը ինք կ'աւլէր, ուր տասը փարայի պանիր կ'առնէր նպարավաճառ կնոջմէ մը, ուր երեկոյեան մշուշին կը սպասէր հացագործին կըրպակը սպրդելու և հաց մը գնելու համար զոր գաղտնապէս իր վերնայարկը կը տանէր իբր թէ գողցած ըլլար զայն:

Երբեմն անշնորհ երիտասարդ մը որ թեւին տակ գիրք ունէր, որու կերպարանքը վեհերոտ և բարկացած կ'երեւար, դէպի փողոցին անկիւնը կ'ուղղուէր ծաղրասէր խոհարարուհիներու մէջէն անցնելով, որոնք արմուկով կը գրգէին զայն, մսավաճառին կըրպակը կը սպրդէր, գլխարկը կը հանէր ճակտին վրայէն, ուրկէ քրտինք կը հոսէր, յարգանք բարեւ կուտար մսավաճառ կնոջ որ կը զարմանար. նաեւ միսը կտրող ծառային, վեց կամ եօթը սու տալով ոչխարի կողիկ մը կ'ուզէր, թուղթով մը կը պլլէր,

թեւին տակ երկու գիրքի մէջտեղը կը դնէր և կ'երթար: Մարիուսն էր այս երիտասարդը: Երեք օր կ'ապրէր այս կողիկով զոր ինք կ'եփէր:

Առջի օր միսը կ'ուտէր, երկրորդ օրը ճարպը կ'ուտէր, երրորդ օրը ոսկորը կը կրծէր: Ժիւնօրման մօրաքոյրը բազմիցս փորձեր ըրաւ, և վեց հարիւր ֆրանքը զրկեց անոր:

Մարիոնս ամէն անգամին ալ ետ զրկեց ստակները, ըսելով թէ բանի մը պէտք չունի:

Մարիուս տակաւին իր հօրը սուգը կը պահէր երբ կրեց այն յեղաշրջումը զոր արդէն պատմեցինք: Այն ժամանակէն իվեր սեւ զգեստները հանած չէր վրայէն: Սակայն զգեստները կը հիննային: Եղաւ օր մը ուր ա' թիկնոց չունեցաւ: Բանթալօնը դեռ կը հագնուէր: Ի՞նչ ընելու էր. Գուրֆէյրազ՝ որու քանի մը լաւ ծառայութիւն ալ ինք ըրած էր փոխադարձաբար՝ հին թիկնոց մը տուաւ: Մարիուս՝ զոնապանի մը մէկուկէս ֆրանք տալով՝ թիկնոցին ներսը դուրս ընել տուաւ, և ահա նոր թիկնոց մը ունեցաւ: Բայց այս թիկնոցին գոյնը կանաչ էր: Ուստի Մարիուս այնուհետեւ միշտ արեւը մարը մտնելէն ետք դուրս ելլել սկսաւ: Օրուան այս միջոցին դուրս ելլելովը թիկնոցին գոյնը սեւ կ'երեւար: Մարիուս միշտ սըւ գաւոր ըլլալ ուզելով մթութիւն կը հագնէր:

Այս ամէնուն մէջ փաստաբանութեան պաշտօն տուաւ:

Անոր բնակարանը կը սեպուէր Գուրֆէյրազի սենեակը, որու մէջ ըստ կանոնի պահանջուած թանգարան մը կար. այս թանգարանին մէջ իրաւագիտութեան քանի մը հին մատեաններ դրուած էին քանի մը վիպասանութեանց պակասաւոր հատորներուն հետ: Մարիուս իրեն ուղղուելիք նամակները Գուրֆէյրազի տունը ուղղել կուտար:

Երբ փաստաբան եղաւ Մարիուս եղեւթիւնը իր մեծ հօրը իմացուց նամակով մը որ ցամաք այլ պարփեցուցեալք և յարգանք գրուած էր:

Պ. Ժիլնօրման դողումով մը առաւ նամակը, կարդաց, չորս կտոր ըրաւ և կողովի մը մէջ նետեց: Երկու կամ երեք օր ետք Օր. Ժիլնօրման իր հօրը ձայնը լսեց, որ մինակ էր սենեակին մէջ և բարձր կը խօսէր:

Պ. Ժիլնօրման որ սաստկապէս կը յուզուէր, այսպէս բարձր ձայնով և առանձին կը խօսէր իր սենեակին մէջ:

Օրիորդը ունկնդիր եղաւ և յետագայ խօսքը լսեց.— Եթէ ապուշ մը չըլլայիր, պիտի գիտնայիր թէ մարդս Պարոն և միանգամայն փաստաբան չի կրնար ըլլալ:

Գ Լ Ո Ւ Բ.

ՄԱՐԻՈՒՍ ԱՂԲԱՏ

Թշուառութիւնն ալ ամէն բանի պէս կ'աժաջ կամաց տանելի կ'ըլլայ:

Հուսկ յետոյ ձեւ մը կ'ընդաւնի և կը կազմուի: Թշուառը կ'աճի, այսինքն կը զարգանայ կերպով մը որ ազազուն այլ կենդանութեալ բաւական է: Հիմա ըսենք թէ ի՞նչ կերպով կարգադրուած էր Մարիուս Բօնմէրսիի ապրելու եղանակը:

Ամէնէն նեղ տեղէն ելած էր ա'լ. կիրճը երթալով կ'ընդլայնէր իր աջակողմէն:

Այլստաութեան, արիւթեան, յարատեւութեան և կամքի շնորհիւ ա'լ սկսած էր տարին գրեթէ եօթ հարիւր ֆրանք քաղել իր ըրած գործէն: Գերմաներէնը և անգլիերէնը սորված էր:

Մարիուս՝ Գուրֆէյրադի շնորհիւ՝ անոր բարեկամ գրավաճառին հետ յարաբերութիւն հաստատած էր և գրականութեան-գրավաճառութեան մէջ «օգտակարութեան» միջակ պաշտօնը կը կատարէր:

Յայտարարութիւններ կը գրէր, լրագիրներ կը թարգմանէր, ապագրութեանց ծանօթութիւններ կուտար, կենսագրութիւններ կը բանաքաղէր եւ այլն...

տարին՝ յաջող կամ անյաջող՝ միշտ եօթ հարիւր ֆրանք կը վաստկէր, զուտ չափ։ Ասով կ'ապրէր։

Ինչպէս։ Ոչ այնքան գէշ։

Հիմա կ'ըսենք թէ ինչպէս կ'ապրէր։

Մարիուս տարեկան երեսուն ֆրանք վարձք տալով Կօրպոյի հին ու փուտ տունին մէջ առանց բուխերիկի հիւղ մը բռնած էր որ խուց կ'անուանուէր. և որու մէջ՝ իբր կահ կարասի, միայն անհրաժեշտաբար հարկաւոր եղածը կար։

Այս կարասիները իրն էին։

Ամիսը երեք ֆրանք կուտար գլխաւոր վարձակալին, որպէսզի գայ հիւղը աւել և ամէն առտու քիչ տաք ջուր, թարմ հաւկիթ մը և տասը փարանոց հաց մը բերէ։

Մարիուս, այս հացով և հաւկիթով կը նախաճաշէր։

Հաւկիթին սղութեան կամ աժանութեան համեմատ երբեմն քսանէն մինչեւ քառասուն փարա կուտար նախաճաշիկի համար։

Իրիկունը ժամը վեցին Սէն-Ժազի գոհնը Րուսոյի պա՛գոկը կ'երթար ճաշելու, որ Տէ Մաթիւրէն փողոցին ծայրը պղնձագորոշմ ծախող Պասէի գիմացն էր։ Թան չէր ուտեր։

Վեց սուր ալ քիչ մը միրգ կ'առնէր. երեք սուր եւս տալով ուզածին չափ հոց կ'ուտէր։

Բայց գինիի տեղ ջուր կը խմէր։

Երբ ստակ կը վճարէր հաշուեւեղանին՝ ուր վեհափառապէս կը նստէր տիկին Րուսօ — այն ժամա. նակ այս կինը միշտ գեր և տակաւին առոյգ էր, — Մարիուս ծառային սու մը, Տիկին Րուսօ ալ Մարիուսին ժպիտ մը կուտար։

Յետոյ Մարիուս կը ձգէր կ'երթար տասնըվեց սուրով ժպիտ մը և ընթրիք մը վայելելէն ետք։

Այս Րուսօ անուն ճաշարանը, ուր գինիին չիւշերը քիչ և ջուրի սրուակները շատ կը պարպուէին, աւելի կ'ամօքէր քան թէ կը զօրացնէր ստամոքսը։ Հիմա ա'լ չկայ այն ճաշարանը։

Պանդոկապետը ազուոր մականուն մը ունէր որ էր Զրային Րուսօ։

Այսպէս չորս սու նախաճաշիկի. տասնըվեց սուր ընթրիքի. ըսել է օրը քսան սու ծախս կ'ընէր իր սնունդին համար, այսինքն երեք հարիւր վաթսունը հինգ ֆրանք տարին։

Այս գումարին վրայ աւելցուր տարեկան երեսուն ֆրանք վարձքը և պառաւ վարձակալին երեսունըվեց ֆրանք տարեկանը և քանի մը մանր մունը ծախքեր և ահա ընդամենը չորս հարիւր յիսուն ֆրանք ծախք ընելով Մարիուս կ'ուտէր, կը բնակէր, պառաւին ալ ծառայութիւն ընել կուտար։

Ձգեստներուն համար հարիւր, ճերմակեղէններուն համար յիսուն, լուացքի համար յիսուն ֆրանք կուտար։

Այսպէս տարեկան բոլոր ծախքը վեց հարիւր յիսուն ֆրանքէն անդին չէր անցներ, հետեւաբար յիսուն ֆրանք կը մնար իրեն. ըսել է թէ Մարիուս հարուստ էր։

Առիթը պատահած ժամանակ բարեկամի մը տաս ֆրանք փոխ առած էր անկէ։

Իսկ կրակ վառելը զանց ըրած էր բուխերիկ չուսնալուն համար։

Մարիուս միշտ երկու հազ անթերի զգեստ ունէր. մէկը հին էր և ամէն օրուան, միւսը բոլորովին նոր էր և կարեւոր պարագաներու համար պահուած։

Երկու հագուստն ալ սեւագոյն էր։

Երեք չապիկ ունէր միայն. մէկը վրան, մէկը պահարանը, միւսն ալ լուացարարուհիին քով կը

գտնուէր: Քանի որ կը մաշուէին, Մարիուս կը նորոգէր զանոնք:

Սովորաբար պատռած էին այս շապիկները, այս պատճառաւ թիկնոցը միշտ մինչեւ կզակը կը կոճկէր:

Մարիուս տարիներ անցնելէն ետք այս բարեբաւս վիճակին հասած էր:

Այս տարիներուն մէկ քանիէն ռաթանութեամբ, մէկ քանիէն ալ դժուարութեամբ մագլցելով անցած էր: Մարիուս և ոչ իսկ օր մը ընկճուած էր: Ամէն տեսակ զրկում կրած, ամէն ինչ ըրած էր բայց պարտքի տակ մտած չէր բնաւ:

Ինքնիրեն կը վկայէր թէ երբեք տասոդ փարա պարտք ունեցած չէր մէկու մը:

Մարիուսի համար պարտքը գերութեան սկզբնաւորութիւն կը նշանակէր:

Ինքնին կ'ըսէր նաեւ թէ պարտատէր մը աւելի գէշ է քան թէ տէր մը, վասնզի տէր մը անձիգ կը տիրէ միայն, իսկ պարտատէր մը արժանապատուութեանդ վրայ կը տիրէ և կրնայ ապտակել զայն: Աւելի աղէկ կը սեպէր անօթի մնալ քան թէ փոխ տուակ առնել:

Շատ օրեր ծով պահած էր: Զգալով թէ ամէն ծայրեր իրարու կը հպին, և թէ առանց զգոցնութեան վիճակի ստորնութիւնը կրնայ հոգիի նուաստութեան յանգիլ:

Մարիուս նախանձապէս կը հսկէր իր արժանապատուութեան վրայ:

Մարիուս նուաստութիւն կը սեպէր այդինչ ձեւ խօսքը կամ այնինչ ընթացքը զոր ուրիշ ոեւէ պարագայի մէջ ակնածութիւն համարէր թերեւս, հետեւաբար կը զգուշանար այն խօսքէն կամ ընթացքէն: Անզգուշաբար բան մը չէր ընէր, ընկրկիլ չուզելուն համար:

Երեսին վրայ տեսակ մը խտամբեր կարմրուք ունէր:

Վեհերոտ էր, և այս վեհերոտութիւնը մինչեւ դաժանութիւն կը հասնէր:

Իր ամէն փորձանքներուն մէջ քաջալերուիլ, և երբեմն ալ թագուն զօրութենէ մը պաշտպանուիլ կը զգար: Գօրութիւն մը, զոր իր հոգիին մէջ կը կրէր: Հոգին մարմնոյն կ'օգնէ, և երբեմնակի անոր նեցուկ կ'ըլլայ:

Այս թռչունը միտյն իր վանդակը կը պաշտպանէ: Մարիուսի սրտին վրայ հօրը անունին քով ուրիշ անուն մըն ալ քանդակուած էր, այսինքն թէ նարտիէի անունը:

Մարիուս իր եռանդուն և ծանրաբարոյ բնութեամբը տեսակ մը սրբանուէր պսակ կը բոլորէր այն մարդուն գլխուն, որու պարտիւ կը կարծէր իր հօրը կեանքը, այն կտրիճ յիսնապետին որ գնդապետը աս զատած էր Վաթերլոյի գունդերուն և գնդակներուն մէջ:

Ամենեւին չէր զատեր այս մարդուն յիշատակը իր հօր յիշատակէն և երկուքը ի միասին կը յարգէր: Կարծես թէ կրօնական պարտք կը կատարէր երկու խորանի առջեւ, մեծ խորանը գնդապետին, պզտիկը թե նարտիէին յատկացնելով:

Մարիուս ա'լ աւելի երախտադիտական խանդապատանք կը զգար երբ միտքը կը բերէր այն անբախտութիւնը որու անդունդը ինկած և սուղուած էր թենարտիէ:

Մարիուս Մօնֆերմէյլի մէջ իմացած էր ապերջանիկ պանդոկապետին անանկութիւնն ու սնանկութիւնը:

Այն ժամանակէն ի վեր անլուր քանքեր ըրած էր թէ նարտիէի հետքը գտնելու և անոր մօտենալ կարե-

ԹՇՈՒԱՌՆԵՐԸ (Հ. Է.)

նալու համար թշուառութեան այն խաւարամած ան-
դունդին մէջ, ուր աներեւոյթ եղած էր պանդոկա-
պետը:

Մարիուս ամէն գիւղերը գացած և խուզարկու-
թիւն ըրած էր Շէլ, Պօնտի, Կուրնէյ, Նօթան, Լաների
գացած էր:

Երեք տարի շարունակ այս գիւղերուն մէջ ամէն
կերպ հետազոտութիւններ ըրած էր անձանձիր, այս
հետազոտութեանց համար ծախսելով, խնայողութեամբ
աւելցուցած իր քիչ մը ստակը:

Ոչ ոք կրցած էր թէնարտիէի վրայ տեղեկու-
թիւն տալ իրեն. կը կարծուէր թէ օտար երկիր գա-
ցած էր ան:

Թէնարտիէի պարտատէրները նոյնպէս եթէ ոչ
Մարիուսին չափ սիրով, գէթ անոր չափ յատեւու-
թեամբ փնտռած էին զայն, այլ չէին կրցեր ձեռք
բերել:

Մարիուս իր խուզարկութեանց անյաջողութեան
պատճառ ինքզինքը կը համարէր և գրեթէ ինք իրեն
գէժ կը նեղանար:

Գնդապետը միմիայն այս պարտքը ձգած էր ի-
րեն, և Մարիուս իր պատիւին պարտքը կը սեպէր
վճարել զայն:

— Ի՞նչ, կ'ըսէր մտովին, երբ հայրս պատերազմի
գալտին վրայ մահուան կէտը հասած կը հոգեւարէր,
ինքը, Թէնարտիէն, մուխին և ուռմբին մէջէն կըր-
ցաւ գտնել և շալկելով տանիլ զայն, առանց անոր
բան մը ընել պարտաւորած ըլլալու, և ես որ այն
քան պարտաւոր եմ Թէնարտիէին, չի կարենամ իրեն
հասնիլ այն մթութեան մէջ ուր կը հոգեւարէ, և
փոխադարձաբար մահուընէ ի կեանք վերածել զին-
քը: Ո՛հ, անշուշտ օր մը պիտի յաջողիմ գտնել զինք
և պարտքս կատարել:

Մարիուս իրօք Թէնարտիէն գտնելու համար իր
թեւերէն մէկը կուտար. և թշուառութենէն ազատե-
լու համար իր բուր արիւնը կը թափէր:

Մարիուսի ամէնէն քաղցր և ամէնէն փառաւոր
երազն էր Թէնարտիէն տեսնել, անոր ծառայութիւն
մը ընել և ըսել:

— Դուք զիս չէք ճանչնար. լա՛ւ, բայց ես ձե-
զի կը ճանչնամ: Ահա՛ հոս եմ պատրաստ եմ ձեզի
ծառայելու:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

ՄԱՐԻՈՒՍ ՄԵԾՅԱԾ

Այն ատեն Մարիուս քսան տարեկան էր։ Իր մեծ հօր տունէն ելելէն ի վեր երեք տարի անցած էր։ Երկուքն ալ միեւնոյն վիճակի մէջ մնացած էին, երկուքն ալ փորձ մը ըրած չէին իրարու մօտենալու և տեսնուելու համար։

Մանաւանդ թէ ինչո՞ւ պիտի տեսնուէին. ընդհարելո՞ւ համար. երկուքին ո՞րը իրաւունք պիտի ունենար։

Մարիուս արոյրէ աման մըն էր, բայց Պ. Ժիլնորման ալ երկաթէ անօթ մըն էր։

Պէտք է ըսել սակայն թէ Մարիուս սխալած էր իր մեծ հօր սրտին նկատմամբ։

Մարիուս երեւակայած էր թէ մեծ հայրը բնաւ ո՛րքան չէր զինքը և թէ այն կարճահասակ, խստաբարոյ և զուարթ ծերուկը, որ կը հայհոյէր և կը պոռար, կը բարկանար և գաւազանը կը վերցնէր մեծ քաշելու համար, առաւաւելն զինքը կը սիրէր կառաւերգութեան ծերերու այն սիրով որ թեթեւ ու միանգամայն խիստ է։

Բայց կը սխալէր Մարիուս։

Կան հայրեր որոնք չեն սիրեր իրենց զաւակները, բայց չկայ մեծ հայր մը որ չպաշտէ իր թոռը։ Ինչպէք ըսինք, Պ. Ժիլնորման ներքնապէս կը սիրէր Մարիուսը սրտագին։

Սրտագին կը սիրէր իր կերպովը, ամարզի կըշտամբանքով և ապտակներ տալով. բայց երբ այն պատանին աներեւոյթ եղաւ, Պ. Ժիլնորման տխրագին դատարկութիւն մը զգաց սրտին մէջ. հրաման ըրաւ որ անոր խօսքը չընեն իրեն հետ, ներքնապէս ցաւելով որ իր այս հրամանը ճշդապէս կը կատարուէր։

Առջի ժամանակները յուսաց թէ այն պոռոնաբարդեանը, ժաղպեանը, ահակալեանը, սեպտմբեբողը^(*) պիտի վերադառնայ։

Շաբաթներ անցան, ամիսներ անցան, տարիներ անցան այլ արիւնարբուն չերեւցաւ ի մեծ յուսահատութիւն մեծ հօրը։

— Սակայն պէտք էր որ արտաքսէի զինքը. չէի կրնար ուրիշ կերպով վարուիլ, կ'ըսէր մեծ հայրը. եթէ գարձեալ արտաքսել հարկ ըլլայ, պէ՞տք է արտաքսել։

— Այո՛, կը պատասխանէր անմիջապէս իր հպարտութիւնը, այլ ոչ կը պատասխանէր տրտմապէս իր ծերունական գլուխը զոր լռեւեայն կ'օրէր։

Երբեմն Պ. Ժիլնորմանի վրայ վնասութիւն կուգար ժամերով, վասնզի Մարիուսէն զրկուած էր։ Ծերերը արեւու հարկաւորութիւն ունենալու պէս սիբելու պէտք ունին։

Սէրը տաքութիւն է։

(*) «Սեպտմբեբող» կ'անուանուին այն անձերը որոնք Զրամուայի յեղափոխութեան ժամանակ եւ 1793ի սեպ-

Որքան ալ քաջ ըլլար իր կազմութիւնը, սրտին մէջ փոփոխութիւն մը եղած էր Մարիուսի տարակայութեամբ:

Ոեւէ պայմանով չպիտի ուզէր քայլ մը առնել՝ դէպ ալն «պղտիկ շուտիկը» մերձենալու համար, բայց կը տառապէր:

Տեղեկութիւն չէր առներ Մարիուսի վրայ, բայց միշտ մաքին մէջն էր ան:

Մարէի թաղին մէջ կ'ապրէր՝ հետզհետէ առանձնութեամբ:

Առաջուան պէս տակաւին կ'ապրէր՝ հետզհետէ առանձնութեամբ:

Առաջուան պէս տակաւին զո՛ւարթ և ցասկոտ էր, բայց իր զուարթութիւնը կարծես վիշտ և բարկութիւն կը պարունակէր, վասնզի ջղաձգային խստութիւն մը ունէր. ցասկոտութեանցն ալ միշտ տեսակ մը մեղմ և տխուր վիճակութիւն մը կը յաջորդէր. Երբեմնակի կ'ըսէր.

— Ո՛հ, եթէ գալու ըլլար, ի՛նչ պատուական ապտակ մը պիտի տայի իրեն:

Իսկ մօրաքոյրը այնքան քիչ կը մտածէր Մարիուսի վրայ որ չէր կրնար մեծ սէր մը ունենալ անոր նկատմամբ:

Մարիուս ոչ ալ ինչ էր իր առջեւ եթէ ոչ սեւ և անյայտ չքանկար մը, և վերջապէս ա՛լ սկսած էր ոչ այնքան զբաղիլ անով որքան կը զբաղէր իր կատուին կամ թութակին հետ զոր հաւանական է թէ ունէր:

Պ. Ժիլնօրմանին թաղուն վիշտը ա՛լ աւելի բուռն կ'երեւար, վասնզի բոլորովին իր սրտին մէջ կը պա-

նէր զայն և ամենեւին չէր յայտնէր:

Իր վիշտը կը նմանէր այն նորահնար փուռերուն որոնք իրենց մուխը կ'այրեն:

Երբեմն չարադէպ բարեսէրներ Մարիուսի վրայ կը խօսէին անոր հետ և կը հարցնէին.

— Պ. Թոռդ ի՞նչ կ'ընէ, կամ ի՞նչ եղաւ:

Ծերունի քաղքենին կը պատասխանէր հառաչելով եթէ տրտուս ըլլար, կամ թեւոցին պոնդ մը տալով եթէ ուզեր զուարթ երեւիլ. Պ. Պարոն Բօնմէրսի փաստաբանութիւն կը ծախէ չղիտեմ ո՛ւր:

Մինչդեռ ծերունին կը ցաւդր:

Մարիուս ինքն իր նկատմամբ գոհունակութիւն կը զգար:

Դժբախտութիւնը՝ ինչպէս ամէն սիրտերու նոյն պէս և Մարիուսի սրտին դառնութիւնը փարատած էր: Քաղցրութեամբ կը յիշէր Պ. Ժիլնօրմանը, բայց որոշած էր ա՛լ բան մը չընդունիլ այն մաքդէն որ «աղէկ վարուած չէր իր հօրը հետ»:

Այս էր հիմա իր առջի զայրոյթներուն մեղմ թարգմանութիւնը:

Ասկէց զատ Մարիուս գոհ էր տառապած ըլլալուն և տակաւին տառապելուն համար: Կը տառապէր իր հօրը համար:

Իր կենաց դաժանութիւնը գոհունակութիւն և հաճութիւն կուտար իրեն:

Տեսակ մը ուրախութեամբ կ'ըսէր իւրովի թէ այսպէս տառապիլը «ամենապղտիկ բան մըն էր», թէ ապաշխարհանք մըն էր այն. թէ առանց այս վշտահարութեան թերեւս ուրիշ կերպով և ետքէն պիտի պատժուէր իր հօրը և ա՛յնպիսի հօր մը նկատմամբ ամպարիշտ անտարբերութիւն մը ցուցուցած ըլլալուն համար. թէ արդարութիւնը չէր ներեր որ միայն իր հայրը վիշտ կրած ըլլայ, իսկ ինքը ոչինչ. մանաւանդ

Թէ իր աշխատութիւններն ու զրկումները ինչ էին գնդապետին դիւցազնական կեանքին հետ համեմատուելով:

Թէ վերջապէս իր հօրը մօտենալու և նմանելու միակ կերպն էր արի ըլլալ չքաւորութեան դէմ ինչպէս հայրը արի եղած էր թշնամիին դէմ և թէ զրնս գապետը անշուշտ այս արիութեան ակնարկելու զամէս խօսքով:

— Նա այս տիտղոսին արժանի վարժունք ո'նենալու է:

Մարիուս շարունակ այս խօսքերը կը կրէր չէ թէ իր կուրծքին վրայ, վասն զի գնդապետին գիրը կորսուած էր, այլ սրտին մէջ:

Մանաւանդ թէ այն օրը յորում մեծ հայրը արտաքսած էր Մարիուսը, սա ժակաւին պատանի մը, իսկ հիմա այր մըն էր:

Կը զգար իր առնութիւնը:

Կը կրկնէր թէ թշուառութիւնը օգտակար եղած էր անոր:

Երիտասարդութեան մէջ աղքատութիւնը երբ կը յաջողի չքեղ յատկութիւն մը ունի, որ է բոլոր կամքը դէպի ջանադրութիւն և բոլոր հոգին դէպի վերագոյն փափաքներ չըջել:

Նիւթական կեանքը աղքատութեան մէջ չուտով կը շերկանայ և իր սոսկումով կ'երեւայ. ահա ասոր հաօար աղքատ երիտասարդը դէպի տեսական կեանքը կը սաւառնի անմեկնելի եռանդով:

Հարուստ երիտասարդը բիւր զբօսանքներ ունի, պատուական և տմարդի զբօսանքներ, ինչպէս են ձիարշաւները, որսորդութիւնը, չուները, ծխախոտը, խաղը, լաւ բնութիւնները եւայլն... որոնք հոգիին ստորին կողմերուն զբաղումներն են ի վնաս բարձր և փափուկ կողմերուն:

Աղքատ երիտասարդը դժուարութիւն կը կրէ իր հացը ճարելու համար. կ'ուտէ հացը և ուտելէն ետք ա'լ բան մը չունի, եթէ ոչ մտախոհութիւնը:

Կ'երթայ տեսնելու այն ձրի ներկայացումները, զոր Աստուած կուտայ. կը նայի երկինքին, անջրպետին, աստղերոտն, ծաղիկներուն, մանուկներուն, մարդկութեան, որու մէջ կը տառապի, և համօրէն արարածներուն որոնց մէջ կը ճառագայթի ինք: Այնքան կը նայի մարդկութեան որ հոգին կը տեսնէ. այնքան կը նայի արարածներուն որ Արարիչը կը տեսնէ:

Կը մտախոհէ և ինքզինքը մեծ կը զգայ. դարձեալ կը մտախոհէ, և կը զգայ թէ գորովալի է: Կը դադրի ինքնամոլ վշտահար մը ըլլալէ և կ'ըլլայ կարեկից մտախոհ մը:

Սքանչելի զգացում մը կ'արտաբղխի անոր սրբօտէն, զգացում մը որ է ինքզինքը մոռնալ և ամէնուն վրայ արգահատիլ:

Երբ կը մտաբերէ այն անթիւ վայելումները զոր բնութիւնը կ'ընծայէ, առատօրէր կը պարգեւէ բաց հոգիներու և կը մերժէ փակ հոգիներու, իմացակա՞նութեամբ փարթամ այն աղքատը կը սկսի մեղքնալ արծաթով փարթամներուն:

Անոր մտքին մէջ ամէն տեսակ լոյսի մտած չափով, որտէն ամէն տեսակ ատելութիւն կը ջնջուի: Մանաւանդ միթէ դժբախտ է ան: Ո՛չ, երիտասարդի մը հէքութիւնը հէք չէ բնաւ:

Երիտասարդ ժողայ մը, ո՛վ կ'ուզէ թող ըլլայ, և որքան աղքատ ալ ըլլայ, իր քաջողութեամբը, ոյժովը, կայտառ քայլերովը, փողփողուն աչքերովը, ջերմապէս չըջաբերող արիւնովը, սեւաթոյր մազերովը, առոյգ այտերովը, վարդապեղ շուրթներովը, սպիտակ ակոսներովը, մաքուր շունչովը ծեր կայսրի

մը նախանձր կը գրգռէ միշտ: Նաեւ ամէն առտու կը սկսի իր հացը վաստկիլ, և մինչդեռ ձեռքերը հաց կը շահին, իր ողնայարը ազնուութիւն. ուղեղն ալ տեսիլքներ կը շահի:

Երբ գործը կը կատարէ, նորէն կը սկսի անպատու կերպով յափշտակուիլ. հոգեւին հիանալ, ուրախանալ, վիշտերու, խոչընդոտներու, քարայտակի, մորենիներու, երբեմն ալ տիղմին վրայ կոխելով այլ գլուխը լոյսին մէջ պահելով կ'ապրի:

Հաստատ, գուարթ, հեզ, հանդարտ, ուշադիր, ծանրաբարոյ, քիչը բաւական համարող և բարեսէր է ան և կ'օրհնէ զԱստուած իրեն տուած ըլլալուն համար այն երկու հարստութիւնը որմէ շատ հարուստներ գուրկ են, այսինքն աշխատութիւն, որու շնորհիւ ազատ կ'ապրի, և միտք, որով արժանապատուութիւն կ'ունենայ:

Մարիուս ահա այս վիճակը ունեցած էր: Բան մը չմոռնալու համար կ'ըսենք թէ Մարիուս քիչ մը չափէն աւելի իսկ հայեցողութեան կուտար իր միտքը: Այն օրը, յորում ալ սկսած էր գրեթէ ապահովապէս ճարել իր ապրուստը, կանգ առած էր հոն՝ ազգատ ըլլալը լաւ սեպելով և աշխատութեան ժամանակին մէկ մասը կ'առնէր մտքին տալու համար: Այսինքն երբեմնակի օրերով կը մտախոհէր՝ ցնորատեսի մը պէս սքանչացումի և ներքին ճառագայթումի անմոռնչ հեշտութեանց մէջ ընկղմելով եւս ուղեով:

Իր կեանքի խնդիրը որոշած էր սապէս.— կարելի եղածին չափ նուազ աշխատիլ նիւթական աշխատութեամբ՝ կարելի եղածէն աւելի աշխատելու համար անչօչափելի աշխատութեամբ, ուրիշ խօսքով ըսենք, իրական կեանքին քանի մը ժամ տալ, և մնացորդը անսահմանութեան անդունդը նետել:

Ուեէ զրկումն չկրել կարծելով չէր նշմարեր թէ այսպէս ըմբռնուած հայեցողութիւնը հուսկ յետոյ ծուլութեան ձեւերէն մէկը կ'ըլլայ. թէ կեանքի առաջնական հարկերը զսպելը բաւական սեպած էր, և թէ շատ շուտ կը հանգստանար:

Յայտնի էր թէ Մարիուսի գորեզ և վեհ բնութեանը համար անցուկ վիճակ մը կրնար ըլլալ այս, և թէ Մարիուս ճակատագրին անխուսափելի խառնակութեանց հետ առջի անգամ ընդհարելուն պէս պիտի սթափէր:

Ստոյգ է թէ Մարիուս ա'լ փաստաբան մըն էր, բայց առայժմ դատ չէր վարեր, և ոչ իսկ փաստաբանութիւն կը ծախէր, թէեւ Պ. Ժիլնօրման հակառակը կարծէր:

Ինքզինքը մտախոհութեան տալուն համար դատաստաններէ հեռու կեցած էր. փաստաբաններու հետ տեսնուիլ, արգարութեան պալատը յաճախել, դատեր փնտել, ձանձրալի բան. ինչո՞ւ կրէր այս ձանձրոյթը:

Արհեստը փոխելու պատճառ մը չէր տեսներ բնաւ: Այն աննշան գրավաճառները վերջապէս ապահով գործ մը կուտային իրեն, նուազ աշխատութիւն պահանջող գործ մը, որ ինչպէս բացատրեցինք արդէն, կը բաւէր Մարիուսին:

Փրավաճառներէն մէկը որոնց համար կ'աշխատէր Մարիուս, կարծեմ Պ. Մաթիմէլ գրավաճառը առաջարկած էր Մարիուսին իր տունը առնել զինքը, լաւ բնակարան մը տալ, կանոնաւոր գործ մը հայթայթել և տարին հազար հինգ հարիւր ֆրանք վճարել իրեն:

Հանգստաբար բնակիլ, տարին հազար հինգ հարիւր ֆրանք շահիլ, անշուշտ գէշ բան չէր:

Բայց իր ազատութենէն զրկուիլ, վարձառու մը,

ամսականով ծառայող տեսակ մը գրագէտ ըլլալ, մի-
թէ կարելի՞ ըսն էր այս:

Մարիուս կը մտածէր թէ առաջարկութիւնը ըն-
դունելովը իր վիճակը լաւագոյն ու միանգամայն յո-
ւեգոյն կ'ըլլար, բարեկեցութիւն կը շահէր, և ար-
ժանապատուութիւն կը կորսնցնէր, անթերի և գե-
ղեցիկ դժբախտութեան մը տգեղ և ծաղրելի նեղու-
թեան մը փոխուելուն, կամ թէ կոյրին միականի
գառնալուն նման ըսն մը պիտի ըլլար Մարիուսի
վիճակը՝ այն գրավտճառին առաջարկը ընդունելով,
ուստի մերժեց:

Մարիուս առանձնակի կ'ապրէր:

Ամէն բանէ դուրս մնալու ճաշակը ունենալուն,
նաեւ սաստկապէս խրտչած ըլլալուն համար որոշա-
պէս միացած չէր այն խումբին հետ, որու կը նա-
խագահէր Անժօլրա:

Թէ՛ Մարիուս և թէ՛ այն խումբին անդամները
մէկգլուխու հետ իբր լաւ ընկեր կը տեսնուէին. ի պա-
հանջել հարկի ամէն կերպով իրարու օգնելու պատ-
րաստ էին:

Բայց ահա այսքան էր իրայն անոնց յարաբերու-
թիւնը:

Մարիուս երկու բարեկամ ունէր. մէկը երիտա-
սարդ մը որ Գուրֆէյրագն էր, միւսը ծեր մը որ Պ.
Մապէօֆն էր:

Ծերին կը միտէր աւելի. վասնզի նախ անոր կը
պարտէր իր կրած ներքին յեղափոխութիւնը. նաեւ
անոր շնորհիւ ճանչցած և սիրած էր իր հայրը. —
Ան բացաւ աչքս, կ'ըսէր Մարիուս:

Ստոյգ է թէ այս եկեղեցականը վճռողական փո-
փոխութիւն մը տուած էր Մարիուսին:

Այլ սակայն այս պարագայի մէջ Պ. Մապէօֆ ոչ
այլ ինչ եղած էր թէ ոչ Նախախնամութեան հան-

դարտ և անտարբեր դործակալը: Պատահաբար և յան-
գէտս լոյս տուած էր Մարիուսին՝ ճրագի մը պէս զօր
մէկը կը բերէ:

Պ. Մապէօֆ ճրագը եղած էր և ոչ թէ ճրագը
բերողը:

Իսկ Մարիուսի ներքին և քաղաքական յեղափո-
խութեան ակնարկելով կ'ըսենք թէ Պ. Մապէօֆ բո-
լորովին անկարող պը այս յեղաշրջումը հասկնալու,
ուզելու և կառավարելու:

Անօգուտ չենք համարիր քանի մը բան ըսել Պ.
Մապէօֆի վրայ, վասնզի եաքէն դարձեալ պիտի տես-
նուինք անոր հետ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Դ.

Պ. Մ Ա Պ Է Օ Յ

Այն օրը ուր Պ. Մապէօֆ Մարիուսին կ'ըսէր. — Անշուշտ կը հաւանիմ քաղաքական կարծիքները, իր մտքին բուն վիճակը կը յայտնէր:

Ամէն քաղաքական կարծիքներուն նկատմամբ անտարբեր էր Պ. Մապէօֆ և անհանգարտութիւն մը չկրեւու համար անխտիր կը հաւնէր այն կարծիքներուն ամէնն ալ, ինչպէս Յոյները կը հաւնէին կատաղունհինները(*) զանոնք «գեղանի, բարի, սիրուն և էօմէնիտ» անուանելով:

Պ. Մապէօֆի քաղաքական կարծիքն էր եռանդագին սիրել տունկերը, մանաւանդ գիրքերը: Ամէն մարդու պէս ան ալ ահաճ մասնիկ մը ունէր, առանց որոյ կարելի չէր ապրիլ այն, ժամանակները. բայց ոչ արքայական, ոչ պօնաբարդական, ոչ սահմանադրական, ոչ օրէնական և ոչ ալ անիշխական, այլ հին գրքերու վաճառական էր:

(*) Les furies.

Չէր հասկնար թէ ինչո՞ւ մարդիկ զիրար ատելու կը զբաղէին խել մը զրաբանութեանց նկատմամբ, ինչպէս են Սահմանադրութիւն, Հանրիշխանութիւն, Հարազատութիւն. Միապետութիւն Հանրապետութիւն եւայլն, քանի որ այս աշխարհի մէջ ամէն տեսակ մամուլներ, խոտեր և թուփեր կան որոնց կըրնային նայիլ, և մեծահատոր ու փոքրահատոր գիրքերու դէզեր զոր կրնային թղթատել:

Անօգուտ ըլլալէ սաստիկ կը զգուշանար. գիրք ունենալովը կարգալէ չէր արգիլուեր. բուսագէտ ըլլալովը պարտիզպան ըլլալէ չէր արգիլուեր:

Բօնմէրսի հետ ծանօթութիւն ըրած ժամանակ, իր և գնդապետին մէջ համակրութիւն մը կար. այսինքն ինչ որ գնդապետը ծաղիկներուն նկատմամբ, ինքն ալ պտուղգերոնն նկատմամբ կ'ընէր:

Պ. Մապէօֆ յաջողած էր սերմանելով տանձեր արտաբերել, որոնք Սէն Ժէրմէնի տանձերուն պէս քաղցրահամ էին. կ'երեւայ թէ Պ. Մապէօֆի տընկային խառնումներուն մէջէն ծնունդ առած է հոկտեմբերի միքապէլ, ըսուած դեղին և կլոր սալորը, որ հիմա երեւելի է և որ ամառնային միքապէլէն ոչ նուազ անուշահոտ է:

Եկեղեցի կ'երթար հեզ քան թէ ջերմեռանդ մը ըլլալուն և մարդերու երեսը սիրելուն այլ անոնց ազմուկը ատելուն համար, վասնզի միայն եկեղեցիին մէջ կը հաւաքուէին և կը լռէին մարդիկ:

Զգալով թէ պէտք էր բան մը ըլլալ Պետութեան մէջ եկեղեցականի պաշտօնը ընտրած էր:

Սակայն երբեք յաջողած չէր կրն մը կակաչի, օոխի մը չափ կամ մարդ մը էլզէվիրի(*) չափ սիրե-

(*) Էլզէվիր կ'անուանուի ԺՅոդ դարու մէջ օրպուտ գիրք, եին մասնաւոր:

լու: Երկար ժամանակէ ի վեր վաթսուն տարեկան հասակը մտած էր երբ որ մը հարցունեցաւ անոր. — Միթէ բնաւ ամուսնացած չե՞ս: — Մոռցայ, պատասխանեց Մապէօֆ: Մերթ ընդ մերթ: Ո՛հ, եթէ հարուստ ըլլայի, կ'ըսէր, — և ո՞վ է այն որ ըսած չըլլայ այս խօսքը: — չէ թէ Պ. Ժիլնօրմանին պէս ակնոցովը ազուրուկ աղջիկի մը նայելով այլ հին մատենի մը վրայ հիանալով կը յայտնէր իր այն փափքը:

Մինակ կ'ապրէր պառաւ սպասուհիի մը հետ: Քիչ մը ցաւոտ էին ձեռքերը, և երբ կը քնանար, իր անկողնի սաւաններու ծալքերուն մէջ կը կծկծուէին մատերը որոնք յօգացաւի պատճառաւ չէին շարժեր: «Ճիշտ տէգ անվիրօն ար Գոթըրէց» անունով գիրք մը չինած հրատարակած էր գունաւոր պատկերներով. բաւական յարգի էր այս գիրքը որ պղնձեայ կաղապարներ ունէր և զոր ինք կը վաճառէր:

Օրը երկու կամ երեք գնորդ Մէգիէրի փողոցը կուգային անոր դուռը զարնելու և գիրք գնելու համար: Տարին երկու հազար ֆրանք կ'առնէր այն գիրքերու վաճառումէն. ահա այս էր անոր ամբողջ հարստութիւնը:

Թէեւ աղքատ էր, բայց համբերութեան, զըրկուններու և ժամանակին շնորհիւն ամէն տեսակ հազուագիւտ օրինակներու թանկագին ժողովածոյ մը կազմելու տաղանդը ունեցած էր:

Երբ որ դուրս ելլէր, միշտ գիրք մը կ'առնէր թելին տակ. և շատ անգամ երկու գիրքով առնէ կը գառնար:

Գետնայարկի սենեակներուն մէջ, որոնք պղտիկ պարտէզա մը հետ անոր բնակարանը կը կազմէին, իբր զարդ միմիայն չըջանակներու մէջ առնուած բոյսերու ժողովածոներ և հին վարպետներու քանդակ-

ներ կային: Թուր կամ հրացան մը տեսած ժամանակ կ'ահարեկէր: Կեանքին մէջ բնաւ մօտեցած չէր թընդանօթի և ոչ իսկ էնվալիտի մէջ: Ստամոքսը բաւական յաջողակ էր, ժողովրդապետ եղբայր մը ունէր, մազերը բոլորովին սպիտակ էին, ա՛լ ակոյ չունէր ո՛չ բերնին և ոչ ալ մոքին մէջ, մարմնովին կը դողար: Բիզարտեանի մը պէս կը խօսէր, մանկաբար կը խնդար, չուտով մը կը վախնար և չեր ոչխարի մը կերպարանքը ունէր: Չմոռնանք ըսել նաեւ թէ կենդանի մարդերու մէջ ամենեւին բարեկամութիւն կամ, յարաբերութիւն չունէր բացի Րօյօլ անուն մարդէ մը որ Սէն Ժագի դրան քով հին գրավաճառ մըն էր: Պ. Մապէօֆի երազն էր լեզակը Ֆրանսայի մէջ բնակորել:

Անոր սպասուհին նոյնպէս անմեղներու մէկ տեսակն էր: Խեղճ բարեմիտ պառաւը կոյս էր: Իր կատուն՝ Թօթօ՝ Սիքսթինի մատուռն մէջ թերեւս կարենամ Ալլէկրիի «տէր ողորմեա»ն միաւել, անոր սըրբօտին տիրած էր և կը բաւէր այն սրտի պարունակած կիրքերուն: Այս պաստճիին երազներուն և ոչ մէկը կրցած էր մինչեւ մարդս տարածուիլ: Նա բնաւ կըրցած չէր կատուէն անցնիլ: Պեխեր ունէր կատուին պէս: Իր փառքն էին իր սպիտակ գնտակները որոնք միշտ ճերմակ էին: Կիրակի օրեր պատարագէն ետք ժամանակը կ'անցնէր իր ճերմակեղէնները արկղին մէջ համբելով, նաեւ անկողնին վրայ բոպայի գիպակներ տարածելով զոր կը գնէր և զոր բնաւ կարել չէր տար: Կարդալ գիտէր: Պ. Մապէօֆ Բլիւթարդ խաթուն մականունը տուած էր անոր:

Պ. Մապէօֆ հաւնած էր Մարիուսին, վասնզի Մարիուս, երիտասարդ և հեղաբարոյ ըլլալով Պ. Մապէօֆի ձերութեան տաքութիւն կուտար առանց վախցնելու անոր վեհերոտութիւնը: Երիտասարդու-

Թիւնը հեղութեան հետ ծերերու նկատմամբ ունի այն ազդեցութիւնը զոր առանց հովի արեւը կ'ունենայ: Երբ Մարիուս լիուլի կը համակուէր ռազմական փառքով, Թնդանթօ վառօդով, զօրական քայլերով, հակաքայլերով և այն ամէն զարմանալի պատերազմներով որոնց մէջ իր հայրը սուրի ա'յնքան մեծ վէրքեր տուած և առած էր, Պ. Մապէօֆին հետ տեսնուելու կ'երթար, և Պ. Մապէօֆ Մարիուսի հետ այն զիւցազնին վրայ կը խօսէր ծաղիկներու տեսութեամբ նկատելով գնդապետը:

1830ի միջոցներուն Մապէօֆին ժողովրդապետ եղբայրը մեռած էր, և գրեթէ անմիջապէս, գիշերային մուկը տիրելու նման, ամէն հորիզոն մթահաւած էր Պ. Մապէօֆի համար: Նօտար մը սնանկանալով անկէ տասը հազար ֆրանքի գումար մը կորդեց. այս էր միայն Պ. Մապէօֆի ունեցած բոլոր գումարը որ եղբորը ժառանգութեամբը և իր սեփական ինչքովը բաղկացած էր: Յուլիսի յեղափոխութիւնը գրավաճառութեան առուտուրը տագնապի ենթարկեց. Նեղութեան ժամանակ չծախուած իրերուն առաջինն է Ֆլէօրը: «Ֆլէօր տէզ անվիրօն տը Գօթըրէց»ը ծախուելէ դադրեցաւ բոլորովին: Շաբաթներ անցան առանց գնորդ մը գալու: Մերթ ընդ մերթ երբ դրան պզտիկ զանգակը կը հնչէր, Պ. Մապէօֆ կարծելով թէ եկողը գնորդ մըն է, կը սարսուար.— Պարո'ն, կ'ըսէր Բլիւթարգ խաթունը տրամապէս, ջրկիրն է եկողը: Երկար չընենք, Պ. Մապէօֆ օր մը Մէզիէրի գոհնէն ելաւ, եկեղեցականութենէ հրաժարեցաւ, Սէն Սիւրլիս եկեղեցիին հրաժեշտ տուաւ, ծախեց իր չէ թէ գիրքերուն՝ այլ կաղապարներուն մէկ մասը որոնք ամէնէնյաւելի աչքէն ելած էին, և Մօնթարնասի պուլվարին վրայ պզտիկ տուն մը բռնեց, ուր սակայն երեք ամիս բնակեցաւ միայն եր-

կու պատճառով. նախ՝ վասնզի գետնայարկի և պարտէզին վարձքը երեք հարիւր ֆրանք էր, մինչդեռ ինք երկու հարիւր ֆրանքէն աւելի վարձ տալու չէր համարձակեր. երկրորդ՝ Ֆաթու նշանարանին մօտ ըլլալով՝ պարպուող առըճանակի ձայները կը լսէր, որոնք անտանելի էին իրեն:

Իր Ֆլէօրը, պղնձեայ կաղապարները, բոյսերու ժողովածոները, թղթակալները և գիրքը առաւ տարաւ, և Սալբէթրիէրի քով Աւստերլիցի գիւղը տեսակ մը տնակի մէջ բնակեցաւ, ուր՝ տարին յիսուն թալէր վարձք տալով՝ երեք սենեակ, ցանկափակ պարտէզ մը և հոր մը ունէր: Այս տնափոխութեան պարտէզ մը և հոր մը ունէր, Այս տնափոխութեան առթիւ իր գրեթէ բոլոր կարասիները վաճառեց, Այս նոր տունը մտած օրը պարոն Մապէօֆ շատ զուարթ էր, և նոյնիսկ ինք գամեց բեւեռները՝ քանդակները և բոյսերու ժողովածոները կախելու համար, ապա մինչեւ իրիկուն պարտէզը պեղեց և իրիկունը տեսնելով թէ Բլիւթարգ խաթունը տխուր կ'երեւէր և կը մտածէր, անոր ուօին զարկաւ, և ժպտելով ըսաւ.

— Պա', լեղակը ունինք:

Միայն երկու այցելու, այսինքն Սէն Ժագի դրան գրավաճառը և Մարիուս Թոյտուութիւն ունէին անոր հետ տեսնուելու Աւստերլիցի տնակին մէջ, աղմկալի անուն որ ամէն ինչ ըսած ըլլալու համար կ'ըսենք թէ բաւական անախորժ էր Պ. Մապէօֆի:

Սակայն, ինչպէս քիչ մը առաջ յայտնեցինք, կեանքի իրերը յամբարար թափ կ'անցնին այն ուղեղներէ որոնք իմաստութեան մը կամ յիմարութեան մը, և կամ՝ ինչպէս շատ անգամ կը պատահի երկուքին մէջն ալ միանգամայն բնկղմած են: Այս ուղեղներուն սեփական ճակատագիրը իրենցմէ հեռու է: Իմաստութեան կամ յիմարութեան և կամ երկուքին

ալ ուղեղի մը մէջ ամփոփուելէն կը հետեւի կրաւորութիւն որ՝ եթէ տրամախոհութեան վրայ հիմնուած ըլլայ՝ կրնայ փրկիստփայութեան նմանիլ։ Մարդս կը ծնուի, կ'իջնէ, կը սահի, կը փրի իսկ՝ առանց լաւ մը նշմարելու իր այս փրկումը։ Ստոյգ է թէ միշտ կ'ուշաբերի հոռակ յետոյ, բայց ուշ կ'ուշաբերի։ Մինչդեռ այս է իրերու վիճակը՝ կարծես թէ չէղոք կը մնանք այն խաղին նկատմամբ որ կը խաղցուի մեր երանութեան մէջ։ Վաստկուելու կամ կորսուելու համար խաղի դրուած շահը մենք ենք. այլ եկուր տես որ անտարբերութեամբ կը նայինք բարօրիքն։

Մինչդեռ Պ. Մապէօֆի բոլորտիքը այս մթութիւնը կը տարածուէր, և անոր ամէն յոյսերը միառմի աներեւոյթ կ'ըլլային, ան ահա այսպէս զուարթ մնացած էր՝ քիչ մը տղայաբար այլ շատ սաստկապէս։ Իր մտքին սովորութիւնները կ'ընդհանր ժամացոյցի մը երթեւեկութիւնը ունէին։ Միտքը իբր ժամացոյց երբ պատրանքով մը կը լարուէր, երկար ժամանակ, նաեւ պատրանքը աներեւոյթ ըլլալէն ետքը կը բանէր։ Ժամացոյց մը յանկարծ չդադրիր ճիշդ այն պահուն ուր բանալին կորսուի։

Պ. Մապէօֆ անմեղ զբօսանքների ունէր։ Դիւրագին և անակնկալ էին այս զբօսանքները, զոր ամենափոքր գիպուած մը կը հայթայթէր։ Օր մը Բիւթարգ խաթունը սենեակին մէկ կողմը քաշուած՝ վէպ մը կը կարդար։ Բարձրաձայն կը կարդար, կարծելով թէ այսպէս աւելի աղէկ կը հասկնար։ Ով որ բարձր կ'ընթեռնու, իր ընթերցումը ինքնիրեն կը հաստատէ։ Կան մարդիկ որոնք բարձր ձայնով կը կարդան և որոնք այնպէս կ'երեւան թէ իրենց կարդացածը իրովի կը հաստատեն իրենց պատուոյն վրայ երգում ընելով։ Բիւթարգ խաթունը ահա այս աղղուութեամբ կը կարդար ձեռքը բռնած վէպը։ Պ. Մապէօֆ

ընթերցումը կը լսէր առանց ուշ դնելու։ Բիւթարգ խաթունը ընթերցումը շարունակելով հասաւ հետեւեալ տողին։ Խօսքը վիշապազօրներու սպայի մը և գեղունիի մը վրայ էր։

«... Գեղունին դէմքը ծոց, և վիշապ...»։ Հոս ընթերցումը ընդմիջեց՝ ակնոցը սրբելու համար։

— Պուտտա և Տրահօն (վիշապ), կրկնեց Պ. Մապէօֆ կէս ձայնով։ Այո՛, իրաւ է, վիշապ մը կար որ իր խոռոչին մէջէն բոցեր կ'արձակեր բերնովը և երկինքը կ'այրէր։ Արդէն բազմաթիւ աստղեր հրդեհուած էին այս հրէշէն որ նաեւ վագրի մագիլներ ունէր։ Պուտտա անոր խոռոչը գնաց և յաջողեցաւ հաւատքի բերելու վիշապը։ Լաւ գիրք մըն է կարդացած գիրքդ, Բիւթարգ խաթուն։ Ասկէ աւելի գեղեցիկ աւանդութիւն չկայ։

Եւ Պարոէ Մապէօֆ հեշտալի մտախոհութեան մը մէջ ինկաւ։

4 | 11 | 10 | 6.

ԱՂԲԱՏՈՒԹԻՒՆԸ ԼԱՒ ԴՐԱՑԻ Է ԹՇՈՒԱՌՈՒԹԵԱՆ

Մարիուս կ'ախորժէր այս պարզմիտ ծերէն որ յամրապէս չքաւորութեան ճիրաններուն մատնուիլը կը տեսներ և որ կը սկսէր կամաց կամաց զարմանալ սակայն առանց տակաւին տրտմելու։ Մարիուս Գուրֆէյրագին կը հանգիպէր, բայց Պ. Մապէօֆը կը փնտռէր։ Կը փնտռէր, այլ խիստ քիչ անգամ, ամիսը առառաւելն մէկ կամ երկու անգամ։

Մարիուսի զբօսանքն էր ժախերով առանձին ման գալ արտաքին պոռվարներուն վրայ, կամ Շան տը

Մարսի և կամ Լիւքսանպուրկի ամէնէն մարդաշատ ծառուղիներուն մէջ: Օրուան կէսը կ'անցնէր պարտիզպանը մը ս սրտէջը, աղցանի ածուները, աղբանոցին մէջի հաւերը և ճօրիայի (ջգաբաշխական մեքենայ) անխը դարձնող երիվարին նայելով: Անցորդները զարմանքով կը նայէին Մարիուսին, և ոմանց ալ անոր հագուստը կասկածելի, և կերպարանքը սոսկալի կ'երեւար: Սակայն Մարիուս ոչ այլ ինչ էր, թէ ոչ աղքատ երիտասարդ մը որ կը մտախոհէր առանց առարկայի:

Անգամ մը այսպէս առանձնակի ման գալու ժամուն գտած էր Կօրպոյի խարխուլ տունը, և առանձնութենէն⁹ ու աժնութենէն հրապուրուելով հոն փոխադրած էր բնակութիւնը: Այս տունին մէջ Պ. Մարթոս անունով կը ճանչցուէր ինք:

Հին զօրապետներէ կամ իր հօրը վաղեմի ընկեր-
ներէն ոմանք երբ ճանչցան զինքը, հրաւիրեցին որ
գայ տեսութիւն ընէ իոնեց հետ: Մարիուս մերժան
չէր հրաւէրը: Հօրը վրայ խօսելու առիթ մըն էր այս:
Հետեւաբար ատեն ատեն Բաթօլ կոմսին, Պէլլավէօնը
զօրապետին, Ֆրիւրիօն զօրապետին տունը, նաեւ էն-
վալիտ կ'երթար: Այս անձերու տուներուն մէջ եր-
բեմն կը նուագեն, երբեմն ալ կը պարեն: Մարիուս
այսպիսի հանդիսաւոր գիշերներ նոր թիկնոցը կը
հագնէր: Բայց եթէ ամենաստատիկ ցուրտ ըլլար, ոչ
երեկոյթներու և ոչ ալ պարահանդէսներու կ'երթար,
վասնզի անկառքի ստակ չէր կրնար վճարել, ու միան-
գամայն կ'ուզէր հայելիի պէս մաքուր կօշիկներով
հասնիլ:

Երբեմն կ'ըսէր առանց դառնութեան. — Մարդիկ այսպէս են. երբ ակումբի մը սրահը կը մտնես, հոգիէ եթէ վրագ գլուխդ ցեխոտ է, բաւական է որ մուճակներդ մաքուր ըլլան: Մարդիկ լաւ բնգունելու

Թիւն մը ընելու համար քեզմէ անստգտանելի բան
մը կը պահանջեն միայն որ է, միթէ խի՞ղճդ, ոչ,
այլ կօչիկներդ :

Սրտի կիրքերէն զատ միւս ամէն կիրքերը մտա-
խոհութեան մէջ կը ցրուին: Մարիուսի քաղաքական
տենդերը մտախոհութեան մէջ անհետ եղած էին, ան-
հետում որու նպաստած էր 1830ի յեղափոխութիւնը՝
Մարիուսը գոհ ընելով և հանդարտեցնելով: Մարիու-
սի զգացումները՝ բարկութիւններէն զատ միեւնոյնը
մնացեր էին: Միեւնոյն կարծիքները ունէր, միայն
թէ ասոնք հիմա մեղմուած էին, Շիտակը ըսելով,
ա՛յ մասնաւորապէս կարծեքներ չունէր. համակրու-
թիւններ էին ունեցածը: Ո՞րն էր անոր կուսակցու-
թիւնը.— Մարգկութեան կուսակցութիւնը: Մարգ-
կութեան մէջ Ֆրանսան կ'ընտրէր. ա.գին մէջ ժողո-
վուրդը կ'ընտրէր. ժողովուրդին մէջն ալ կ'ինը կ'ընտ-
րէր: Ամէնէն պւելի կնոջ վրայ կը ծաւալէր իր ար-
գահառանքը: Կիմա տեսիլ մը իրողութենէ մը, բա-
նահիւս մը դիւցազնէ մը վեր կը դասէր, և աւելի կը
սքանչանար Յոբին նման գրքի մը քան թէ Մարէն-
կոյի նման դէպքի մը վրայ: Մանաւանդ թէ ամբողջ
օր մտախոհելէն ետք՝ իրիկունները երբ պուլվարէն
ետ կը դառնար և երբ ծառերուն ոստերուն մէջէն
անյատակ անջրպետը, անանուն նշոյլները, վիհը,
մթութիւնը, գաղանիքը կը նշմարէր, շատ պղտիկ
կ'երեւար անոր ինչ որ լուկ մարգկային էր:

Կեանքի և մարդկային փրկսփայտութեան ճշմարիտ կողմը ա՛յլ հասկցած ըլլալ կը կարծէր և թերեւս իրօք հասկցած էր, և ալ գրեթէ միմիայն զէպի երկինք կը նայէր. երկինք որու միայն կրնայ նայիլ ճշմարտութիւնն իր անդունդին յատակէն:

Բայց և այնպէս Մարիուս ապագային նկատմամբ
չառ զիտաւորութիւններ, կարգադրութիւններ, չէն-

քեր, նպատակներ կը պատրաստէր մտքովը: Աչք մը՝ այս մտախոհութեան վիճակին մէջ եթէ Մարիուսին ներսը նայելու ըլլար, անոր հոգիին մաքրութենէն պիտի չլանար: Իբրոք եթէ մեր մարմնեղէն աչքերուն ներքի ըլլար տեսնել ուրիշին խիղճը, չառ աւելի ստնագայէս պիտի կրնայինք դատել մարդս՝ մեր դատողութեան աւելի հիմ քննելով ինչ որ կը մտածէ ան: Մտածումը կամք ունի, այլ մտախոհութիւնը չունի: Մտախոհութիւնը՝ որ ինքնակամ է բոլորովին նաեւ հսկայականին և տեսլականին մէջ մեր մտքին պատկեմը կ'առնէ և կը պահէ: Ոչինչ կրնայ այնքան ուղղապէս և այնքան անկեղծօրէն ելլել մեր հոգիին խորքէն որքան կ'ելլեն և դէպի ճակատագրեն չքեղութիւնները կը սաւառնին մեր անխորհուրդ և տարապայման փափաքողները: Ամէն մէկ մարդուն ճշմարիտ բնութեան իրենք ալ աւելի այս վերին փափաքողներու մէջ գտնել, քան թէ բաղադրուած, տրամախոհութեան մաղէն անցած և համակարգ տեսիլներու մէջ: Ամէն բանէ աւելի մեր ցնորները կը նմանին մեզ: Իւրաքանչիւր ոք իր բնութեան համեմատ անձանօթին և անհնարին վրայ կը մտախոհէ: Մարիուսի ծառայող պառաւը 1831ին միջոցները ըսաւ անոր թէ պիտի արտաքսուէիր իր գրացիները, այսինքն Ժօնտրէթի թշուառ ընտանիքը: Մարիուս որ գրեթէ իր բոլոր օրերը դուրսը կ'անցընէր, հազիւ հազ գիտէր գրացի ունենալը:

— Ինչո՞ւ պիտի արտաքսուին, հարցուց Մարիուս:

— Վասնզի չեն վճարեր իրենց սենեակին վարձքը. վեց ամսուան վարձք կը պարտաւորին:

— Ո՞րքան է այդ պարտքը:

Մարիուս գզրոցի մը մէջ երեսուն ֆրանք ունէր պահուելի:

— Ահա քեզ քսանըհինգ ֆրանք, ըսաւ պառաւին: Վճարէ այս խեղճ աղքատներուն պարտքը, հի՛ւ գֆրանքն ալ իրենց տոբը, և մի՛ ըսեր թէ ես եմ տուողը:

Գ Լ Ո Ի Խ Զ.

ՅԱՋՈՐԳԸ

Դիպուածը ուղեց որ պահպանութեան համար Բարիզ գայ այն զօրագունդը որու մէջն էր տեղակալ Թէօֆիլ: Այս առթիւ մօրաքոյր Ժիլնօրման երկրորդ գաղափար մը ունեցաւ: Նախ անգամ մը երեւակայած էր Թէօֆիլին տալ Մարիուսի ամէն վարձունքը. երկրորդ գաղափարը եղաւ դաւադրել Թէօֆիլը Մարիուսին յաջորդը ընելու համար:

Ոեւէ պարագայի մէջ անպատրաստ չգտնուելու համար և մանաւանդ ենթադրելով թէ մեծ հայրը տունին մէջ երիտասարդական երեսի մը հարկաւորութիւն կ'ունենայ, ըստ որում այս արշալուսային ճառագայթները երբեմն քաղցր են աւերակներու, օրիորդ Ժիլնօրման կարեւոր սեպած էր ուրիշ Մարիուս մը գտնել: Լաւ, ըսաւ մտապէս օրիորդը, պարզ վրիպակ մըն է այս որ գիրքերու մէջ կը տեսնուի. Մարիուսը կարգա՛ Թէօֆիլ:

Թոռան որդի մը գրեթէ թոռ ըսել է. երբ փաստաբանը կը պակսի, նիզակաւոր մը կ'առնուի տեղը:

Առտու մը երբ Գ. Ժիլնօրման «Գօթիտիէն» լըրագրիկն նման բան մը կը կարդար, աղջիկը ներս մտաւ, և իր ամենահեղ ձայնովը ըսաւ, վասնզի իր սիրականին վրայ էր խնդիրը:

— Հայր իմ, այս առաւօտ Թէօֆիլ պիտի գայ իր յարգանաց հաւատարմքը ձեզ մատուցանելու համար:

— Ո՞վ է այդ Թէօֆիլ ըսածդ:

— Ձեր թոռնորդին:

— Ա՛հ, աղաղակեց մեծ հայրը:

Ապա սկսաւ կարգալ, ա՛լ չմտածեց թոռան տղուն

վրայ որ սանկ կամ նանկ թէօտիւլ մըն էր, և պահ մը ետք վէսութիւն մը եկաւ վրան, ինչպէս որ ստէպ կը պատահէր այս: Այն «թերթը» զոր կը կարդար և որ աւելորդ է ըսել թէ արքայական էր, առանց ոեւէ մարդավարական գիտողութիւն մը ընելու կը ծանուցանէր թէ հետեւեալ օրը տեղի պիտի ունենար այն պզտիկ դէպքերէն մէկը որոնք այն ժամանակի Բաբելոն օրական դէպքերն էին: — Թէ իրաւագիտական և բժշկական դպրոցներու աշակերտները կէսօրին Բանթօնի հրապարակը պիտի հաւաքուէին, — խորհրդակցելու համար: — Խնդիրը ներկայ ժամանակի խընդիրներէն մէկն էր, որ երկու մասի կը բաժնուէր: մէկը ազգային պահակներու պատերազմական անօթներու խնդիրն էր: միւսն ալ վէճ մը որ պատերազմի պաշտօնէին և «քաղաքացի մարտիկներու» մէջ ծագած էր Լուվրի բակը դրուած թնդանօթներու նըկառմամբ: Ուսանողները այս մասին պիտի «խորհրդակցէին»:

Այս դէպքը լիովին կը բաւէր Պ. Ժիլնօրմանի գայրոյթը գրգռելու համար:

Միտքը բերաւ Մարիուսը որ ուսանող էր, և որ հաւանական էր թէ ուրիշներուն պէս «կէսօրին Բանթօնի հրապարակը պիտի երթար խորհրդակցելու համար»:

Մինչդեռ այս ցաւալի մտածումին մէջն էր, Թէօտիւլ տեղակալը եկաւ՝ քաղքենիի հազուստով, — վարպետութիւն մըն էր այսպէս հազուիլը, — և զգուշացէս ներս մտաւ օրիորդ Ժիլնօրմանի հետ: Նիզակաւորը իրովի տրամաբանած էր սապէս. ծեր տխրուիտք բոլոր հարստութիւնը ցկեանս եկամուտի փոխած չէ: Ասոր փոխարէն ատեն ատեն Բէքինցիի կերպարանք տանելով ծպտիլը մեծ զոհողութիւն մը չէ:

Օրիորդ Ժիլնօրման բարձր ձայնով մը ըսաւ հօրը.

— Ձեր թոռնորդին, Թէօտիւլն է:

Եւ տեղակալին ալ կամաց մը ըսաւ.

— Հաւանութիւն ցուցուր ամէն ըսածներուն:

Ապա դուրս ելաւ:

Տեղակալը որ այսպիսի պատկառելի տեսակցուած թեանց քիչ սովորած էր, վեհերոտութեամբ մը, բարի լոյս, հօրեղբայր իմ, թոթովեց, և խառն բարեւ մը տաւ. այս բարեւը կէս մը ռազմական և կէս մըն ալ քաղքենիի յատուկ բարեւ մըն էր:

— Ա՛հ, դո՛ւք էք, լաւ, նստեցէք, ըսաւ մեծ հայրը:

Ջայս ըսելէն ետք բոլորովիլ մոռցաւ նիզակաւորը: Թէօտիւլ նստաւ, և Պ. Ժիլնօրման ոտք ելաւ:

Պ. Ժիլնօրման սկսաւ աջէն ձախ քայլել՝ ձեռքերը գրպաններուն մէջ դրած, բարձրաձայն խօսելով, և ցասկոտ ու նիհար մատերովը իր երկու քսակներուն մէջ գրած երկու ժամացոյցները չարչարելով:

— Խեղ մը խնլոտնե՛ր. ասո՞նք պիտի գումարուին Բանթօնի հրապարակը. վա՛յ, ձեր խելքին վայ: Դեռ երէկ կաթէ կտրուեցա՛ն. և այսօր մարդ եղեր են ստահակները: Եթէ ատոնց քիթը ճնշելու ըլլաս, կրնայ կաթ ելլել. այս սակայն վաղը կէսօրին պիտի խորհրդակցին եղեր: Ո՛ւր կ'երթանք: Ի՞նչ պիտի ըլլայ մեր վերջը: Յայտնի է թէ դէպ անդունդ կ'երթանք: Քաղաքացիներու թնդանօթնե՛ր, քաղաքացիներու թնդանօթներուն վրայ խորհրդակցի՛լ. ազգային պահակներու փութերուն վրայ հրապարակը երթալ և զրաբանե՛լ, ի՞նչ տեսակ մարդերու հետ պիտի գտնուին հոն: Աստուած վկայ, ո՛վ որ կ'ուզէ, պատրաստ եմ գրաւ զնելու հետը թէ հոն վաղեմի վերապարտներ և ազատուած գաղապարտեալներ պիտի գտնուին միայն: Գարնօ, ուր կ'ուզես որ երթամ, մատնիչ, կ'ըսէր. — Ո՛ւր որ կ'ուզես, աւանակ, կը պատասխանէր Ֆուլէ: Ահա այսպիսի մարդեր են հանրապետականները:

— Իրաւ է, ըսաւ Թէօտիւլ:

Պ. Ժիլնորման գլուխը կէս մը դարձուց, տեսաւ Թէօտիւլ և չարունակեց.

— Երբ կը մտածեմ թէ սա անզգամը գարպօնաբութեան անդամ ըլլալու սրիկայութիւնը ըրաւ: Ինչո՞ւ ելար գացիր տունէս: Հանրապետական ըլլալու համար, հա՞...: Նախ ժողովուրդը չուզեր քու հանաքապետութիւնդ, ամենեւին չուզեր, ան գիտէ թէ միշտ թագաւորներ եղած են և պիտի ըլլան միշտ: Այլանդակութիւն ալանդակութեանց, որու վրայ մարդ որքան ալ սոսկայ, քիչ է: Հայր Տիւչէնի սիրահարի՛լ, Կիյոթինին սիրապէս նայի՛լ, 93ի պատըշգամին ներքեւ տաղերգել, և փանդիւզարնի՛լ, այդ երիտասարդները այնքան ապուշ են որ չիտակը քննելու կուգայ իրենց վրայ: Անմիտ մը ըլլալու համար փողօցը անցնող օդը ծծելը կը բաւէ: Տասներիններորդ դարը թոյն է: Որ սրիկային հանդիպիս, կը տեսնես որ նոխազի մօրուքին պէս մօրուք մը ձգած է, ինքզինքը մարդու մը տեղ դրած է և իր ծեր ծընողաց վրայ կը ծածաղի: Հանրապետական է եղեր, վիպակոն է եղեր: Ասկէ տարի մը առաջ Էրնանիի մէջ տեսած էինք ատիկայ: Եւ չըսե՞ս ինձ թէ ինչ բան է այդ Էրնանին. հակադրութիւններ, պօզումներ, որոնք և ոչ իսկ ֆրանսերէն գրուած են: Այս չէր բաւեր, և ահա հիմակ ալ Լուվրի բակը թնդանօթներ ունին եղեր: Ահա ասոն են արդի ժամանակի աւազակութիւնները:

— Իրաւունք ունիք, հօրեղբայր, ըսաւ Թէօտիւլ:

Պ. Ժիլնորման կրկնեց.

— Միւզէումի բակին մէջ թնդանօթներ դնել, և ինչ ընելու համար: Իսկ որոնք որ սրիկա չեն, գիտնաս որ ապուշ են: Իրենց ամէն ճիգը կը թափեն արքայալու համար. աղէկ չեն հագուիր, կիներէն կը

վախնան, պոռնիկներուն շուրջը կը դառնան մուրալու ձեւով մը որ սպասուհիներու խնդուքը կը բերէ: Մարդ կրնայ անոնց խառնաշփոթ բարբառը գործածել իրենց հին ու փուռ մուճակը նորոգելու համար. և այս ամէն անպիտան լակոտները կը յանդգնին քաղաքական կարծիքներ ունենալու: Ա՛հ, Մարիուս, ա՛հ, անզգամդ դու, հրապարակ իջնել, պօռա՛յ կանչուըռտելու համար. վիճի՛լ, քննել, միջոցներ պատրաստել: Քառսը տեսած էի, հիմա ալ տղայական վըլ-վըլուկ կը տեսնեմ: Դպրոցի աշկերտները ելլե՛ն և ազգային պահակներու վրայ խորհուրդ ընե՛ն, այս և ոչ իսկ Օժիպպըվաս և Գաթօտաշ ըսուած վայրենիներուն մէջ տեսնուած բան է: Բոկոտն քալող վայրենիները իրենց փամփուշտին փետրագունդի նման գըլ-խանսցով և ձեռքի մահակով աւելի խելք ունին քան թէ այս ուսման աստիճանաւորները: Թզուկնե՛ր, օրօնք հինգ ստակ չեն արժեր և ելեր են Վէրս տալու, որոշում ընելու, խորհուրդ կազմելու և պատճառաբանելու: Աշխարհիս վախճանն է այս: Վերջնական հեծկլտում մը պէտք էր. Ֆրանսա ահա՛ կը հեծկլտայ: Խորհրդակցեցէք անզգամնե՛ր: Այս բաները մեր գլխէն չպիտի պակսին, քանի որ Օտէոնի կամարներուն տակ լրագիր կարդալու կ'երթան: Այս ընթերցումը մէկ ստակի կը նստի անոնց, բայց նաեւ ամէնուն ուղիղ խելքն ալ. իմացականութիւնն ալ, սիրտն ալ, հոգին ալ, միտքն ալ մէկ ստակի կ'ըլլայ: Անկէ կ'ելլեն, և ամէն մէկը ընտանիքին տունէն կծիկը կը դնէ: Ամէն լրագիրները ժանտախտ են, ամենքն ալ, նաեւ Տրաբօ Պլան. իրօք խմբագիրը Մարթէնվէլ Ժագօպէն մըն էր: Ա՛հ, արդար երկինք, հիմա ալ կ'ըրնաս պարծիլ թէ մեծ հօրդ համբերութիւնը հարցուցիր:

— Անտարակոյս, ըսաւ Թէօտիւլ:

Եւ Պ. Ժիլնօրման քիչ մը շունչ առնելու ատեն,
նիզակաւորր յարմար առիթ սեպեց վարդապետսբար
շարունակելու.

— Պէտք էր որ միայն «Մօնիթօր» մնար իբր
լրագիր և «Ռազմական տարեգիր»ը իբր ղիրք:

Պ. Ժիլնօրման շարունակեց.

— Իրենց Սիէյէսին կը նմանին. արքայասպան
մը որ վերջէն նախարար կ'ըլլայ. ահա միշտ այս է
ատոնց վերջը: Աներեւոյնքը ամէն կարգի մարդոց հետ
դու ըսելով կը խօսին որպէսզի ետքը պարոն կոմս
ըսուին: Սիէյէս փիլիսոփան է, է՛, գէթ փառք կու-
տամ անձիս որ ինչպէս առ ոչինչ գրած եմ Թիվուրիի
կեղծաւորին ակնոցները. նոյնպէս կարեւորութիւն
տուած չեմ այն ամէն փիլիսոփաներու փիլիսոփայու-
թեանց: Տեսայ անոնց անցնիլը. սոսկալի կերպա-
բանք ունէին: Կարծես թէ վագրին պալատին կա-
պիկներն էին: Քաղաքացիներ. կը յայտնեմ ձեզ թէ
ձեր յառաջդիմութիւնը յիմարութիւն մըն է, թէ ձեր
մարդասիրութիւնը երազ մըն է, թէ ձեր յեղափո-
խութիւնի ոճիւր մըն է, թէ ձեր հանրապետութիւնը
հրէշ մըն է, թէ ձեր նորարոյս և կոյս Ֆրանսան
բողանոցէն ելած է, և՛ ո՛վ կ'ուզէ՛լ եղէք, իրաւա-
գէտներ ալ ըլլաք. տնտեսագէտներ ալ ըլլաք, օրէնս-
գէտներ ալ ըլլաք, կիյեօթինի դանակէն աւելի ալ
ճանչնաք ազատութեան, հաւասարութեան և եղբայ-
րութեան ինչ ըլլալը, հոգս չէ. ամենուդ ալ կը հա-
տատեմ ըսածս: Ահա՛ միավիտ աղբարներ:

— Անանկ է հապա՛, պատուական կերպով ճշ-
մարտութիւնը կը խօսիք, պոռաց տեղակալը:

Պ. Ժիլնօրման կիսատ թողուց շարժում մը զոր
սկսած էր, ետեւր դարձաւ, ուղղակի նիզակաւոր թէօ-
տիւլին նայեցաւ, և ըսաւ անոր.

— Դուն ալ աւանակին մէկն ես եղեր:

ՎԵՐՋ Է. ՀԱՏՈՐԻ

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0317187

6431